

Τ.Ε.Ι. ΗΠΕΙΡΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΘΕΜΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ

**ΣΗΜΕΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ - ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ
ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Πτυχιακή εργασία της **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑΣ ΙΑΚΩΒΑΚΗ**

Υπό την εποπτεία του κ. **ΘΕΟΧΑΡΗ ΡΑΠΤΗ**

ΑΡΤΑ

ΜΑΪΟΣ 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες.....σελ.1

Εισαγωγή.....σελ.2-4

Α' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Α.1) Σημειογραφία - μουσική σημειογραφία.....σελ.4-7

Α.2) Μουσικές σημειογραφίες - αναπαράσταση και γραφή του ήχου.....σελ.8-15

Β' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Β.1) Η μουσική σημειογραφία, ως στόχος στα πλαίσια της Μουσικής Παιδαγωγικής.....σελ.15-16

Β.2) Η μουσική σημειογραφία (γραφική-συμβατική) μέσα στο χώρο της Μουσικής Αγωγής.....σελ.17-18

Β.3) Γραφικός συμβολισμός – γραφικές παραστάσεις (δραστηριότητες – μουσικά παιχνίδια).....σελ.18-29

Β.4) Ο χειρισμός της μουσικής σημειογραφίας μέσα από τους Μουσικοπαιδαγωγούς και τα Μουσικοπαιδαγωγικά συστήματα.....σελ.30-35

Γ' ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Γ.1) Η μουσική σημειογραφία μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.....σελ.35

Γ.2) Γ' & Δ' Δημοτικού.....σελ.36-45

Γ.3) Ε' Δημοτικού.....σελ.46-56

Γ.4) ΣΤ' Δημοτικού.....σελ.57-68

Επίλογος - Συμπεράσματα.....σελ.68-70

Βιβλιογραφία (ελληνική και ξενόγλωσση).....σελ.71-74

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία, αποτελεί την ολοκλήρωση σπουδών μου στο Τ.Ε.Ι. της Άρτας. Σε αυτό το σημείο, θέλω να ευχαριστήσω πρόσωπα που με βοήθησαν και με στήριξαν στην προσπάθεια της αποφοίτησης μου από τη σχολή και στην προσπάθεια περάτωσης της εργασίας αυτής. Πρώτα από όλους, θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου, που από μαθήτρια ακόμα με παρότρυναν να ασχοληθώ με τη μουσική, με την επιμονή και υπομονή τους να τελειώσω επιτυχημένα το σχολείο και να εισέλθω στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, ακολουθώντας αυτό που με ενδιέφερε.

Ιδιαίτερα, θέλω να ευχαριστήσω τον καθηγητή και επιμελητή της εργασίας μου κ. Θεοχάρη Ράπτη, για το ενδιαφέρον και την επιμέλεια της εργασίας καθώς και για την υπομονή και τις σημαντικές συζητήσεις μας σχετικά με τους σχολιασμούς των κειμένων, οι οποίοι μου άνοιξαν νέους δρόμους στην προβληματική του θέματος.

Ενώ τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Γιάννη Σταύρου και τον κ. Παναγιώτη Πούλο, για τις βιβλιογραφικές τους προτάσεις και το ενδιαφέρον τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία, μελετά και παρουσιάζει το θέμα της *Μουσικής Σημειογραφίας* (ανάγνωση και γραφή της μουσικής), μέσα στα πλαίσια της Μουσικής Παιδαγωγικής. Σχετικά με την επιστήμη της Μουσικής Παιδαγωγικής και των διδακτικών τομέων που περικλείονται μέσα σε αυτή, έχουν γίνει πολλές έρευνες και έχουν δοθεί κατά καιρούς πολλές ερμηνείες σχετικά με ζητήματα της μουσικής σημειογραφίας. Στη συγκεκριμένη εργασία, θα ασχοληθούμε με την διδασκαλία και την εκμάθηση της Δυτικοευρωπαϊκής μουσικής, μέσα στα πλαίσια της Μουσικής Παιδαγωγικής και συγκεκριμένα θα μελετήσουμε το χειρισμό της μουσικής σημειογραφίας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.

Θα εξετάσουμε λοιπόν, τους τρόπους καταγραφής της μουσικής, τα είδη σημειογραφιών (συμβατική και γραφική) και τους τρόπους που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για να φτάσουμε στη διδασκαλία και στην εκμάθηση των μουσικών εννοιών-στοιχείων της μουσικής αγωγής. Στοχεύουμε έτσι, στο να απεικονίσουμε, αλλά και να μελετήσουμε τους τρόπους εκείνους που επιλέχθηκαν για να καταστήσουν δυνατή την εκμάθηση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής και να εισάγουμε τα παιδιά ομαλά στην εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας, ο οποίος χρήζει ιδιαίτερης προσοχής και μεθοδικότητας. Ακόμη, θα προσπαθήσουμε να δούμε τη σχέση αλληλεξάρτησης της μουσικής με τη σημειογραφία και τις επιπτώσεις που τυχόν μπορεί να έχει η μουσική από τη στιγμή που φτάνει στο σημείο να αποτυπωθεί.

Στο πρώτο κεφάλαιο (Α.1), θα αναφερθούμε στη σχέση της σημειογραφίας με την μουσική σημειογραφία κάνοντας μια ιστορική αναδρομή από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας. Θα μελετήσουμε δηλαδή αρχικά τους τρόπους εξάπλωσης, μετάδοσης και αναμετάδοσης της μουσικής και μετέπειτα την μετάβασή μας από τον προφορικό πολιτισμό στον γραπτό πολιτισμό (τους λόγους που οδήγησαν στη μετάβαση αυτή) και τη γενικότερη μετατόπισή μας από τον προφορικό λόγο στον γραπτό και από το ηχητικό υλικό στον οπτικό χώρο της μουσικής. Το υποκεφάλαιο (Α.2), αναφέρεται με συντομία στην αναπαράσταση και τη μουσική γραφή του ήχου και στα είδη σημειογραφιών που αναπτύχθηκαν από τους πρώτους αιώνες ύπαρξης του ανθρώπου μέχρι και τις μέρες μας (νευματική σημειογραφία, βυζαντινή παρασημαντική, συμβατική, γραφική σημειογραφία...).

Στο δεύτερο κεφάλαιο (B.1), θα γίνει λόγος για τη μουσική σημειογραφία (ανάγνωση και γραφή), ως στόχος μέσα στα πλαίσια της επιστήμης της Μουσικής Παιδαγωγικής. Θα μελετήσουμε δηλαδή, τη θέση που καταλαμβάνει μέσα στον εκπαιδευτικό χώρο ο τομέας της μουσικής σημειογραφίας (πότε πρέπει να γίνεται η εισαγωγή και η εκμάθησή της) και μέσα από ποιους άλλους τρόπους και δραστηριότητες μπορούμε να πετύχουμε πιο εύκολα και ουσιαστικά την προσέγγιση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής. Το υποκεφάλαιο (B.2), αναφέρεται στη μουσική σημειογραφία, ως μέσο στη μουσική αγωγή. Θα μιλήσουμε και θα αναπτύξουμε δηλαδή, τους δυο τρόπους μουσικής καταγραφής, την συμβατική σημειογραφία (που χρησιμοποιεί στο σύνολο της γραφής της νότες πάνω σε πεντάγραμμο) και την γραφική σημειογραφία (η οποία χρησιμοποιεί αντί για νότες, διάφορα σημάδια, σχήματα, λέξεις, συλλαβές κ.τ.λ.). Θα δούμε πώς μπορεί να γίνει συνδυασμός των δυο αυτών σημειογραφιών, με ποιον τρόπο χρησιμοποιούνται και πώς μπορούν να βοηθήσουν στη διδασκαλία και στην εκμάθηση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής. Στο υποκεφάλαιο (B.3), μέσω της γραφικής σημειογραφίας και των γραφικών συμβολισμών-παραστάσεων, θα παρουσιάσουμε μουσικές δραστηριότητες, μουσικά παιχνίδια και θα δούμε πώς μπορούν να διδαχθούν οι μουσικές έννοιες της μουσικής αγωγής και η καταγραφή τους (η έννοια της διάρκειας, έντασης ήχου, το τονικό ύψος, η έννοια του ρυθμού και των μοτίβων κ.τ.λ.).

Στο υποκεφάλαιο (B.4), θα ασχοληθούμε με τη χρήση της μουσικής σημειογραφίας, μέσα από τα Μουσικοπαιδαγωγικά Συστήματα-Μεθόδους των Μουσικοπαιδαγωγών Zoltan Kodaly, Carl Orff και Emile Dalcroze. Θα παρουσιάσουμε και θα αναλύσουμε ξεχωριστά, τις μεθόδους διδασκαλίας και τις τεχνικές που προτείνουν οι τρεις μουσικοπαιδαγωγοί στο παιδαγωγικό τους σύστημα για να παραστήσουν τις μουσικές έννοιες της μουσικής αγωγής.

Στο επόμενο κεφάλαιο (τρίτο κεφάλαιο Γ), διαπραγματευόμαστε τη μουσική σημειογραφία στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (Γ' & Δ' Δημοτικού, Ε' Δημοτικού και ΣΤ' Δημοτικού). Συγκεκριμένα, στο υποκεφάλαιο (Γ.1) κάνουμε μια γενική αναφορά σε όλα τα σχολικά εγχειρίδια του Δημοτικού (βιβλίο μαθητή *Μουσική, Τετράδιο εργασιών* και το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*). Στα υποκεφάλαια (Γ.2), (Γ.3) και (Γ.4), θα παρουσιάσουμε τις θεματικές ενότητες των σχολικών εγχειριδίων που σχετίζονται με την διδακτική της μουσικής σημειογραφίας (ανάγνωση και γραφή) κάνοντας παράλληλα μια κριτική αποτίμηση του τρόπου με

τον οποίο διαχειρίζεται και προτείνει την εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας και των μουσικών εννοιών.

A.1) Σημειογραφία - μουσική σημειογραφία

Το ζήτημα της σημειογραφίας γενικά και της μουσικής σημειογραφίας ειδικότερα, χρήζει ιδιαίτερης σημασίας και σπουδαιότητας. Είναι ένα από τα θέματα, που απασχόλησε αρκετά πολλούς πολιτισμούς και έκανε αρκετούς μελετητές να ασχοληθούν και να ερευνήσουν σε βάθος τη χρησιμότητα και τη σπουδαιότητά της καθώς και τις επιπτώσεις που τυχόν μπορεί να επιφέρει σε κάθε πολιτισμό.

Ο άνθρωπος, πάντοτε προσπαθούσε να εκφραστεί μέσω της μουσικής με κάθε δυνατή μορφή και μέσο και η εξάπλωσή της από τη αρχαιότητα μέχρι και σήμερα, ήταν καθολική. Οι τρόποι συνήθως εξάπλωσης, διάδοσης, μετάδοσης και αναμετάδοσης της μουσικής, γίνεται με δυο τρόπους: α) μέσω της προφορικής παράδοσης (από στόμα σε στόμα, ακουστικά) και β) με την γραπτή παράδοση, την γραφή¹. Ο πρώτος τρόπος, απαιτούσε ακουστικές ικανότητες και πολύ καλή μνήμη, για απομνημόνευση ενός μουσικού κομματιού. Για την γραφή του ήχου, εκτός από ακουστικές ικανότητες χρειαζόταν και η ανάπτυξη μιας «μουσικής γλώσσας» που θα μετέφερε όσο το δυνατόν πιο πιστά τη μελωδία στο χαρτί και πίστευαν ότι με αυτό τον τρόπο, θα διασωζόταν με περισσότερη αυστηρότητα και ασφάλεια.

Η μουσική, όπως και η γλώσσα καλλιεργήθηκε αρχικά με την προφορική παράδοση από γενιά σε γενιά, πριν να εφευρεθεί οποιαδήποτε συστηματική μέθοδος καταγραφής της². Σταδιακά όμως γεννήθηκε η επιθυμία στους μεγάλους κυρίως πολιτισμούς καθώς και η ανάγκη για την καταγραφή του πολιτισμού τους και πιο συγκεκριμένα όλων των στοιχείων που μπορεί να περικλείει ένας πολιτισμός. Έτσι είχαμε την καταγραφή των νόμων, την λογοτεχνία, τα ποιήματα και άλλες βασικές αρχές του, μέσα σε αυτές και η καταγραφή της μουσικής, (αναπαράσταση και γραφή του ήχου).

¹ Κουτσουπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.15

² Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισευμένη, Νεφέλη-Μουσική, σελ.20-21

Πριν περάσουμε να εξηγήσουμε και να παρουσιάσουμε με ποιον τρόπο απεικονίζεται η μουσική, από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας, καλό θα ήταν να εξετάσουμε και να δούμε πώς περάσαμε από το στάδιο του προφορικού πολιτισμού στον γραπτό πολιτισμό, την μετατόπιση από τον προφορικό στον γραπτό λόγο και από το ηχητικό υλικό στον οπτικό χώρο.

Σύμφωνα με το βιβλίο Walter J. Ong, *Προφορικότητα και Εγγραματοσύνη*, η προφορικότητα σαν ορισμός κρύβει μέσα της ένα δυναμισμό, παρουσιάζεται μέσω αυτής το στοιχείο της κινητικότητας, της συμμετοχικότητας, υπάρχει μια βιωματική διάσταση, ενώ η γραφή θεωρείται μια μεγαλειώδης τεχνολογική εφεύρεση, που μεταφέρει την ομιλία και τον ήχο από τον προφορικό-ακουστικό κόσμο, στον κόσμο της όρασης, δίνοντας μορφή, δύναμη στην οπτική δραστηριότητα και κατ' επέκταση στον τρόπο της σκέψης καθώς και απτή και διαρκή παρουσία. «...*Είναι όργανο ακρίβειας και συστηματικότητας και δύναμης...χωρίς τη γραφή, η ανθρώπινη συνείδηση δεν μπορεί να πραγματοποιήσει στο έπακρο τις δυνατότητες της. Με αυτή την έννοια, η προφορικότητα, έχει ανάγκη και είναι προορισμένη να παράγει τη γραφή..*»³ Στην μουσική γραφή, όταν απεικονίζουμε τον ήχο και τη μουσική με νότες, οι νότες δεν θα πρέπει να θεωρούνται σιωπηλά-ακίνητα σημάδια, αλλά ένα καλά κωδικοποιημένο σύστημα από ορατά σημεία-σύμβολα, τα οποία γίνονται αντιληπτά από τον αναγνώστη-μουσικό και αποτυπώνονται για να τον βοηθήσουν να αντιληφθεί και να ερμηνεύσει τη μουσική με μεγαλύτερη ευκολία και ακρίβεια. «Η μουσική και ο ήχος απομονωμένος καθαρά ως ηχητικό γεγονός δεν έχει αξία, αποκτά σημασία μέσα σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο και μέσω της γραφής δεν έχουμε την αποτύπωση της μουσικής απλά σε νότες, αλλά την μεταφορά και την κουλτούρα ενός ολόκληρου πολιτισμού»⁴.

Στο ίδιο βιβλίο, παρουσιάζονται οι αντικρουόμενες τάσεις ανάμεσα στην προφορικότητα και στην γραφή. Οι υποστηρικτές της προφορικότητας, θεωρούν ότι η προφορική ομιλία και η διάδοση γενικά του κάθε πολιτισμού σε όλες της μορφές τέχνης του, συμπεριλαμβανομένου και της μουσικής, είναι φυσική και όχι τεχνητή όπως η γραφή, θέλοντας με τον τρόπο αυτό να πούνε ότι η αποξένωση από το φυσικό

³Walter J. Ong, *Προφορικότητα και Εγγραματοσύνη*, μτφρ. Κ. Χατζηκυριάκου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σελ.15

⁴ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σελ.80

περιβάλλον έχει αρνητικές επιπτώσεις και φέρει αλλοιώσεις κατά το πέρασμά της με τη γραφή. Τουναντίον, η γραφή παρόλο που δεν είναι φυσική-άμεση όπως η προφορικότητα, με τον τρόπο της «..βοηθάει στο να εξυψώνει την συνείδηση του ανθρώπου...Είναι αναγκαία στην πραγμάτωση των πληρέστερων, εσωτερικών δυνατοτήτων του ανθρώπου...»⁵

Επίσης υποστηρίζεται η άποψη, ότι η γραφή καταστρέφει τη μνήμη και εξασθενεί το μυαλό. Σε τι χρησιμεύει λοιπόν η αποτύπωση-καταγραφή της μουσικής και οι σημειογραφίες στο πλαίσιο του μουσικού μας πολιτισμού; Μια απάντηση στο ερώτημα αυτό έρχεται να δοθεί μέσα από το βιβλίο *Μουσική, ένα αντικείμενο της φαντασίας*. Η χρήση των σημειογραφιών παρουσιάζει τρεις λειτουργίες: α) **συντήρηση**, δίνουν με την χρήση και την παρουσία τους, σταθερή, ορατή μορφή σε οτιδήποτε εμφανίζεται για μια φορά και στη συνέχεια «εξαφανίζεται», β) συνιστούν ένα **μέσο μεταβίβασης** της μουσικής από ένα πρόσωπο στο άλλο, π.χ. από τον συνθέτη στον εκτελεστή και γ) η σημειογραφία είναι ενσωματωμένη στη **σύλληψη** της μουσικής και οι μουσικοί (συνθέτες εκτελεστές), λειτουργούν και σκέφτονται με βάση αυτήν ως επί τω πλείστον⁶.

Οι σημειογραφίες δηλαδή, από τη μια πλευρά συντηρούν τη μουσική, αλλά από την άλλη αποκρύπτουν στοιχεία εξίσου σημαντικά με αυτά που αποκαλύπτουν. Είναι εξαιρετικά ακριβείς με το τι θέλουν ή τι δεν θέλουν να καταγράψουν. Ένα καλό παράδειγμα για να γίνουν πιο αντιληπτά τα όσα παραθέτω, εντοπίζεται στο χώρο της Εθνομουσικολογίας. Οι Εθνομουσικολόγοι, μέσα από την επιστήμη τους εξετάζουν τη μελέτη μουσικής και μουσικών οργάνων μη Ευρωπαϊών (μη δυτική μουσική) συμπεριλαμβανομένων των "πρωτόγονων" και πολιτισμένων λαών⁷. Οι εθνομουσικολόγοι, χρησιμοποιούν για παράδειγμα ψηφιακά μηχανήματα εγγραφής και δειγματοληψίας του ήχου, τα οποία καταγράφουν τα πάντα και λειτουργούν τελείως διαφορετικά από τις σημειογραφίες. Όπως προαναφέραμε, οι σημειογραφίες είναι πιο ακριβείς, λειτουργούν περισσότερο με πρίσματα-φίλτρα παρά με ψηφιακά μηχανήματα και οι εθνομουσικολόγοι, που χρησιμοποιούν κυρίως δυτικές τεχνικές για να μελετήσουν τη μη δυτική μουσική, έχουν επίγνωση αυτού του γεγονότος.

⁵ Walter J. Ong, *Προφορικότητα και Εγγραμματοσύνη*, μτφρ. Κ. Χατζηκυριάκου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σελ.115

⁶ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2007, σελ.67

⁷ Πούλος Παναγιώτης, σημειώσεις από το φάκελο σημειώσεων, *Εθνομουσικολογία*, Άρτα 2004

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφική πηγή, *Μουσική, ένα αντικείμενο της φαντασίας*, οι εθνομουσικολόγοι είναι διατεθειμένοι να χρησιμοποιήσουν τη σημειογραφία του πενταγράμμου για να μεταγράψουν τη μουσική που μελετούν, ως μέσο κατανόησης και μεταβίβασής της. Κάποιοι αντιμετώπιζαν τη σημειογραφία του πενταγράμμου, ως ένα απαραίτητο εργαλείο για τη μετάδοση της μουσικής αυτής στον υπόλοιπο κόσμο και άλλοι θεωρούσαν τη χρήση του πενταγράμμου, «ως ένα είδος νέο-αποικιοκρατικής επιβολής, με την οποία η δυτική σημειογραφία εγκαθιδρυόταν ως οικουμενικό πρότυπο...»⁸ Η μουσική από τη στιγμή που «φεύγει» από τον μουσικό-συνθέτη και περνάει στα χέρια του ερευνητή, υπάρχει κίνδυνος κάποιες φορές να παραλλαχθεί και να αλλοιωθεί. Ο μουσικός έχει το υλικό και ο ερευνητής με τη δύναμη της τεχνολογίας στα χέρια του περνάει στην αποτύπωση και στην καταγραφή του με έναν τρόπο κάποιες φορές δικό του, δηλ. δεν αποτυπώνει τη μουσική έτσι όπως την άκουσε από τον μουσικό, αλλά αποκρύπτοντας ή παραλείποντας πολλές φορές κάποια στοιχεία για να την προσαρμόσει μέσα σε κάποια δεδομένα. Για παράδειγμα η κινέζικη και η ινδική μουσική δεν έχουν σχεδιαστεί για να αποτυπώνονται με τη μορφή σημειογραφίας του πενταγράμμου, με αποτέλεσμα ο ερευνητής-μουσικός κατά τη διάρκεια αποτύπωσης της στο «χαρτί», να συναντά κάποιες δυσκολίες. Από την άποψη αυτή, η σημειογραφία επέφερε κάποια δυσμενή και αρνητικά αποτελέσματα.

Η μουσική σημειογραφία γενικά κατέχει κεντρικό ρόλο στη διατήρηση και στον προσδιορισμό ενός μουσικού πολιτισμού. Μέσω της διαδικασίας της μετάδοσης πληροφοριών από το συνθέτη στον εκτελεστή, από τον ένα μουσικό στον άλλο, από τον μουσικό στον ερευνητή, οι σημειογραφίες μεταβιβάζουν έναν ολόκληρο τρόπο σκέψης γύρω από τη μουσική. Στη μουσική, το ηχητικό φαινόμενο σχηματοποιείται μέσα από την κουλτούρα (δηλαδή το πώς θα ακουστεί μια μουσική έχει να κάνει με την παράδοση της). Για αυτό διαφοροποιούνται και οι μουσικές. Η μουσική είναι αντανάκλαση αναγκών μιας κοινωνίας και μέσω αυτής γίνεται αντιληπτή η κουλτούρα, η νοοτροπία και ο πολιτισμός του κάθε ανθρώπου.

⁸ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σελ.76

Α.2) Μουσικές σημειογραφίες–αναπαράσταση και γραφή του ήχου

Η ανάπτυξη της μουσική γραφής, αρχίζει από τους πρώτους αιώνες ύπαρξης του ανθρώπου. Οι πρώτες παλαιότερες μουσικές γραφές⁹ χρονολογούνται στην Κίνα το 100 π.Χ., πάνω σε κόκαλα και όστρακα, ενώ στην αρχαία Ελλάδα υπάρχουν γύρω στα 40 μουσικά αποσπάσματα πάνω σε πλάκες ή αγγεία.(βλέπε σχήμα)¹⁰

Αρχαία Ελληνική μουσική γραφή

Περίπου, τον 7^ο - 5^οαίωνα π.Χ. λέγεται ότι άρχισαν να γίνονται οι πρώτες προσπάθειες για την μουσική σημειογραφία από τον ελλαδικό χώρο, όπου οι Έλληνες πάνω από τα κείμενά τους έβαζαν σύμβολα και έχουμε την λεγόμενη «**εκφωνητική σημειογραφία**¹¹» και μέσα από αυτήν αναπτύχθηκε η «**νευματική σημειογραφία**¹²». Αναπτύχθηκε δηλαδή ένα σύστημα γραφής με ορισμένα σύμβολα, που είναι γνωστά με την ονομασία νεύματα. Πριν από τη χρήση των νευμάτων όμως, χρησιμοποιούσαν ανεστραμμένα γράμματα, όρθια, πλάγια, ανάποδα κ.α., τα οποία έμπαιναν κάτω από το κείμενο-μέλος και απλά βοηθούσαν το κείμενο, ως προς το ύψος και όχι τόσο ως προς την διάρκεια των συλλαβών. Ήταν θα λέγαμε με λίγα λόγια, όπως αναφέρεται και στο βιβλίο *Εισαγωγή στη Μουσική*, η σημειογραφία εκείνης της εποχής πιο πολύ κάτι σαν *υποβοήθηση μνήμης*¹³, έδινε δηλαδή μια κατά προσέγγιση ιδέα της μελωδίας, όταν ο τραγουδιστής, χρειαζόταν μια μικρή βοήθεια στη μνήμη του.

⁹ Κουτσοπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.16

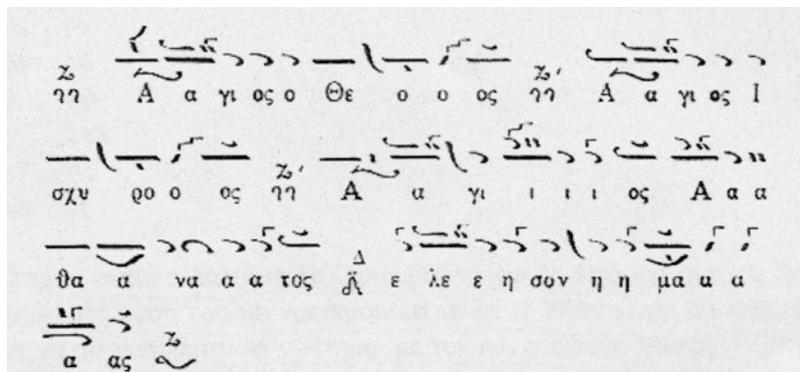
¹⁰ Κουτσοπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.16

¹¹ Χαράλάμπους Ανδρ., *Η Θεωρία της μουσικής*, εκδ.Gutenberg, Αθήνα 1991,σελ.17

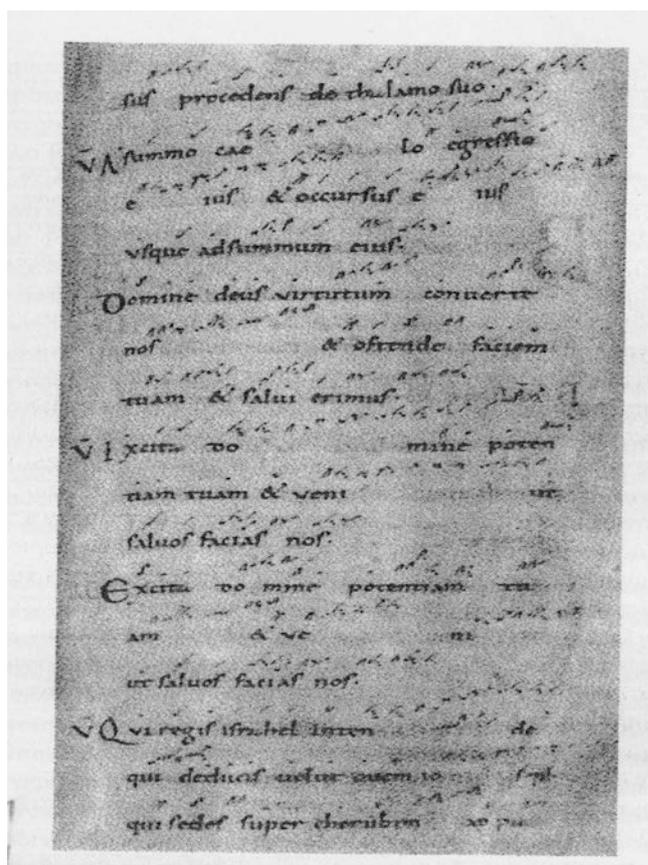
¹² Χαράλάμπους Ανδρ., *Η Θεωρία της μουσικής*, εκδ.Gutenberg, Αθήνα 1991,σελ.17

¹³ Κουτσοπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.16

Ένα άλλο είδος σημειογραφίας είναι η βυζαντινή παρασημαντική¹⁴. Έτσι ονομάζεται η σημειογραφία στην οποία είναι γραμμένα τα λειτουργικά μουσικά κείμενα της Ορθόδοξης εκκλησίας και βασίζονται πάνω στην «νευματική» σημειογραφία.

Επίσης, η «νευματική» σημειογραφία χρησιμοποιείται και στα μεσαιωνικά λειτουργικά μέλη, καθώς διασώζεται μια μεγάλη ποικιλία «νευματικών» σημειογραφιών, οι οποίες αποτελούνται από σύμβολα, που δείχνουν μια σειρά φθόγγων προς τα πού θα κινηθούν (βλέπε σχήμα)¹⁵

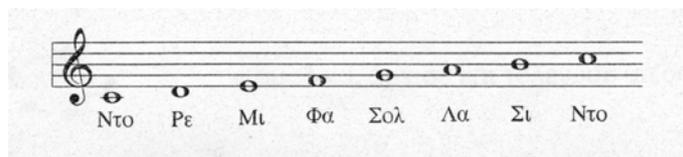
¹⁴ Κουτσουπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.17

¹⁵ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σελ.69

Το πόσο γρήγορα πρέπει να ψαλθεί η μουσική, πόσο δυνατά ή χαμηλά, με βιμπράτο στη φωνή ή χωρίς, δεν αναπαρίστανται. Τα νεύματα που καταγράφονται πάνω από τις λέξεις, σκιαγραφούν το σχήμα της μελωδικής γραμμής, αλλά δεν προσδιορίζουν με ακρίβεια τα διαστήματα μεταξύ των φθόγγων και κάνει δύσκολη τη μεταγραφή τους στη σύγχρονη σημειογραφία δίχως υποθέσεις και εικασίες¹⁶. Δηλαδή, το νόημα της γραφής δεν αναπαρίσταται από την εικόνα άμεσα, αλλά προκύπτει από έναν κώδικα ερμηνείας. «Μπορούμε να θεωρήσουμε, ως «γραφή», κάθε σημειωτικό αποτύπωμα, κάθε δηλαδή ορατό ή αντιληπτό σημάδι, που κάνει ένα άτομο, αποδίδοντάς του κάποια σημασία»¹⁷.

Η εμφάνιση του πενταγράμμου, έρχεται περίπου τον 9^ο αιώνα¹⁸, οπότε έχουμε πλέον ένα σύστημα σταθερών γραμμών, μέσα στις οποίες κινούνται διάφορα σύμβολα. Με τον τρόπο αυτό, ορίζουμε σταδιακά το ύψος των φθόγγων. Αρχικά, είχαμε μόνο μια γραμμή, που ήταν χρωματιστή και οριζόντια, έπειτα προστέθηκε, μια δεύτερη γραμμή και ο Guido d' Arrezzo, (θεωρητικός, δάσκαλος και μοναχός) κατά τον 11^ο αιώνα πρότεινε την χρήση τρίτης και τέταρτης γραμμής. Αυτό το σύστημα ονομάστηκε **Τετράγραμμο**. Η μια γραμμή ήταν κόκκινη για το φθόγγο φα, η μαύρη γραμμή για τον φθόγγο λα και η κίτρινη για τον ντο¹⁹.

Ο Guido d' Arrezzo καθιέρωσε και τα ονόματα των φθόγγων, Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La, Sa. Στο ελληνικό σύστημα, έγινε αλλαγή σε δυο από τις παραπάνω ονομασίες φθόγγων. Το λατινικό Ut, ονομάστηκε Ντο και το Sa, Σι²⁰, (βλέπε σχήμα)²¹

Τα σύμβολα – φθόγγοι, έγιναν η διεθνής μουσική γλώσσα και χρησιμοποιούνται πλέον σε ευρεία κλίμακα για την γραφή της μουσικής και την αναπαράσταση του ήχου. Η πολυπλοκότητα του ήχου είναι μεγάλη και η αναπαράστασή της μέσα από το

¹⁶ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σελ.68

¹⁷ Walter J. Ong, *Προφορικότητα και Ενγγραματοσύνη*, μτφρ. Κ. Χατζηκυριάκου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005, σελ.118

¹⁸ Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισευμένη, Νεφέλη-Μουσική, σελ.21

¹⁹ Χαράλάμπος Ανδρ., *Η Θεωρία της μουσικής*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σελ.17

²⁰ Κουτσουπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996, σελ.18

²¹ Χαϊκάλη Αντωνία, *Το βιβλίο της θεωρίας*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, σελ.12

πεντάγραμμο είναι αρκετά δύσκολη. Έτσι, γίνονται συνεχώς προσπάθειες για την ανάπτυξη και την εύρεση νέων τρόπων γραφής και ερμηνείας του ήχου, έχοντας ως στόχο όσο το δυνατόν την ακριβέστερη παρουσίαση του ήχου στο χαρτί.

Όσον αφορά τη μουσική σημειογραφία που εντάσσεται στο ευρύτερο πεδίο των παιδαγωγικών, αξίζει να αναφέρουμε ότι τα είδη της σημειογραφίας με τα οποία δουλεύουν οι εκπαιδευτικοί για την προσέγγιση των μουσικών εννοιών εργάζονται με τη **συμβατική σημειογραφία** και τη **γραφική σημειογραφία**²². Η συμβατική σημειογραφία, χρησιμοποιεί νότες πάνω στο πεντάγραμμο, ενώ η γραφική σημειογραφία χρησιμοποιεί αντί για νότες, ελεύθερα διάφορα σημάδια όπως σχήματα, γράμματα, λέξεις, συλλαβές. Δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση, να θεωρούμε τη γραφική σημειογραφία μόνο ως ένα απλούστερο τρόπο σημειογραφίας και να την αντιμετωπίζουμε ως υποδιέστρη της συμβατικής σημειογραφίας. Η συμβατική και η γραφική σημειογραφία, εξυπηρετούν συχνά διαφορετικούς στόχους. Για αυτό, στον εκπαιδευτικό χώρο οι παιδαγωγοί θα πρέπει να δίνουν ανάλογη βαρύτητα και στα δυο είδη σημειογραφιών που χρησιμοποιούν για τη διδασκαλία και την εκμάθηση των μουσικών εννοιών. Στόχος είναι η ακριβή παράσταση της μουσικής με όποιον τρόπο μπορεί να επιτευχθεί αυτή, είτε μέσω της χρήσης της συμβατικής σημειογραφίας, είτε μέσω της γραφικής σημειογραφίας.

Η γραφική σημειογραφία και παράσταση των ήχων, παρουσιάζει βέβαια και μια άλλη λειτουργία. Χρησιμοποιείται και από ενήλικες επαγγελματίες μουσικούς, κυρίως από συνθέτες. Η γραφική σημειογραφία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να καταγράψει πληροφορίες που δεν μπορεί να καλύψει η συμβατική σημειογραφία. Για να γίνει αντιληπτό το προαναφερθέν, αρκεί ένα παράδειγμα. Όταν ένας συνθέτης π.χ. γράφει ένα κομμάτι σύμφωνα με την συμβατική σημειογραφία, φτάνει συχνά σε ένα σημείο, που χρησιμοποιεί την γραφική σημειογραφία για να υποδηλώσει κάποια την χρονική διάρκεια, το ηχόχρωμα, τις δυναμικές, με έναν τρόπο όμως που η συμβατική σημειογραφία είναι αδύνατον να τα παραστήσει. Με την βοήθεια της γραφικής σημειογραφίας και των συμβόλων της, ένας μουσικός μπορεί να υποδηλώσει αρκετές άλλες λεπτομέρειες.

²² Μακροπούλου Έφη- Βαρελάς Δημήτρης, *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, Fagotto, Αθήνα 2001, σελ.76-77

Υπάρχει μια σειρά από σύμβολα-σημάδια, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν μέσα σε μια παρτιτούρα ενός κομματιού γραμμένο με την χρήση της συμβατικής σημειογραφίας, είτε πάνω από τις νότες, είτε κάτω από αυτές, είναι τα εξής:

Έτσι, για να ορίσουμε μέσα σε ένα μουσικό κομμάτι την **ρυθμική αγωγή**, δηλαδή την ταχύτητα εκτέλεσής του, την σημειώνουμε με ιταλικές λέξεις ή φράσεις πάνω στο πεντάγραμμο, ενδεικτικά μερικές, έτσι όπως παρουσιάζονται μέσα από το βιβλίο *Η μικρή μουσική θεωρία*²³ : π.χ. Grave (πολύ αργά, βαρεία), Largo (πολύ αργά, πλατειά), Larghetto (αρκετά πλατειά), Andante (αργά), Moderato (μέτρια), Allegro (εύθυμα-γοργά), Presto (γρήγορα), Prestissimo (πολύ γρήγορα).

Η αυξομείωση ενός μουσικού κομματιού, από τους απαλούς ήχους μέχρι τους δυνατούς ήχους, παριστάνεται με τα **σημεία δυναμικής**. Τα σημάδια συνήθως γράφονται κάτω από το πεντάγραμμο και υποδηλώνουν στον μουσικό εκτελεστή, πόσο δυνατά ή σιγανά πρέπει να παιχτούν οι νότες. Τα σημεία δυναμικής που χρησιμοποιούνται είναι²⁴: pianissimo (pp) (πολύ σιγανά), piano (p) (σιγανά), mezzo forte (mf) (μέτρια δυνατά), forte (f) (δυνατά). Η βαθμιαία αυξομείωση της δυναμικής από σιγά-δυνατά, δηλώνεται με το crescendo (cresc.) ενώ η βαθμιαία αυξομείωση της δυναμικής από δυνατά-σιγά δηλώνεται με το decrescendo ή diminuendo (*decresc., dimin., ή dim.*)

Άλλα σημάδια που μπορούμε να σημειώσουμε πάνω σε μια παρτιτούρα ενός μουσικού κομματιού και χρησιμοποιούνται πιο συχνά είναι η **κορόνα**, η οποία μπαίνει πάνω σε νότες ή παύσεις και παρατείνει την διάρκεια τους τουλάχιστον στο διπλάσιο.

Το **staccato**, μπαίνει πάνω από μια νότα και αυτή η νότα θα εκτελεσθεί στο μισό της αξίας της, (βλέπε σχήμα)²⁵

Το staccato, μπορεί να το σημειώσουμε και με διαφορετικό τρόπο, (βλέπε σχήμα)²⁶

²³ Μελίδου Μαρία, *Η μικρή μουσική θεωρία*, εκδόσεις Ντο-Ρε-Μι, Θεσ/κη 2001, σελ.54

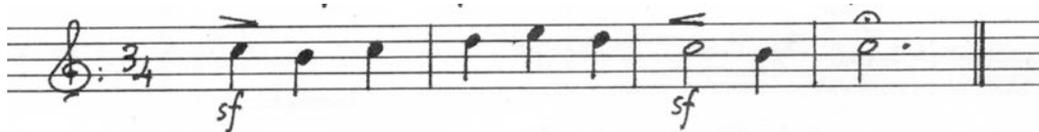
²⁴ Χαϊκάλη Αντωνία, *Το βιβλίο της θεωρίας*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας,σελ.49-50

²⁵ Το σχήμα που δίνεται σαν παράδειγμα στην έννοια **staccato** είναι δικής μου δημιουργίας.

²⁶ Καρκάλας Γιάννης, *Θεωρία της μουσικής*, Βόλος 1978, σελ.48

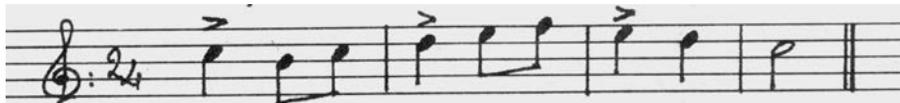
Στο **sforzando** ή **sf** ή **<**, η νότα που έχει πάω της αυτό το σημάδι, πρέπει να εκτελεστεί με δυνατό τονισμό, (βλέπε σχήμα)²⁷

Στο παρακάτω σχήμα που απεικονίζεται²⁸, όταν παρατηρούμε το αντίστοιχο σημάδι πάνω σε μια νότα μέσα στην παρτιτούρα, αυτό σημαίνει ότι η νότα πρέπει να εκτελεστεί με μια σχετική έκταση.

.> : με το σημάδι αυτό, η νότα χωρίς την ένδειξη **sf**, εκτελείται με κάποια ένταση που ελαττώνεται βαθμιαία, (βλέπε σχήμα)

Στο επόμενο σχήμα που ακολουθεί²⁹ παρουσιάζεται το σημάδι της σύζευξης διαρκείας. Η σύζευξη διαρκείας, είναι μια καμπύλη γραμμή που ενώνει δυο ή περισσότερες νότες ίσης ή διαφορετικής αξίας, αλλά του ίδιου ύψους και στην εκτέλεση ο ενωμένος φθόγγος δεν επαναλαμβάνεται.

²⁷ Το σχήμα που δίνεται σαν παράδειγμα στην έννοια **sforzando** είναι δικής μου δημιουργίας

²⁸ Καρκάλας Γιάννης, *Θεωρία της μουσικής*, Βόλος 1978, σελ.49

²⁹ Γιάννης&Ανθούλα Παπαδοπούλου, *Τι θέλω να ξέρω για τη μουσική*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 2003, σελ.34

Χαϊκιάλη Αντωνία, *Το βιβλίο της θεωρίας*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, σελ.18

Και τέλος, όταν το σημάδι μπαίνει πάνω ή κάτω από δυο ή και περισσότερες νότες, άσχετα με το τονικό τους ύψος της κάθε μιας, δείχνει πως πρέπει να παιχτούν σαν μια ενότητα³⁰.

Όπως προανέφερα, τα σύμβολα-σημάδια που παρουσίασα παραπάνω και που μπορούμε να τα χρησιμοποιήσουμε μέσα σε μια παρτιτούρα ενός μουσικού κομματιού, είναι ενδεικτικά. Υπάρχει μεγάλο πλήθος συμβόλων, με τα οποία μπορούμε να παραστήσουμε αρκετές άλλες παραμέτρους. Μια γενική διαπίστωση που θα μπορούσε να γίνει, είναι ότι οι σημειογραφίες λειτουργούν με δυο βασικούς τρόπους: Σύμφωνα με τον πρώτο τρόπο, προσπαθεί να αναπαραστήσει τους ήχους, ενώ με το δεύτερο τρόπο είναι, να αναπαραστήσει τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβούν οι εκτελεστές για να παράγουν τους ήχους.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι στη μουσική σημειογραφία από την αρχή της εμφάνισής της μέχρι και τις μέρες μας, παρατηρείται όλο και μεγαλύτερη προσπάθεια για την ακριβέστερη αποτύπωση διαφόρων ηχητικών παραμέτρων και ενεργειών πάνω στην παρτιτούρα. Η χρησιμότητα και η σπουδαιότητα της διαφαίνεται μέσω όλων όσων αναφέραμε για την μουσική σημειογραφία από τα παραπάνω. Έχει όμως ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε ότι από τον 20ο αιώνα η δυτική μουσική σημειογραφία φτάνει σε επίπεδο κορεσμού και αυτό γιατί, προσπαθεί να αποτυπώσει «στο χαρτί» και να ενσωματώσει με τη χρήση διαφόρων συμβόλων το *οτιδήποτε* μέσα σε μια μουσική παρτιτούρα. Έχοντας έτσι ως αποτέλεσμα, η παρτιτούρα να είναι αρκετά πολύπλοκη και δυσανάγνωστη από τους εκτελεστές, φτάνοντας έτσι στο σημείο ο πλεονασμός των στοιχείων και των συμβόλων να κάνουν τον αναγνώστη-ακροατή που παρακολουθεί ένα μουσικό κομμάτι μέσω της παρτιτούρας και τον εκτελεστή που προσπαθεί να εκτελέσει το μουσικό κομμάτι, να χάνει την ουσία του κομματιού, προσπαθώντας να καταλάβει και να εξηγήσει-ερμηνεύσει την πληθώρα των συμβόλων που βρίσκονται πάνω στην συμβατική σημειογραφία. Η προσοχή του δηλαδή, επικεντρώνεται στην επεξήγηση και αποκρυπτογράφηση των συμβόλων. Λόγω του ότι η μουσική εξελίσσεται και η πρωτοπορία απαιτεί συνεχώς νέες προτάσεις και τρόπους καταγραφής της, καλό είναι να απλοποιούμε λίγο τα πράγματα κατά την διάρκεια αποτύπωσής της μουσικής στο «χαρτί». Να προσπαθούμε μια σημειογραφία να απεικονίζει και να σημειώνει όσο το

³⁰ Ματθαιοπούλου Δέσποινα, *Το πρώτο μου βιβλίο*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας 1998, σελ.31

δυνατόν τις απολύτως απαραίτητες ενέργειες μέσω της χρήσης των συμβόλων της, έτσι ώστε να μην χάνεται η ουσία της μουσικής, ούτε από τον ακροατή-αναγνώστη, ούτε από τον εκτελεστή και να δίνεται βάση και δυνατότητα στην προσωπική ερμηνεία του κάθε ερμηνευτή-εκτελεστή. Και βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, «...Δεν θα ήταν καθόλου υπερβολικό να πούμε, ότι ολόκληρη η τέχνη της ερμηνείας καλύπτει τον κενό χώρο που αφήνει η σημειογραφία, ότι ορίζει τα μέρη εκείνα της μουσικής που βρίσκονται εκτός της επικράτειας της παρτιτούρας...»³¹

B.1) Η μουσική σημειογραφία (ανάγνωση και γραφή), ως στόχος μέσα στα πλαίσια της Μουσικής Παιδαγωγικής

Ο τομέας της μουσικής σημειογραφίας, παίζει σημαντικό ρόλο και στα πλαίσια της επιστήμης της Μουσικής Παιδαγωγικής. Η επιστήμη αυτή σχετίζεται με την παιδαγωγική διάσταση της μουσικής, η οποία είναι σε θέση να συμβάλλει στην ολόπλευρη ανάπτυξη του παιδιού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι Μουσική Παιδαγωγική, είναι η επιστημονική θεώρηση της Μουσικής Αγωγής της εφαρμογής δηλ. στην πράξη. Ο γενικός σκοπός της μουσικής αγωγής, περιλαμβάνει τη δημιουργική έκφραση του παιδιού, μέσω της μουσικής, την απόκτηση δεξιοτήτων μουσικής έκφρασης, μέσω της φωνής, του σώματος, των μουσικών οργάνων, την αντίληψη των εννοιών με διάφορους τρόπους καθώς και την εξοικείωση με τη μουσική ανάγνωση και γραφή.

Η μουσική αγωγή έρχεται να μας παρουσιάσει μια σειρά από στόχους. Μια από τις μεγαλύτερες δυνάμεις της μουσικής, είναι η ικανοποίηση των συναισθηματικών αναγκών του παιδιού. Τα παιδιά με τις ποικίλες μουσικές δραστηριότητες, βρίσκουν τρόπους και μέσα για αυτοέκφραση και επικοινωνία. Η αλληλεπίδραση του παιδιού με τη μουσική παρέχει τρόπους για την έκφραση των συναισθημάτων του. Οι μουσικές έννοιες προσφέρονται από πολύ νωρίς στα παιδιά με όσο το δυνατόν κατάλληλο για την κάθε ηλικία τρόπο. Ενώ οι σκοποί και οι διδακτικοί στόχοι της μουσικής αγωγής, επιτυγχάνονται μέσα από τη μουσική ακρόαση, το τραγούδι, το

³¹ Cook Nicolas, *Μουσική, όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σελ.80

παιχνίδι και την κίνηση, τη χρήση μουσικών οργάνων και την ανάγνωση και γραφή με την κατάλληλη διαπλοκή και μεθόδευσή τους.

Η εισαγωγή της ανάγνωσης και της γραφής³², ξεκινάει συνήθως 5-7 ετών, σε ηλικία δηλ. τότε που τα παιδιά αρχίζουν να διαβάζουν και να γράφουν. Η μουσική και η γλώσσα μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία, με κυριότερο τη ρυθμική δομή. Οι λέξεις έχουν τη δική τους μουσική αξία. Καθώς μιλάμε κάνουμε ηθελημένα επιλογές ύψους, δυναμικής και ταχύτητας, έννοιες που συναντάμε και στη μουσική. Είναι λογικό λοιπόν, η χρήση της γλώσσας να βοηθάει τα παιδιά να αντιληφθούν το ρυθμό, τη διάρκεια και τους τονισμούς της μουσικής. Οι τονισμοί, είναι προφανές ότι καθορίζουν τόσο τα γλωσσικά, όσο και τα μουσικά μοτίβα. Για αυτό συνήθως οι εκπαιδευτικοί εκμεταλλεύονται το νέο ξεκίνημα με την εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής της γλώσσας. Η περίοδος αυτή θεωρείται συνήθως η καταλληλότερη και αν δεν αξιοποιήσουν κατάλληλα την περίοδο αυτή, η εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας θα είναι μια κουραστική και ανιαρή δραστηριότητα. Βέβαια, όπως προείπαμε και παραπάνω απαραίτητο θεωρείται, ότι τα παιδιά έχουν αποκτήσει αρκετές εμπειρίες με τον ήχο μέσα από άλλες δραστηριότητες και ότι αυτό αποτελεί πάντα τη βάση ενασχόλησης με τη μουσική.

Όταν τα παιδιά συνηθίζουν στα πρώτα τους στάδια με την μουσική και την κίνηση, το τραγούδι, το παίξιμο στα όργανα της τάξης, τις ελεύθερες δημιουργικές εργασίες και με την ακρόαση να αναγνωρίζουν μουσικές έννοιες, στη συνέχεια δημιουργείται η ανάγκη και θεωρείται πια ως φυσικό επακόλουθο το να ασχοληθούν με τα μουσικά σύμβολα. Αρχικά τα σύμβολα των ήχων που θα χρησιμοποιήσουν τα παιδιά και που θα τους μάθουμε, δε χρειάζεται να είναι τα σύμβολα της συμβατικής σημειογραφίας που χρησιμοποιούμε, δηλαδή τα φθογγόσημα και το πεντάγραμμο, αλλά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και άλλα σύμβολα που πιθανόν το κάθε παιδί θα ανακαλύψει μόνο του.

³² Σέρρη Λένα, *Δημιουργική Μουσική Αγωγή για τα Παιδιά μας*, Gutenberg, Αθήνα 1991

B.2) Η μουσική σημειογραφία (γραφική-συμβατική) μέσα στο χώρο της Μουσικής Αγωγής

Η καταγραφή και η αποτύπωση της μουσικής δεν αποτελεί το πρώτο στάδιο της μουσικής μάθησης. Μπορούμε όμως να εισάγουμε τα παιδιά στη μουσική σημειογραφία, με το να τα ενθαρρύνουμε να καταγράψουν τη μουσική χρησιμοποιώντας όποιους τρόπους θέλουν είτε μόνα τους, είτε σε ομάδες, αφήνοντάς τα να κινηθούν ελεύθερα και δημιουργικά με γνώμονα τη φαντασία τους μέσα σε ένα ευρύ πλαίσιο και να επινοήσουν έτσι με άλλα λόγια ένα δικό τους σύστημα σημειογραφίας.

Όταν κάνουμε λόγο για την μουσική σημειογραφία, έχουμε ήδη αναφέρει ότι υπάρχουν δυο τρόποι καταγραφής της μουσικής. Ο πρώτος τρόπος είναι η **συμβατική σημειογραφία**, που χρησιμοποιεί νότες πάνω σε πεντάγραμμο και ο δεύτερος τρόπος είναι η **γραφική σημειογραφία**³³, στην οποία χρησιμοποιούνται όχι νότες, αλλά διάφορα σημάδια, όπως σχήματα, γράμματα, λέξεις, συλλαβές, γραμμές³⁴. Η μεταφορά από τη γραφική σημειογραφία-παρτιτούρα στη συμβατική σημειογραφία θα πρέπει να γίνεται σταδιακά.

Έτσι, όταν θα ξεκινήσει η εξοικείωση των παιδιών με το πεντάγραμμο, είναι καλύτερο να μεταφέρουμε το γενικό περίγραμμα των μελωδικών σχημάτων, χρησιμοποιώντας αρχικά το ωοειδές σχήμα των φθόγγων, χωρίς τις ουρές πάνω, σε ένα μεγάλο πεντάγραμμο με αραιά διαστήματα και έντονα χαραγμένες γραμμές. Καλό είναι στις πρώτες αυτές προσπάθειες, να αξιοποιούνται και να χρησιμοποιούνται και τα χρώματα και η κάθε γραμμή του πενταγράμμου καθώς και η κάθε νότα να γράφονται με διαφορετικό χρώμα, έτσι ώστε να τα κάνουμε να φαίνονται, όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρα. Μια καλή προσέγγιση, είναι η σταδιακή εισαγωγή τους στο πεντάγραμμο, αρχίζοντας όχι και με τις πέντε γραμμές του πενταγράμμου, αλλά με τις πρώτες δυο γραμμές ή και με μια μόνο γραμμή, και να τοποθετούμε τους φθόγγους που θέλουμε, από πάνω ή από κάτω, δείχνοντας έτσι με ένα απλούστερο τρόπο το ύψος τους.

³³ Μακροπούλου Έφη- Βαρελάς Δημήτρης, *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, Fagotto, Αθήνα 2001

³⁴ βλέπε Α.2 υποκεφάλαιο *Μουσικές σημειογραφίες-αναπαράσταση και γραφή του ήχου*, σελ.10

Οι πρώτες μουσικές εμπειρίες των παιδιών, μέσα από τα απλά τραγουδάκια και τα μελωδικά κρουστά όργανα, βασίζονται συνήθως, πάνω στην πεντατονική κλίμακα. Οι φθόγγοι της πεντατονικής κλίμακας (ντο, ρε, φα, λα, ντο), είναι πιο προσιτοί, για αυτό και επιλέγουν να την χρησιμοποιούν οι εκπαιδευτικοί στη διδασκαλία τους, μέσα από τις διάφορες μουσικές αναγνωστικές εμπειρίες και δραστηριότητες που αναθέτουν στα παιδιά.

B.3) Γραφικός συμβολισμός – γραφικές παραστάσεις μουσικών εννοιών (δραστηριότητες – μουσικά παιχνίδια)

Μετά τη θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου της μουσικής σημειογραφίας, μπορούμε να περάσουμε στην πράξη της προσέγγισης της διδασκαλίας της μουσικής σημειογραφίας και να εξετάσουμε, μέσα από συγκεκριμένες βιβλιογραφικές πηγές που εμπεριέχουν ποικίλες δραστηριότητες, πώς διδάσκονται οι μουσικές έννοιες της μουσικής αγωγής και η καταγραφή τους. Βασικός θα πρέπει να θεωρηθεί ο ρόλος των **γραφικών συμβολισμών-παραστάσεων**.

Σύμφωνα με την Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, ένας άνθρωπος γνώστης της μουσικής γραφής, γνωρίζει την γοητεία της παρακολούθησης από παρτιτούρα, είτε πρόκειται για γνωστό έργο, είτε για άγνωστο. Στο γνωστό έργο, ανακαλύπτει δομές και συσχετισμούς, τους οποίους δεν είχε συλλάβει ακουστικά. Στο άγνωστο που το ακούει πρώτη φορά, η παρτιτούρα τον προσανατολίζει και τον προετοιμάζει για αυτό που θα έρθει, κρατώντας την προσοχή του σε εγρήγορση³⁵. Όταν λοιπόν τα παιδιά είναι σε μικρή ηλικία, δεν θα πρέπει να τα εισάγουμε κατευθείαν στη συμβατική παρτιτούρα, (με πεντάγραμμο και νότες) γιατί υπάρχει μεγάλος κίνδυνος, τα παιδιά να αναλωθούν σε λεπτομέρειες χάνοντας την ουσία.

Στη γραφική παράσταση μειώνεται ο κίνδυνος να αναλωθούν τα παιδιά σε λεπτομέρειες, γιατί φροντίζουμε να απεικονίζονται μόνον οι βασικές δομές και όχι οι λεπτομέρειες καθώς και γιατί πρόκειται για χαρακτηριστικά που πρωταρχικώς τα ίδια τα παιδιά τα έχουν ακούσει και βιώσει. Οι γραφικές παραστάσεις, έχουν ως στόχο να καταστήσουν τα παιδιά ενεργητικούς ακροατές και όχι παθητικούς και άβουλους δέκτες. Ακόμη, μέσα από την γραφική παράσταση εξάπτεται η φαντασία, η

³⁵ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.12

δημιουργικότητα και τονώνεται το ενδιαφέρον για μάθηση της συμβατικής μουσικής σημειογραφίας (ανάγνωση και γραφή).

Για την εξεύρεση των συμβόλων που θα χρησιμοποιήσουμε στις γραφικές παραστάσεις, ώστε να απεικονίσουμε κάποιες μουσικές έννοιες, (ένταση, ύψος, διάρκεια, ρυθμικά σχήματα) είναι καλό να ακολουθούμε μια σειρά διαδικασιών, μέσα από τις οποίες υποδηλώνεται και η πρωταρχική βαρύτητα που πρέπει να έχει η άμεση επαφή με τη μουσική. Οι διαδικασίες που πρέπει να ακολουθηθούν, έτσι όπως παρουσιάζονται μέσα από την Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα και την Ματθαίου Σεβαστή³⁶, είναι οι εξής:

- α) ακρόαση του ακουστικού ερεθίσματος
- β) αυθόρμητη κινητική αντίδραση των παιδιών, (ο χώρος να είναι μεγάλος, ώστε τα παιδιά να μπορούν να κινηθούν άνετα και η κίνηση, μπορεί να γίνει με οποιοδήποτε μέλος του σώματος και με ολόκληρο το σώμα).
- γ) παρατήρηση και σύγκριση των κινήσεων, (η σύγκριση των κινήσεων έχει ως στόχο την επισήμανση των κοινών χαρακτηριστικών και όχι την αξιολόγηση).
- δ) γραφική αποτύπωση των κινήσεων από τα παιδιά, (πάνω σε χαρτί, στον πίνακα, έτσι όπως την αντιλαμβάνεται το κάθε παιδί ξεχωριστά).
- ε) παρατήρηση των κοινών χαρακτηριστικών, των γραφικών παραστάσεων.
- στ) επιλογή – μετά την σύγκριση του πιο απλού συμβόλου.
- η) αναπαραγωγή του ήχου, σύμφωνα με το γραφικό σύμβολο, (με την αναπαραγωγή, επιβεβαιώνεται, ότι το σύμβολο, αποδίδει απόλυτα το ακουστικό ερέθισμα).

Πολύ σημαντικό, είναι να μην υπάρχουν υποδείξεις από τους δασκάλους, αλλά να αφήνονται τα παιδιά να ανακαλύψουν το δικό τους κώδικα γραφής. Με τον τρόπο αυτό, τα παιδιά θα παίζουν δημιουργικά με τα γραφικά σύμβολα. Τα υλικά που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε για την πραγματοποίηση δραστηριοτήτων που καταλήγουν στη γραφική παράσταση, είναι³⁷: για τις μουσικές δραστηριότητες, το πακέτο κρουστών οργάνων που προτείνει ο μουσικοπαιδαγωγός Carl Orff, (μεταλλόφωνο, τύμπανα, ντέφια, μαράκες, κουδουνάκια, ξυλοτύμπανα, πιατίνια, ζίλια, τρίγωνα), επίσης, κασετόφωνο, cd με χορευτικά κομμάτια, για τις εικαστικές δραστηριότητες, μαρκαδόρους, νερομπογιές, χαρτόνια απλά και χρωματιστά, ψαλίδια,

³⁶ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.123

Ματθαίου Σεβαστή, Μουσικό τετράδιο για νηπιαγωγούς, μια σύγχρονη προσέγγιση της μουσικής αγωγής στο νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού, *Ελληνικά Γράμματα*, Αθήνα

³⁷ Καμπανάς Γ., *Θεωρία μουσικής καταγραφής*, Αθήνα, σελ.18,19

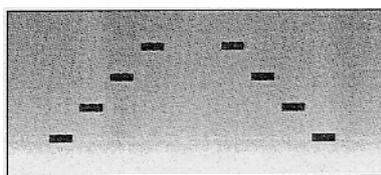
κόλλες και για τις δραστηριότητες του χορού, ένα πακέτο υλικών ρυθμικής: μπάλες, σκοιινιά, στεφάνια, μαντίλια και κορδέλες.

Στη συνέχεια αναφερόμαστε σε προσέγγιση μουσικών παραμέτρων, όπως ανοδική-καθοδική πορεία μελωδική πορεία, έννοια της έντασης του ήχου, διάρκεια και ένταση του τονικού ύψους και σε καταγραφή τους όπως παρατίθενται στους Denkmann Meyer, Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, Ματθαίου Σεβαστή, Ματθαιοπούλου Δέσποινα και Γκάνας Γ. Ζησοπούλου Ε. Θεοδωρίδης Ν. Καραχάλιου Κ. Κοκκίδου Π. Χατζηκαμάρη Π.

Δραστηριότητες για την ανακάλυψη γραφικού συμβόλου για τη μελωδική πορεία

Έχοντας ως στόχο την αναγνώριση **ανοδικής** και **καθοδικής μελωδικής πορείας**, ο παιδαγωγός λέει στα παιδιά ότι θα περιγράψει με μουσική ανοδικές και καθοδικές κινήσεις, (π.χ. ο ήλιος ανατέλλει ανεβαίνει ψηλά και όταν δύει κατεβαίνει χαμηλά) αυτοσχεδιάζει τις κινήσεις αυτές σε μελωδικό όργανο και τα παιδιά αντιδρούν με ανάλογες κινήσεις, βρίσκοντας κάθε φορά την ανοδική και καθοδική μελωδική πορεία.

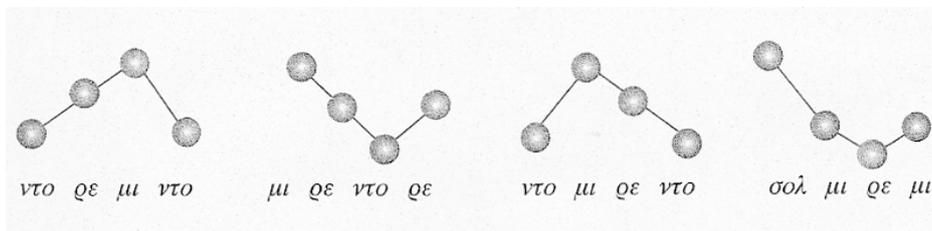
Για γραφικό συμβολισμό και αναγνώριση ανοδικών και καθοδικών ηχητικών κινήσεων, ο παιδαγωγός μπορεί να σχεδιάσει ανοδικές και καθοδικές πορείες στον πίνακα και παίζοντας τις ηχητικές σκάλες σε ένα μελωδικό όργανο, να ζητάει κάθε φορά από τα παιδιά να αναγνωρίσουν το αντίστοιχο σχήμα που έπαιξε στον πίνακα. (Βλέπε σχήμα)³⁸

Τα παιδιά ακούγοντας μια μελωδία με την βοήθεια του παιδαγωγού, προσπαθούν να την αποτυπώσουν (ανοδική-καθοδική πορεία) με γραφικό συμβολισμό, με βουλίτσες ή παύλες. Αρχικά, ακούνε τόνους και ημιτόνια, (διπλανές νότες) μετά ο παιδαγωγός εισάγει χωρίς προειδοποίηση ένα μεγαλύτερο διάστημα π.χ. διάστημα 6^{ης} (ντο-λα) και ρωτά αν η μελωδική πορεία ήταν βηματική ή αν άκουσαν κάποιο πήδημα. Εισάγει την έννοια «πήδημα», η οποία υποδηλώνει ένα μεγαλύτερο διάστημα και σιγά – σιγά,

³⁸ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.51

εισάγονται με αυτή την δραστηριότητα όλα τα διαστήματα, ($3^{η5} - 8^{η5}$). Επίσης, μπορούν να μοιραστούν καρτέλες με σχήματα στα παιδιά που να απεικονίζουν μελωδικές πορείες-λέξεις και να προσπαθούν κάθε φορά να επιλέξουν τη σωστή καρτέλα, π.χ. (βλέπε σχήμα)³⁹

Η γραφική παράσταση, βοηθά στην εκμάθηση ενός τραγουδιού και επίσης οδηγεί τα παιδιά να φαντάζονται τη μελωδική κίνηση, λίγο πριν την αποδώσουν με τη φωνή τους.

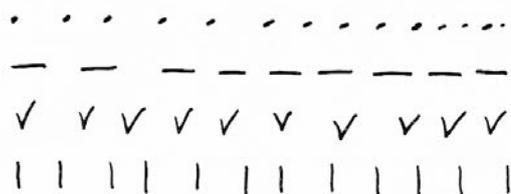
Δραστηριότητες για την ανακάλυψη γραφικού συμβόλου για τη διάρκεια ήχου

Με την βοήθεια ενός ηχογραφημένου παραδείγματος, όπως π.χ. *το νερό που ρέει από μια ανοιχτή βρύση και τις σταγόνες νερού από μια βρύση που στάζει*, μπορούμε να εξοικειώσουμε τα παιδιά με την έννοια της **διάρκειας** και της γραφικής της απόδοσης. Βάζουμε να ακουστεί το ηχογραφημένο παράδειγμα και ζητάμε από τα παιδιά μέσω της κίνησης, να εκφράσουν με το σώμα τους, με τα χέρια τους, την κίνηση του νερού (διακοπτόμενες κινήσεις για τις σταγόνες και συνεχόμενη κίνηση για το νερό που ρέει). Στη συνέχεια, ξανακούν το ηχητικό παράδειγμα και αυτή τη φορά ο παιδαγωγός ζητάει από τα παιδιά να αποδώσουν την κίνηση του νερού στο χαρτί με μπογιές. Έπειτα, επαληθεύουμε το γραφικό σύμβολο και με άλλα ακουστικά παραδείγματα, όπως το πέταγμα της μέλισσας, το ξυπνητήρι = συνεχόμενος-διαρκής ήχος, το ρολόι τικ-τακ = κοφτός ήχος. Τον διαρκή και κοφτό ήχο, μπορούμε μέσα από πίνακες, με γραφικά σύμβολα, να τον αποδώσουμε και με τα μουσικά-κρουστά όργανα, (ξύλινα όργανα = κοφτοί ήχοι και μεταλλικά όργανα = συνεχόμενοι-διαρκείς ήχοι). (Βλέπε σχήμα)⁴⁰

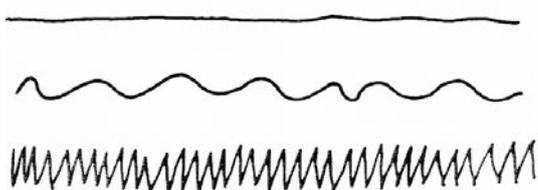
³⁹ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.52

⁴⁰ Γκάνας Γ. Ζησοπούλου Ε. Θεοδωρίδης Ν. Καραχάλιου Κ. Κοκκίδου Π. Χατζηκαμάρη Π., *Το σχολείο- εργαστήρι τέχνης και δημιουργίας*, Β' έκδοση, Θεσ/κη 1998, σελ.59

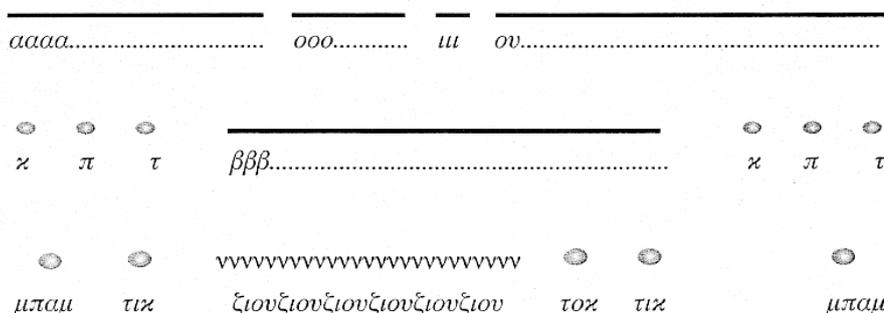
Κοφτοί ήχοι

Διαρκείς ήχοι

Μέσα από την παραπάνω γραφική παρτιτούρα, (κοφτών και συνεχόμενων ήχων) μπορούν να αποδίδουν τους συνεχόμενους ήχους φωνητικά, με φωνήεντα ή και με ορισμένα σύμφωνα, όταν η γραμμή, είναι ευθεία. Όταν η γραμμή είναι «κατσαρή», αποδίδονται με πιο σύνθετους ήχους, για γίνει εμφανής η κινητικότητα που υπάρχει στη γραμμή. Στα όργανα, ο ήχος του μεταλλόφωνου και του τριγώνου αποδίδουν την ευθεία γραμμή, ενώ τα κουδουνάκια και το ντέφι αποδίδουν την κινητικότητα του ήχου. Στους κοφτούς ήχους επίσης, μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ήχους συμφώνων, όπως: κ, π, τ, μπ, ντ, γκ και ήχους οργάνων, όπως τα ξυλάκια, ενώ σε κάποιους δυνατότερους κοφτούς ήχους, μια συλλαβή π.χ. μπαμ, νταν.. (Βλέπε σχήμα)⁴¹

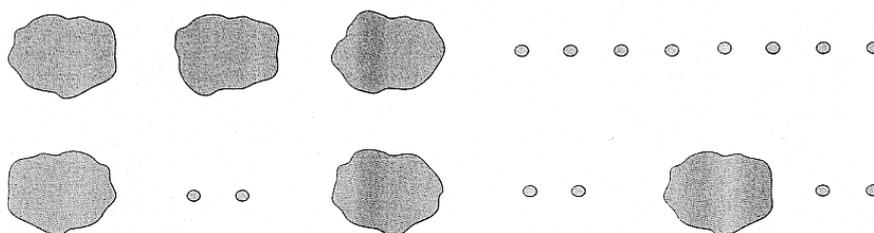

⁴¹ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.128

Δραστηριότητες για την ανακάλυψη γραφικού συμβόλου για την ένταση του ήχου

Ο παιδαγωγός ξεκινάει να εισάγει την έννοια της **έντασης**, σε τρεις διαβαθμίσεις, σιγά (piano), μέτρια (mezzoforte) και δυνατά (forte), με τη χρήση της φωνής. Δίνοντας στα παιδιά μια φράση, «**μου αρέσει να τραγουδάω**» ζητάει να την αποδώσουν πρώτα ψιθυριστά, έπειτα χαμηλόφωνα και τέλος δυνατά, για να αντιληφθούν, με όσο το δυνατόν, πιο απλό τρόπο τις διαβαθμίσεις της.

Μια άλλη δραστηριότητα, είναι ο παιδαγωγός, να ζητήσει από τα παιδιά να περπατήσουν, με διάφορους τρόπους, σαν ελέφαντας, με βήμα βαρύ και δυνατό και σαν σκιουράκια με ανάλαφρα σιγανά βήματα. Αφού παρατηρήσουν και σχολιάσουν τον ήχο και την κίνησή τους, σχεδιάζουν τα «βήματα» τους σε χαρτί. (Βλέπε σχήμα)⁴²

Όταν θέλουμε να εισάγουμε την έννοια της έντασης και την αυξομείωσή της στο τραγούδι, ο παιδαγωγός παίρνει στην τάξη το ρόλο του «μαέστρου» και κανονίζουμε με τα παιδιά όταν θα έχουμε τα χέρια μας ανοιχτά, να τραγουδάνε δυνατά και όταν θα έχουμε τα χέρια μας κλειστά να τραγουδάνε σιγανά. Ακόμη τα παιδιά, παίρνοντας τα κρουστά όργανα, να αποδώσουν τις κινήσεις του παιδαγωγού-«μαέστρου» και τις διαβαθμίσεις της έντασης, όσο το δυνατόν πιο σωστά.

Για την γραφική απόδοση της έντασης, ο παιδαγωγός μοιράζει χαρτιά και μολύβια στα παιδιά και έπειτα παίρνει ένα μουσικό όργανο, π.χ. τύμπανο και αρχίζει να το χτυπά, ενώ τα παιδιά αποδίδουν γραφικά τους ήχους που ακούν: δυνατοί ήχοι, με χοντρά, μεγάλα σχήματα και σιγανούς ήχους με μικρά, λεπτά σχήματα.

Η έννοια της έντασης, περιλαμβάνει άλλες δυο βασικές έννοιες **crescendo** και **decrescendo**⁴³. Η έννοια crescendo, σημαίνει την βαθμιαία αύξηση της έντασης του

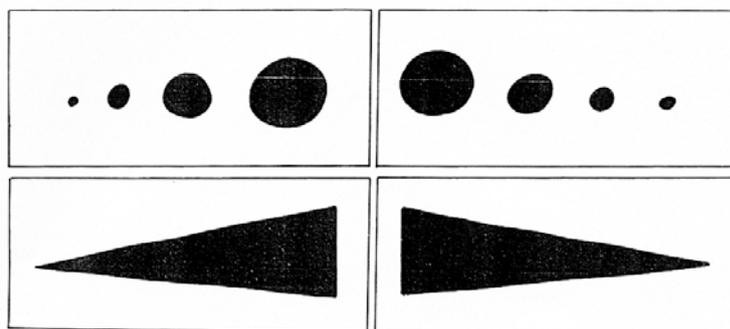
⁴² Ματθαιοπούλου Δέσποινα, *Μουσικοπονηριές 1*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας

⁴³ Γκάνας Γ. Ζησοπούλου Ε. Θεοδωρίδης Ν. Καραχάλιου Κ. Κοκκίδου Π. Χατζηκαμάρη Π., *Το σχολείο- εργαστήριο τέχνης και δημιουργίας*, Β' έκδοση, Θεσ/κη 1998, σελ.90-92

ήχου, ενώ η έννοια *decrescendo*, σημαίνει την βαθμιαία ελάττωση της έντασης του ήχου. Ο παιδαγωγός, προσπαθεί να συνδέσει τις έννοιες αυτές με ανάλογα καθημερινά φαινόμενα, που δείχνουν καθαρά την αυξομείωση της έντασης (π.χ. τρένα, αεροπλάνα, αυτοκίνητα που πλησιάζουν και απομακρύνονται, κ.α.)

Μια δραστηριότητα-παιχνίδι, που βοηθάει στην κατανόηση των δυο εννοιών, είναι η εξής: ένα παιδί, βγαίνει από την τάξη και αποφασίζει για το αν θα παριστάνει ένα τρένο ή ένα αυτοκίνητο. Η υπόλοιπη ομάδα, συμφωνεί για την κίνηση του αυτοκινήτου, με *crescendo* πλησιάζει, με *decrescendo* απομακρύνεται. Το παιδί, επιστρέφει στην τάξη με δεμένα τα μάτια και κατευθύνεται ανάλογα μέσα στην αίθουσα.

Για το γραφικό συμβολισμό των δυο εννοιών *crescendo* – *decrescendo*, ο παιδαγωγός χρησιμοποιεί ως υλικά δυο καρτέλες με γραφικές παρτιτούρες, τις οποίες τις μοιράζει στα παιδιά. Η μια παριστάνει, μια μπάλα που απομακρύνεται πηδώντας και η άλλη, ένα αυτοκίνητο που πλησιάζει. Η ομάδα αποδίδει ηχητικά τις γραφικές παρτιτούρες, με φωνή και με ηχηρές κινήσεις. (Βλέπε σχήμα)⁴⁴

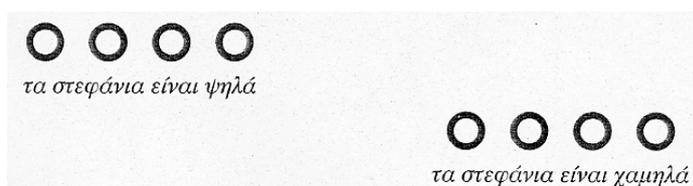

Δραστηριότητες για την ανακάλυψη γραφικού συμβόλου για το τονικό ύψος

Για την εισαγωγή της έννοιας **ύψος**, ο παιδαγωγός μπορεί να ξεκινήσει με μια δραστηριότητα, λέγοντας μια ιστορία στα παιδιά που έχει σχέση με ανέβασμα ψηλά και κατέβασμα χαμηλά, π.χ. εκδρομή στο βουνό, ανέβασμα σκάλας... Συνοδεύει την ιστορία με ήχους ψηλούς, όταν βρίσκονται ψηλά και χαμηλούς, όταν βρίσκονται χαμηλά. Επίσης, έχουμε και την έννοια του όρου *glissando*, που είναι το γλίστρημα της φωνής από μια χαμηλή νότα, σε μια ψηλή και το αντίθετο.

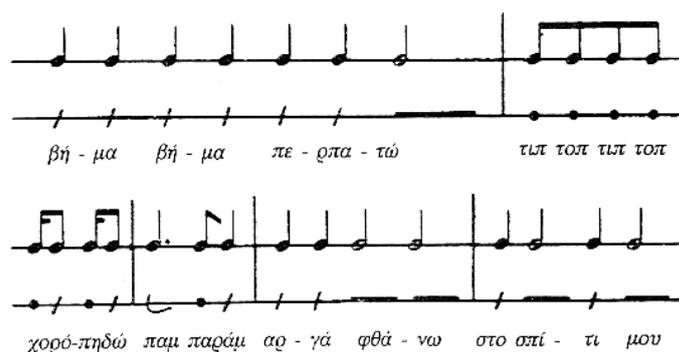
⁴⁴ Ματθαιοπούλου Δέσποινα, *Μουσικοπνηριές 1*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα

Στη συνέχεια, ο παιδαγωγός ζητάει από τα παιδιά να δείξουν με το σώμα τους, πότε βρίσκονται ψηλά και πότε χαμηλά. Τα παιδιά αποδίδουν την ιστορία και τους ήχους, με τέντωμα του σώματος και των χεριών, πολύ ψηλά και κουλούριασμα του σώματος στο πάτωμα αντίστοιχα. Έπειτα, σχεδιάζουν τις κινήσεις τους όπως θέλουν σε ένα μεγάλο χαρτί. (Βλέπε σχήμα)⁴⁵

Δραστηριότητες για την εκμάθηση του ρυθμού και των μοτίβων

Περίπου από την ηλικία των πέντε ετών, τα παιδιά μπορούν να σχεδιάσουν ρυθμικά σχήματα στο χαρτί. Αυτό θα γίνει αρχικά με ένα είδος στενογραφίας, όπου ο παιδαγωγός γράφει τα αντίστοιχα σημειογραφικά σύμβολα πάνω σε μια γραμμή, ώστε τα παιδιά να συνηθίσουν να βλέπουν αυτά τα σημάδια που θα μάθουν αργότερα. Ενώ, κάτω από τα σημειογραφικά σύμβολα συμπεριλαμβάνουμε και τον αντίστοιχο ρυθμό λόγου, γράφοντας τους στίχους, παράλληλα με τα ρυθμικά σχήματα-μοτίβα. (Βλέπε σχήμα)⁴⁶

⁴⁵ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.129

⁴⁶ Denkmann Meyer, *Πειραματισμοί στον ήχο «ηχοχρώματα»*, (Μ. Τόμπλερ επιμ.-μτφρ) Orpheus, Β΄ έκδοση, Αθήνα 1990, σελ.77

Τα παιδιά, βλέποντας τα ρυθμικά μοτίβα με τη βοήθεια του παιδαγωγού, θα ξεκινήσουν να τα τραγουδάνε αρχικά όσο το δυνατόν σωστά και μετρημένα και αργότερα, θα περάσουν να αποδώσουν τα ρυθμικά μοτίβα στα όργανα (τύμπανα, ξύλινα όργανα). Πριν από αυτή τη διαδικασία με τα όργανα, ο παιδαγωγός παίρνει ένα τύμπανο και αρχίζει να χτυπάει απλά ρυθμικά μοτίβα, π.χ. δυο τέταρτα, που αντιστοιχεί στο παραπάνω παράδειγμα με το μοτίβο *βή-μα*. Έπειτα, ζητείται από τα παιδιά, να χτυπήσουν τα δυο τέταρτα με τα πόδια και με τα χέρια. Μετά από πολλά παραδείγματα, αρχικά σε απλά ρυθμικά μοτίβα, όταν ο παιδαγωγός έχει καταλάβει ότι τα παιδιά δε δυσκολεύονται να μιμηθούν τα απλά ρυθμικά μοτίβα, προχωρά σε δυσκολότερα σχήματα, δηλαδή σε συνθέσεις μοτίβων και στην μεταφορά αυτών στα κατάλληλα όργανα.

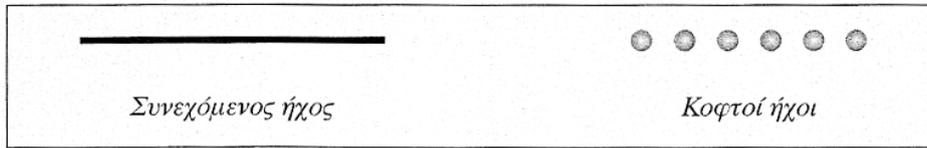
Μέσα από κάποιες ενδεικτικές δραστηριότητες που παραθέσαμε σε αυτό το κεφάλαιο, βλέπουμε πως από τα ίδια τα παιδιά σχηματίζεται σταδιακά, ένας κώδικας γραφικών συμβόλων. Τα παιδιά αποκτούν με τον τρόπο αυτό, ένα εργαλείο γραφής και ανάγνωσης των ήχων, που τα βοηθά να εμπεδώσουν βασικές έννοιες της μουσικής αγωγής (συγκεκριμένα αναφερθήκαμε σε τρεις βασικές ιδιότητες του ήχου, (τη διάρκεια, την ένταση και το τονικό ύψος).

Ο συνδυασμός των τριών αυτών ιδιοτήτων, μπορεί να μας δώσει μεγάλη ποικιλία συνδυασμών και σχημάτων. Τα παιδιά, αντιλαμβάνονται τα σχήματα ως ήχους και αντίστροφα τους ήχους ως σχήματα. Έτσι, μπορούν με τον τρόπο αυτό να σχεδιάζουν μουσικές παρτιτούρες ή ακόμα να παρακολουθούν την γραφική παρτιτούρα ενός έργου κατά την ακρόαση. Μέσα στα πλαίσια της επιστήμης της Μουσικής Παιδαγωγικής, η μουσική σημειογραφία παρουσιάζει ιδιαίτερη ιδιότητα και χρησιμότητα. Έτσι μπορεί να γίνεται το μέσο για να δημιουργήσουμε μουσική. Πρώτα δηλαδή, μέσω της σημειογραφίας, στόχος μας είναι να ακούσουμε μουσική και μετά, να τη διαβάσουμε και να τη γράψουμε (ανάγνωση και γραφή). Αυτό που θέλει ιδιαίτερη προσοχή από τους παιδαγωγούς, είναι η σταδιακή μετάβαση από τα απλά σύμβολα στα πιο σύνθετα. Ακολουθούν συγκεντρωτικά τρεις πίνακες με γραφικά σύμβολα και αναπαράσταση μουσικών εννοιών⁴⁷.

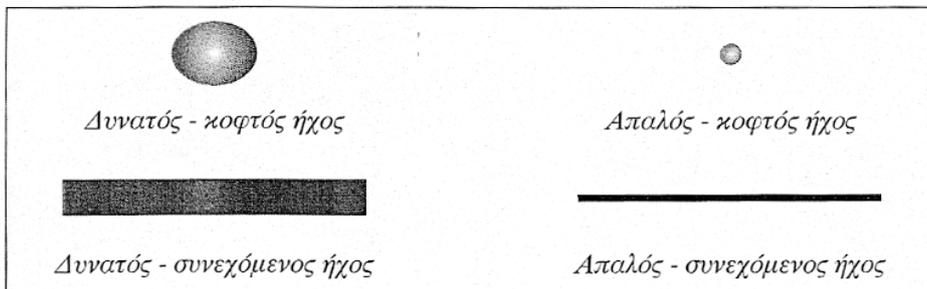
⁴⁷ Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Orpheus, Αθήνα 2001, σελ.126, 138,139

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

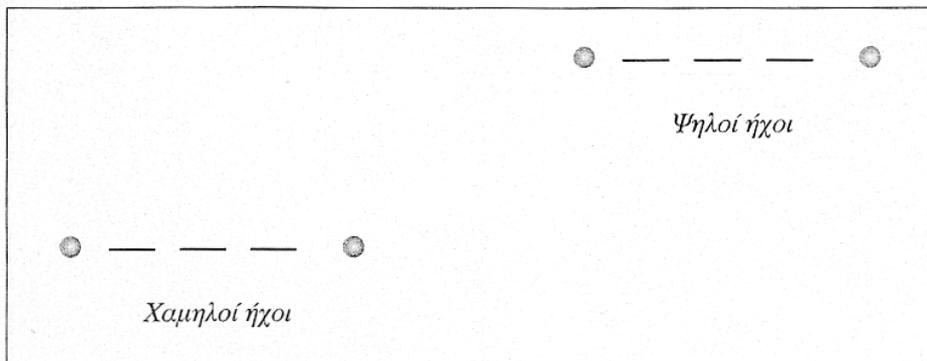
Διάρκεια

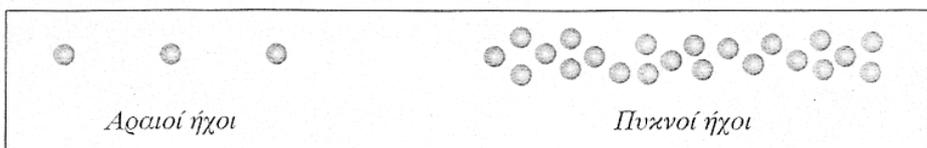
Ένταση

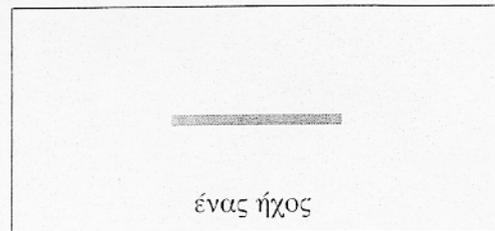
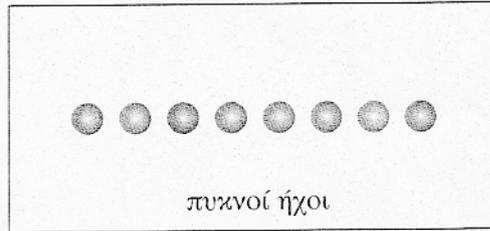
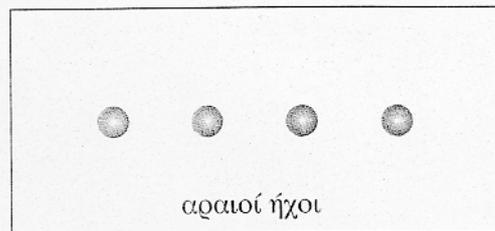
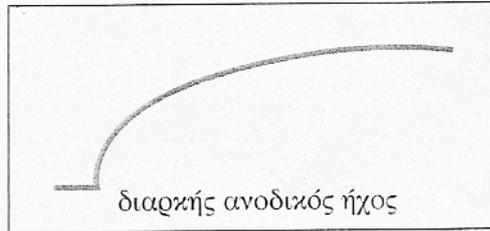
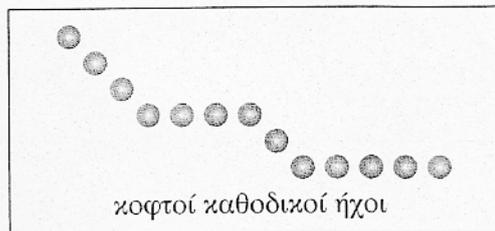
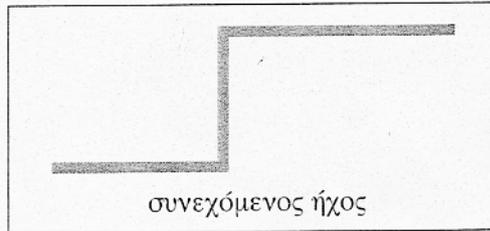
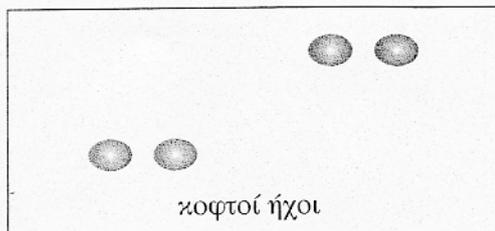
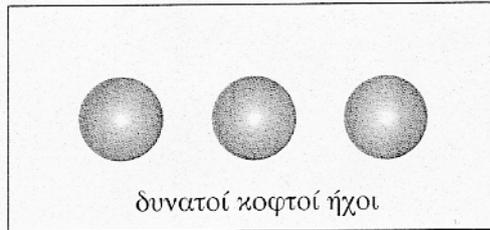
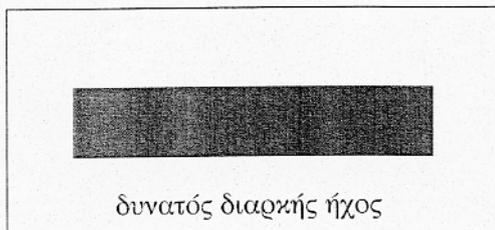
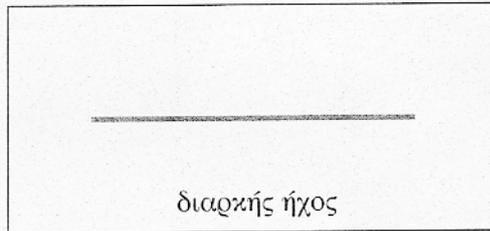
Τονικό ύψος

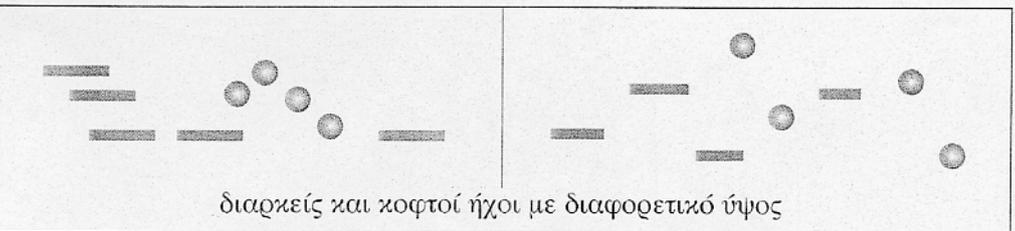
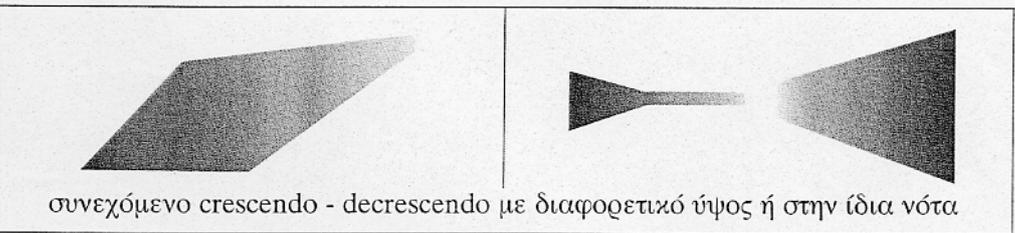
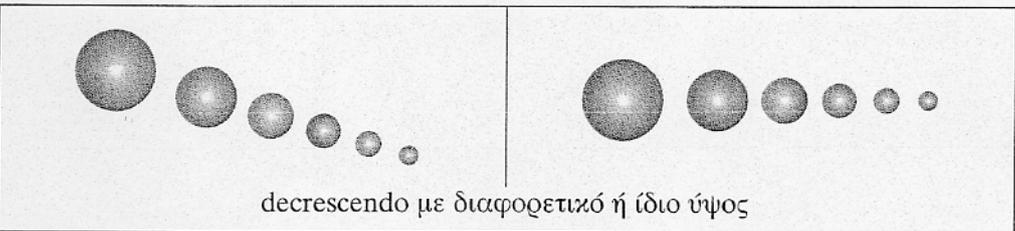
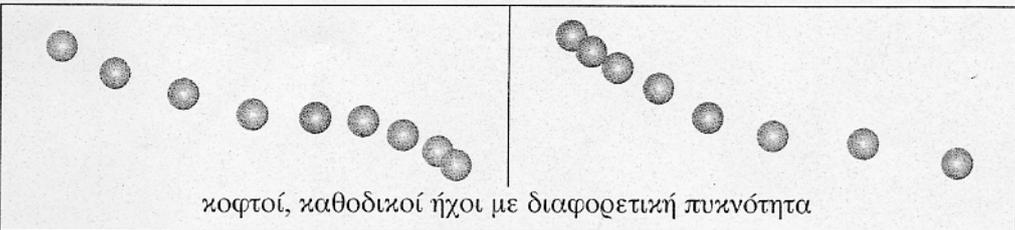
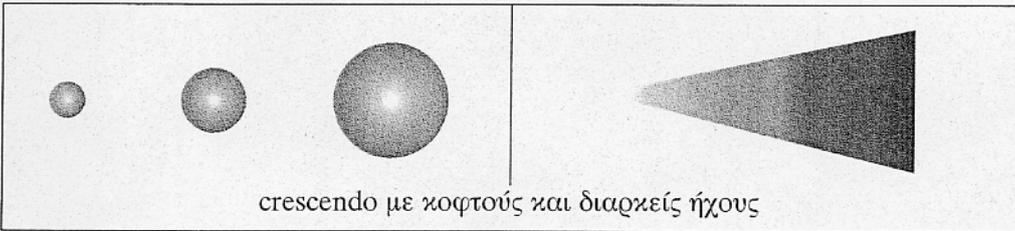
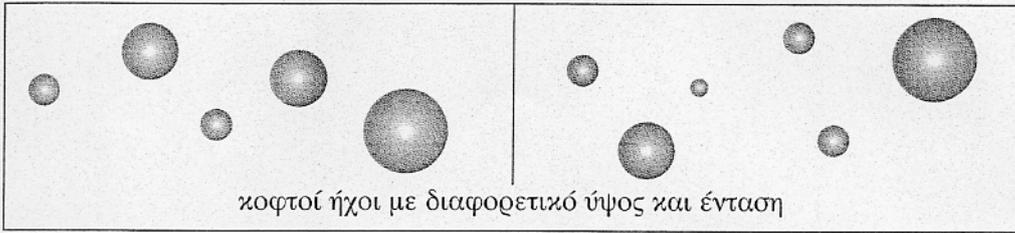
Πυκνότητα

Αναγνώριση ηχητικών ιδιοτήτων και απλών μουσικών εννοιών

Αναγνώριση γραφικών συμβόλων

B.4) Η χρήση της μουσικής σημειογραφίας από Μουσικοπαιδαγωγούς και Μουσικοπαιδαγωγικά συστήματα

Η μουσική σημειογραφία απασχόλησε τους σημαντικότερους μουσικοπαιδαγωγούς, όπως τον Carl Orff, τον Emile Dalcroze και τον Zoltan Kodaly⁴⁸. Οι μέθοδοι διδασκαλίας και οι τεχνικές που πρότειναν οι τρεις μουσικοπαιδαγωγοί, παρουσιάζουν αρκετές διαφορές τόσο στην φιλοσοφία τους, όσο και στις τεχνικές που χρησιμοποιούν. Παρά τις επιμέρους αυτές διαφορές που εμφανίζονται στα μουσικοπαιδαγωγικά συστήματά τους, έχουν ένα κοινό στόχο: την ανάπτυξη της μουσικότητας σε όλα τα παιδιά. Το πώς ορίζεται η «μουσικότητα» κάθε φορά στην κάθε μέθοδο, καθορίζει ανάλογα και τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται⁴⁹.

Ο **Zoltan Kodaly** (Ουγγαρία, 1882-1967)⁵⁰, υποστηρίζει ότι η μουσική εκπαίδευση των παιδιών, θα πρέπει να ξεκινάει από πολύ νωρίς, (από την ηλικία των 2½ ετών) έτσι ώστε στο νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού, το παιδί να είναι ήδη εξοικειωμένο και να έχει έρθει σε μια πρώτη επαφή με το αντικείμενο της μουσικής. Θεωρεί, ότι η βάση της μουσικής αγωγής είναι το τραγούδι και η πρώτη επαφή με τη μουσική πρέπει να γίνεται μέσα από τη φωνή. Η μεθοδός του για φωνητική άσκηση και ανάπτυξη, βασίζεται σε ένα σύστημα, όπου ο φθόγγος Ντο είναι κινητός. Το «*κινητό Ντο*», όπως συνήθως λέγεται στη γλώσσα των εκπαιδευτικών, έχει ως κεντρική του ιδέα, ότι σε όποια τονικότητα και αν βρισκόμαστε, η πρώτη βαθμίδα της τονικότητας αυτής θα είναι το ντο, η τρίτη βαθμίδα το μι, η πέμπτη το σολ κ.ο.κ.

Για τα αρχικά στάδια της διδασκαλίας και για την εκμάθηση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής, (ρυθμική και μελωδική ανάγνωση) χρησιμοποιεί για να παραστήσει διάφορες έννοιες της μουσικής (ένταση, ύψος, χροιά, δυναμική) με ποικίλους τρόπους. Για την καλύτερη κατανόηση ρυθμικών μοτίβων, κάνει χρήση ειδικών συλλαβών. Για παράδειγμα, *τα, τιτι, τριτιρι*, που χρησιμοποιεί αντίστοιχα για το *τέταρτο, τα όγδοα* και *τα δέκατα έκτα*. Ακόμα μπορεί να χρησιμοποιούνται λέξεις,

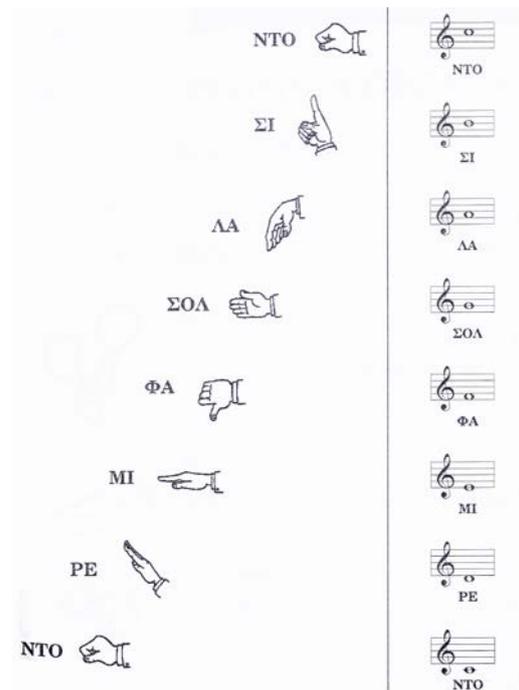
⁴⁸ Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισεψένη, Νεφέλη-Μουσική

⁴⁹ Μακροπούλου Έφη- Βαρελάς Δημήτρης, *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, Fagotto, Αθήνα 2001, σελ.15

⁵⁰ Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισεψένη, Νεφέλη-Μουσική

χρώματα, μικρές προτάσεις⁵¹. Χρησιμοποιεί σε αρχικό στάδιο, όχι την χρήση του πενταγράμμου και την συμβατική σημειογραφία με νότες, αλλά την γραφική σημειογραφία και τις γραφικές παραστάσεις, όπου τα παιδιά γράφουν τη μουσική, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται, αντικαθιστώντας τις νότες και χρησιμοποιώντας διάφορα σημάδια, σχήματα, γραμμές.

Χρησιμοποιώντας επίσης τις κινήσεις των χεριών, τα παιδιά εισάγονται στις έννοιες της τονικότητας, αρχίζοντας από το διάστημα της μικρής τρίτης Σολ-Μι, στην συνέχεια το διάστημα σολ-μι-λα, ενώ σιγά-σιγά οδηγούμαστε στη χρήση της πεντατονικής κλίμακας, με τους φθόγγους ντο,ρε,φα,λα,ντο, η οποία βοηθά σημαντικά, στην φωνητική εξάσκηση των παιδιών, την αναγνώριση μελωδικών σχημάτων και την απόκτηση σταθερού τόνου στο τραγούδι. Ο εκπαιδευτικός, για να βοηθήσει τα παιδιά, χρησιμοποιεί τα *χειροσύμβολα*, (δηλαδή συγκεκριμένα σύμβολα με το χέρι, που βοηθούν το παιδί να αντιληφθεί την κίνηση της μελωδίας και την ένδειξη του ύψους της κάθε νότας). Πρόκειται λοιπόν για ακόμη έναν τρόπο οπτικής παρουσίασης ακουστικού υλικού με παιδαγωγικό προσανατολισμό. (βλέπε σχήμα)⁵²

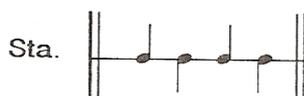

⁵¹ Διονυσίου Ζωή, σημειώσεις από το φάκελο σημειώσεων *Μουσική Παιδαγωγική 1*, Άρτα 2004, σελ.13

⁵² Jukka Maki, *Η χαρά της μουσικής*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995, σελ.11

Ο **Carl Orff**, (Γερμανία, 1895-1982)⁵³ έδωσε μεγάλη σημασία στο δημιουργικό παιχνίδι, ως αναπόσπαστο στοιχείο της μουσικής μάθησης. Τα παιδιά πρέπει να βιώνουν τις μουσικές έννοιες, εμπειρικά μέσα από τον *αυτοσχεδιασμό* (ατομικό-ομαδικό) και μέσα του αυτοσχεδιασμού είναι η κίνηση, ο λόγος, ο ρυθμός, οι ηχηρές κινήσεις και η επαφή με τα όργανα⁵⁴. Στο συνδυασμό ρυθμός-κίνηση, έχουμε τα ρυθμικά χτυπήματα, όπου στόχος είναι να συγχρονιστούν όλα τα παιδιά και μετά να εισάγουμε ρυθμικά χτυπήματα για την αντίληψη της έντασης, του ύψους και γενικά των δυναμικών αντιθέσεων⁵⁵.

Ο Orff συμβολίζει τα είδη των ήχων που παράγονται με χτυπήματα στο σώμα. Έτσι, έχουμε το χτύπημα του ποδιού (*stamping*) και το χτύπημα στους μηρούς (*patschen*). Στη γραφή, το χτύπημα του ποδιού είναι: για το δεξί πόδι οι γραμμές των φθόγγων είναι προς τα πάνω, ενώ για το αριστερό, είναι προς τα κάτω.

Ενώ στη γραφή, το χτύπημα στους μηρούς είναι: για το δεξί χέρι οι γραμμές των φθόγγων προς τα πάνω και για το αριστερό προς τα κάτω. Το σχήμα για το *stamping* είναι από το βιβλίο Ανδρούτσος Π.(1995)⁵⁶.

Για την κατανόηση και την αντίληψη των χρονικών αξιών, την δομή των μέτρων και την ρυθμικών μοτίβων, έχουμε τη εισαγωγή λέξεων, φράσεων, ονομάτων. Ο Orff στη μέθοδό του, προτιμούσε ο εκπαιδευτικός να διαλέγει καθημερινές απλές λέξεις, με μια, δυο, τρεις συλλαβές. Αρχικά, αποτελούν τη βάση ενώ ο συνδυασμός τους αντιστοιχεί στους βασικούς μουσικούς ρυθμούς.

⁵³ Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισεψένη, Νεφέλη-Μουσική

⁵⁴ Σέργη Λ. *Θέματα μουσικής και μουσικής παιδαγωγικής*, Gutenberg, Αθήνα

⁵⁵ Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφείας, 1995

⁵⁶ Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφείας, 1995, σελ.94,88

Προσφεύγει στη χρήση της γραφικής σημειογραφίας αρχικά, είτε για να παραστήσει νότες, ρυθμικά και μελωδικά μοτίβα και στη συνέχεια περνάει στη συμβατική. Επίσης, χρησιμοποιεί την γραφική σημειογραφία και για να δείξει στα παιδιά τι πρέπει να παίζουν στα όργανα τους, τότε θα ξεκινήσουν, τότε θα σταματήσουν. Γενικά, η γνώση της σημειογραφίας θα πρέπει να είναι φυσικό επακόλουθο μετά από μια σειρά δραστηριοτήτων και εξερεύνησης γύρω από αυτήν.

Ο **Emile Dalcroze** (1865-1950)⁵⁷, αναγνώριζε ότι το πιο δυνατό σημείο στη μουσική και γενικότερα για την εκμάθηση της μουσικής αγωγής, είναι ο ρυθμός, ο οποίος είναι και απόλυτα συνδεδεμένος με τη ζωή.

Η κίνηση για τον Dalcroze, δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά μέσο για να βιώσουν τα παιδιά, με όλο τους το σώμα, το ρυθμό, τις φράσεις, τη μελωδία, τη φόρμα. Στην μέθοδό του, εισήγαγε τη μουσική σαν ήχους και όχι ως νότες γραμμένες στο χαρτί. Προσπαθούσε μέσα από ποικίλους τρόπους, να γίνεται η εισαγωγή της μουσικής σημειογραφίας ομαλά και συνειδητά και η μουσική σημειογραφία να αποτελεί φυσικό επακόλουθο της εμπειρίας που βιώθηκε και όχι ως ένα κομμάτι της μουσικής αγωγής ξεχωριστό που φαντάζει στα παιδιά δυσνόητο και κουραστικό. Για παράδειγμα, προσπαθεί να παραστήσει τις ρυθμικές αξίες της μουσικής αγωγής, μέσα από μια σειρά ενεργειών, το περπάτημα συμβολίζεται με τέταρτα, το τρέξιμο με όγδοα, τρίηχα ογδών, δέκατα έκτα.

Για τη διδασκαλία των συμβόλων της ρυθμική αγωγής⁵⁸ -ενδεικτικά- Lento (πάρα πολύ αργά), Adagio (πολύ αργά), Andante (αργά), Allegretto (λίγο γοργά), Allegro (γοργά) Presto (γρήγορα), που υποδηλώνουν την ταχύτητα εκτέλεσης ενός μουσικού κομματιού, χρησιμοποιεί: αργό περπάτημα για το tempo Lento, Adagio, γρήγορο περπάτημα για το Andante, Allegretto και τρέξιμο για το Allegro, Presto⁵⁹.

Χαρακτηριστική άσκηση στην μέθοδο Kodaly για την κατανόηση ρυθμικών μοτίβων-μοντέλων, είναι η εξής⁶⁰: οι μαθητές περπατούν τέταρτα και χτυπούν όγδοα σε ένα κρουστό όργανο, ενώ με το πρόσταγμα του δασκάλου, μπορούν να αντιστρέψουν την

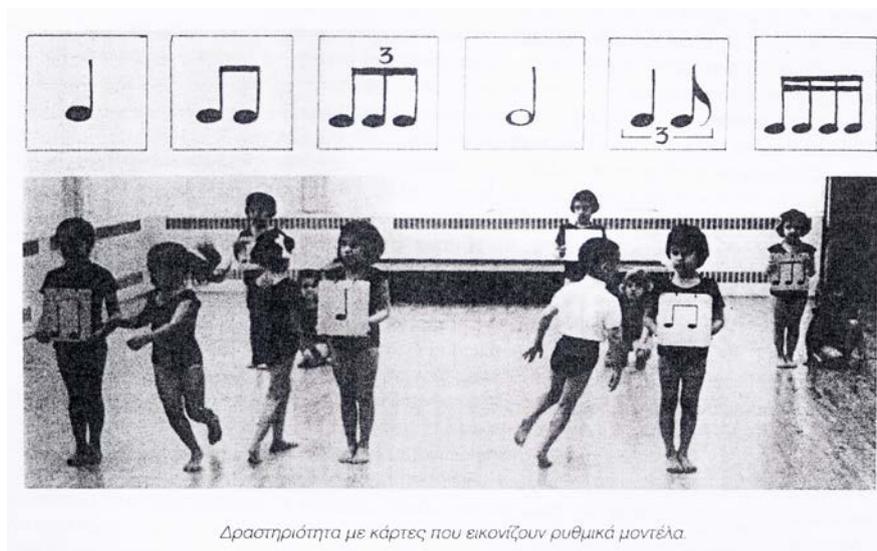
⁵⁷ Καρολίνη Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισεψένη, Νεφέλη-Μουσική

⁵⁸ Μελίδου Μαρία, *Η μικρή μουσική θεωρία*, εκδόσεις Ντο-Ρε-Μι, Θεσ/κη 2001, σελ.54

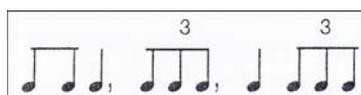
⁵⁹ Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφέας, 1995, σελ.38

⁶⁰ Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφέας, 1995, σελ.44

κίνηση και να «τρέχουν» τα όγδοα και να χτυπούν τα τέταρτα στο κρουστό όργανο, (βλέπε σχήμα)

Επίσης, χρησιμοποιούνται ασκήσεις με οπτικές και ακουστικές αντιδράσεις, για παράδειγμα ο δάσκαλος δείχνει κάρτες με ρυθμικά μοτίβα-μοντέλα, (βλέπε σχήμα)⁶¹:

και τα παιδιά καλούνται να αναπαράγουν με κίνηση αυτό που βλέπουν ή όταν για παράδειγμα, ακούγονται στο αριστερό χέρι του πιάνου μισά, πρέπει να χτυπούν τα χέρια σε όγδοα, ενώ όταν ακούγονται όγδοα στο δεξί χέρι του πιάνου περπατούν μισά κ.ο.κ.

Συγκεντρωτικά, στο υποκεφάλαιο (B.4) αναφερθήκαμε στις μεθόδους διδασκαλίας και στις τεχνικές των τριών μουσικοπαιδαγωγών (Kodaly, Orff, Dalcroze) σχετικά με το ζήτημα της μουσικής σημειογραφίας. Μελετήσαμε δηλ. μέσα από ένα θεωρητικό πλαίσιο με το αντίστοιχο οπτικό υλικό, τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζει και διαχειρίζεται ο κάθε μουσικοπαιδαγωγός την εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας και των μουσικών εννοιών μέσα στη μέθοδό του. Αρκετά στοιχεία -από αυτά που παρουσιάσαμε- των μουσικοπαιδαγωγικών μεθόδων, βρίσκουν την εφαρμογή τους μέσα στον εκπαιδευτικό χώρο και πιο συγκεκριμένα στη βαθμίδα της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, (στο επόμενο κεφάλαιο) οι εκπαιδευτικοί προσφεύγουν να δανείζονται αρκετές φορές πολλά από τα στοιχεία των

⁶¹ Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφείας, 1995, σελ.44

μουσικοπαιδαγωγικών μεθόδων και αυτό γίνεται γιατί βοηθάει τον τρόπο διδασκαλίας τους και την ομαλή εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας και των μουσικών εννοιών της μουσικής αγωγής.

Γ.1) Η μουσική σημειογραφία μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης

Στο κεφάλαιο αυτό της πτυχιακής εργασίας, θα παρουσιάσουμε και θα εξετάσουμε τη μουσική σημειογραφία όπως αυτή παρουσιάζεται στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (Γ' & Δ', Ε' και ΣΤ' Δημοτικού).

Τα σχολικά εγχειρίδια, αποτελούνται από το βιβλίο *Μουσική* (το βιβλίο του μαθητή). Το καθένα περιλαμβάνει 25 διδακτικές ενότητες προσεγγίζοντας έννοιες και όρους της μουσικής αγωγής. Εκτός από τις θεωρητικές γνώσεις, έχουμε και μια σειρά δραστηριοτήτων με στόχο το βιβλίο να γίνει ένα βοήθημα ευχάριστο και βιωματικό για τα παιδιά. Το βιβλίο του μαθητή (*Μουσική*), συνοδεύεται και συμπληρώνεται από το *Τετράδιο εργασιών*, το οποίο αποτελείται αντίστοιχα από 25 διδακτικές ενότητες αντίστοιχα και περιλαμβάνει ασκήσεις, εργασίες και δραστηριότητες, (είτε ατομικές, είτε συλλογικές) έχοντας ως στόχο μέσα από αυτές την ενασχόληση των παιδιών με δημιουργικά θέματα που αναπτύσσονται κατά τη διδασκαλία και την καλύτερη εμπέδωση των εννοιών της μουσικής αγωγής και την εξάσκηση δεξιοτήτων, χρησιμοποιώντας κάθε φορά διάφορους τρόπους και μέσα προσέγγισης, ώστε να κρατιέται αμείωτο το ενδιαφέρον των παιδιών κατά τη διαδοχή των διδακτικών ενοτήτων.

Έχουμε επίσης και το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*, το οποίο αποτελείται και αυτό από 25 διδακτικές ενότητες, οι οποίες περιλαμβάνουν κείμενα και συμπληρωματικές δραστηριότητες που διευρύνουν την έννοια και το περιεχόμενο των γνωστικών αντικειμένων που περιέχονται στο βιβλίο του μαθητή και στο τετράδιο εργασιών και βοηθά ουσιαστικά τον εκπαιδευτικό στο σχεδιασμό του μαθήματος. Το βιβλίο ως ένα μέσο διδασκαλίας εύχρηστο και λειτουργικό, θα υποστηρίξει τον εκπαιδευτικό στο να οργανώσει πιο μεθοδικά τη διδασκαλία του και να τη διεξάγει πιο αποδοτικά, προτείνοντας τρόπους υλοποίησης του περιεχομένου, δίνοντας ιδέες για περαιτέρω μελέτη, έρευνα και ενασχόληση με το αντικείμενο.

Γ.2) Γ' & Δ' Δημοτικού

Το σχολικό εγχειρίδιο της Γ' & Δ' Δημοτικού⁶², ασχολείται με το ζήτημα της μουσικής σημειογραφίας (ανάγνωση και γραφή) διεξοδικά τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και μέσα από μια σειρά δραστηριοτήτων-εργασιών με τη βοήθεια όπου χρειάζεται της γραφικής σημειογραφίας, (αντί για νότες δηλαδή, έχουμε τη χρήση διαφόρων συμβόλων, λεκτικών μοτίβων, χρωμάτων, σχημάτων) πριν να περάσει στη συμβατική σημειογραφία της δυτικής μουσικής. Το βιβλίο περιλαμβάνει στο τομέα της διδακτικής του, την εκμάθηση της ρυθμικής-μελωδικής ανάγνωσης και γραφής γενικά. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζει την έννοια του ρυθμού, τις ρυθμικές αξίες, την χρονική διάρκεια, τη συμβατική σημειογραφία, (πεντάγραμμο-νότες), τα στοιχεία δυναμικής της μουσικής, το ύψος, τη διάρκεια και την ένταση του ήχου καθώς και τον τρόπο με τον οποίο παριστάνουμε μουσικές φόρμες ενός μουσικού κομματιού.

Στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου *Μουσική*, γίνεται αναφορά στον ρυθμό της μουσικής. Ο δάσκαλος για να εισάγει τα παιδιά στην έννοια αυτή και στην κατανόησή του, περνάει στην ακρόαση ενός κομματιού και πάνω σε αυτό ζητάει από τα παιδιά να προσπαθήσουν να δείξουν το ρυθμό του κομματιού μέσα από το σώμα τους, (με βηματισμό) συνοδεύοντας το με παλαμάκια και μέσα από τα κρουστά μουσικά όργανα. Στη συνέχεια, μέσα από δυο σχήματα που παρουσιάζει ο δάσκαλος,

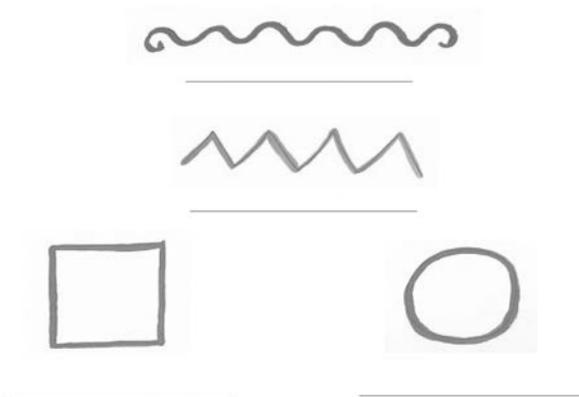
καλεί τα παιδιά να αναγνωρίσουν ποιο από τα δυο εκφράζει ρυθμό και έπειτα ζητάει να δημιουργήσουν δικές τους εικόνες που να δείχνουν μουσική που έχει ρυθμό και

⁶² Μπογδάνη-Σουγιούλ Δέσποινα, Σαλκιτζόγλου Δέσποινα, Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

Μπογδάνη-Σουγιούλ Δέσποινα, Σαλκιτζόγλου Δέσποινα, Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού, τετράδιο εργασιών*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

Μπογδάνη-Σουγιούλ Δέσποινα, Σαλκιτζόγλου Δέσποινα, Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού, βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

μουσική που δεν έχει ρυθμό. Μια ακόμα δραστηριότητα που μπορεί να εφαρμόσει ο δάσκαλος στα παιδιά μέσα από το *Τετράδιο εργασιών*, είναι να σχεδιάσει κάποια σχήματα και να ζητήσει από τα παιδιά να προσπαθήσουν να βρουν συλλαβές και ρυθμό για τα αντίστοιχα σχήματα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, οι μαθητές καλούνται να γνωρίσουν και να αποδώσουν τις ρυθμικές αξίες διαμέσου της φωνής και των μουσικών οργάνων, να γνωρίσουν τις παύσεις και να εξοικειωθούν με τη δημιουργία και την εκτέλεση απλών ρυθμικών σχημάτων. Κάθε ήχος έχει τη δική του χρονική διάρκεια και παριστάνεται με κάποια σύμβολα, τις λεγόμενες ρυθμικές αξίες. Για να διδάξει την χρονική αξία του τετάρτου, ο δάσκαλος ταυτίζει το τέταρτο (♩) με τη συλλαβή Τα και ένα τέταρτο ισούται με ένα παλαμάκι ♩ = ένα παλαμάκι. Τη χρονική διάρκεια του ογδού επίσης την ταυτίζει με

τη συλλαβή Τι, $\overset{\text{Ti}}{\text{Ti}} - \text{Ti}$ ενώ για τη αξία του μισού, την ταυτίζει με τη συλλαβή Τα-

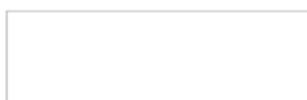
α και το μισό ισούται με δυο τέταρτα $\overset{\text{Ta}}{\text{Ta}} = \text{Ta} \text{ Ta}$. Πρώτη δραστηριότητα για την κατανόηση των ρυθμικών αξιών: ο δάσκαλος παίζει σε ένα κρουστό όργανο (τύμπανο) ρυθμικές αξίες και ζητάει από τα παιδιά να συνοδεύσουν αυτό που ακούνε με παλαμάκια. Άλλη δραστηριότητα είναι να δίνονται στα παιδιά διάφορες λέξεις από

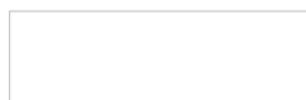
την καθημερινότητα και να προσπαθούν να τις αποδώσουν ρυθμικά σε κρουστά μουσικά όργανα, είτε χτυπώντας παλαμάκια. Δίνονται επίσης, στο *Τετράδιο εργασιών* σχήματα με συλλαβές και ζητείται από τα παιδιά να τοποθετήσουν πάνω από την κάθε συλλαβή, την κατάλληλη ρυθμική αξία.

Τα Τι-Τι Τα

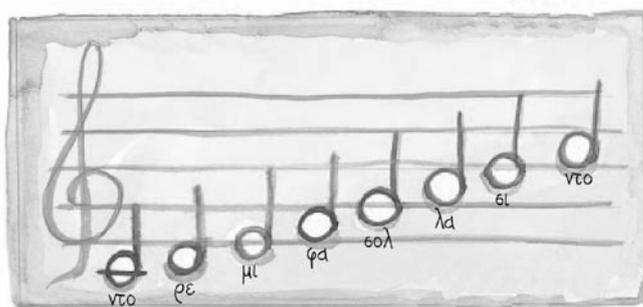
Τι-Τι Τα-α Τι-Τι

Τα Τα Τα-α

Στο έκτο κεφάλαιο του βιβλίου, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τα σύμβολα της δυτικής μουσικής σημειογραφίας και προσπαθούν να μάθουν να αποδίδουν γραφικά τα σύμβολά της και να διαβάζουν τις νότες πάνω στο πεντάγραμμο. Ο δάσκαλος ξεκινάει αρχικά λέγοντας στα παιδιά για την ανάγκη του ανθρώπου από παλιά να γράψει μουσική και να δώσει όνομα στους μουσικούς ήχους. Έπειτα, αναφέρει τα ονόματα από τις νότες (ντο, ρε, μι, φα, σολ, λα, σι) και εξηγεί ότι η κάθε νότα έχει τη δική της θέση στο πεντάγραμμο.

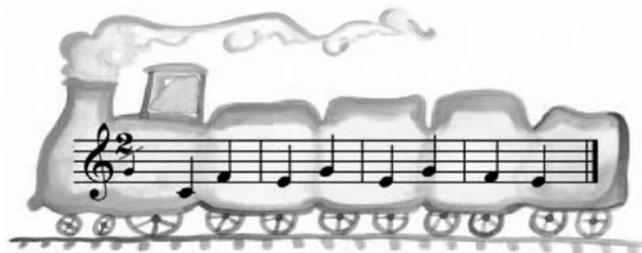
Εξηγεί ότι το πεντάγραμμο αποτελείται από πέντε γραμμές την μια πάνω από την άλλη στην ίδια απόσταση μεταξύ τους και πάνω στο πεντάγραμμο αν τοποθετήσουμε τις νότες με τη σειρά, είναι σαν να ανεβαίνουν μια σκάλα και ο ήχος τους μοιάζει με μια μουσική σκάλα.

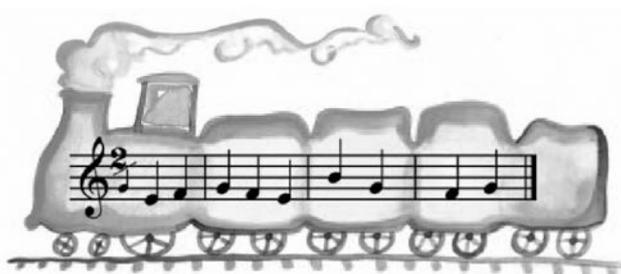
Στο σημείο αυτό ο δάσκαλος βάζει στα παιδιά να ακούσουν τις νότες πώς ανεβαίνουν και πώς κατεβαίνουν, σαν μια σκάλα και έπειτα με ένα μελωδικό όργανο παίζει να ακούσουν ξανά τα παιδιά τις νότες, μόνο που αυτή τη φορά τα παιδιά θα πρέπει να τραγουδήσουν τις νότες και να κουνήσουν τα χέρια τους από τα χαμηλά στα ψηλά σαν να ανεβαίνουν μια σκάλα και το ανάποδο. Ο δάσκαλος μετά από το στάδιο αυτό αναφέρει στα παιδιά ότι υπάρχουν και νότες που γράφονται και πάνω και κάτω από το πεντάγραμμο. Μέσα από το *Τετράδιο εργασιών*, προτείνεται μια δραστηριότητα στα παιδιά να γράψουν τις νότες που έμαθαν στο πεντάγραμμο και να ζωγραφίσουν με κόκκινο χρώμα τις νότες που βρίσκονται πάνω στις γραμμές, με γαλάζιο τις νότες που βρίσκονται στα διαστήματα και με πράσινο τις νότες που βρίσκονται κάτω από το πεντάγραμμο.

Στο έβδομο κεφάλαιο του βιβλίου, γίνεται αναφορά για την έννοια του μουσικού μέτρου, τον διμερή και τριμερή ρυθμό των τραγουδιών και την αναγνώριση

του ισχυρού και ασθενούς μέρους του μουσικού μέτρου διαμέσου της φωνής, της κίνησης και των μουσικών οργάνων. Για να γίνει πιο κατανοητή η έννοια του μουσικού μέτρου, σκεφτόμαστε ότι όταν έχουμε μια μουσική παρτιτούρα το πεντάγραμμο μεταμορφώνεται σε ένα μουσικό τρένο, όπου ως επιβάτες έχει τις νότες.

Οι διαστολές χωρίζουν το μουσικό τρένο σε βαγόνια. Το κάθε βαγόνι ονομάζεται μέτρο. Ο συνθέτης, που είναι και ο οδηγός του μουσικού τρένου, αποφασίζει πόσοι και ποιοι χωράνε σε κάθε βαγόνι γράφει την απόφασή του μπροστά στη μηχανή με έναν αριθμό ($2/4$, $3/4$). Στο *Τετράδιο εργασιών* περιέχονται δραστηριότητες, τις οποίες ο δάσκαλος μπορεί να εφαρμόσει για να δει αν τα παιδιά έχουν αντιληφθεί την έννοια του μουσικού μέτρου.

Στο παραπάνω σχήμα του τρένου υπάρχουν κάποια λάθη, τα οποία ο μαθητής καλείται να τα βρει και να φτιάξει τα σωστά μουσικά βαγόνια με τις σωστές αξίες σε κάθε μέτρο. Μια άλλη δραστηριότητα, είναι να δοθούν λέξεις στα παιδιά π.χ. μήλο, βόλτα, αίνιγμα, κύκλος, όνειρο και να διαλέξουν με ποιες από τις παρακάτω λέξεις μπορούν να φτιάξουν μέτρα των δύο τετάρτων και στη συνέχεια να φτιάξουν ένα ρυθμικό σχήμα με αυτές.

Το όγδοο κεφάλαιο περνάει στην εκμάθηση της έννοιας έντασης του ήχου καθώς και τα σημεία δυναμικής της έντασης, αναλυτικά. Τα παιδιά καλούνται να μάθουν τους μουσικούς όρους που δηλώνουν την δυναμική της έντασης και να τους αποδώσουν διαμέσου της μουσικής, του τραγουδιού και των μουσικών οργάνων. Γίνεται αναφορά των μουσικών όρων (piano, forte, mezzo piano, crescendo, decrescendo). Προσπαθούμε μέσα από διάφορες δραστηριότητες να γίνουν

κατανοητές αυτές οι έννοιες. Μια δραστηριότητα είναι να τοποθετήσουμε τα παιδιά σε ένα ημικόκλιο και να ζητήσουμε να πειραματιστούν με την ένταση της φωνής τους, να κάνουν πώς μιλάνε όταν είναι νευριασμένοι, όταν κοιμάται κάποιος, όταν είναι χαρούμενοι.. Μέσα από τη δραστηριότητα επίσης με τη βροχή και την καταιγίδα, γίνεται αντιληπτή η έννοια του σιγανού και του δυνατού ήχου, βάζοντας τα παιδιά να σχεδιάσουν τους ήχους που ακούν με δικά τους σχήματα, έτσι όπως τους φαντάζονται. Στο *Τετράδιο εργασιών*, προτείνεται μια άλλη δραστηριότητα: δίνονται τέσσερα σχήματα στα παιδιά, όπου το κάθε σχήμα είναι και ένας ήχος και τα παιδιά καλούνται να γράψουν κάτω από τα σχήματα τι ένταση φαντάζονται ότι θα έχει το κάθε σχήμα.

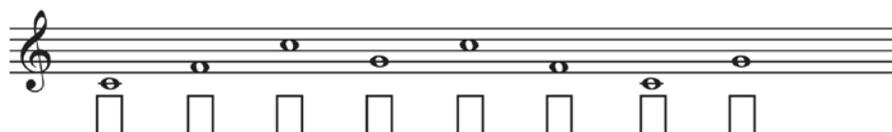
Επίσης, δίνονται κάποιες κάρτες στα παιδιά και τους ζητείται με βάση αυτές να φτιάξουν τη μουσική ένταση που ταιριάζει σε μια θάλασσα που είναι ήρεμη και σιγά-σιγά αγριεύει.

Στο δέκατο κεφάλαιο του βιβλίου *Μουσική*, γίνεται αναφορά σε ένα ακόμα από τα χαρακτηριστικά του ήχου, το τονικό ύψος, με το οποίο περιγράφουμε πόσο ψηλός ή χαμηλός είναι ένας ήχος. Όσον αφορά τη σημειογραφία και την απεικόνιση του τονικού ύψους, χρησιμοποιούμε το πεντάγραμμο και τις νότες για να το παραστήσουμε. Όσο χαμηλότερα γράφεται μια νότα στο πεντάγραμμο, τόσο χαμηλότερο είναι και το ύψος του ήχου και τα αντίθετο. Ο δάσκαλος δίνοντας ένα πεντάγραμμο με κάποιες νότες ζητάει από τα παιδιά να χρωματίσουν με κόκκινο χρώμα τις νότες που είναι χαμηλά και με κίτρινο χρώμα τις νότες που είναι πιο ψηλά και με ένα χρώμα της αρεσκείας του κάθε μαθητή τις νότες που βρίσκονται σε σχέση με τις υπόλοιπες στη μέση.

Στο *Τετράδιο εργασιών*, σε μια δραστηριότητα δίνεται ένα πεντάγραμμο με νότες τοποθετημένες επάνω. Κάτω από κάθε νότα είναι τοποθετημένο ένα κουτάκι, σε αυτό ο μαθητής καλείται να γράψει το ύψος που θα είχε ο ήχος της κάθε νότας αν τις έπαιζε με ένα μεταλλόφωνο. Με το γράμμα Ψ, αν ο ήχος είναι ψηλός, με το Μ αν είναι μεσαίος και με το Χ αν είναι χαμηλός.

Το ενδέκατο κεφάλαιο του σχολικού βιβλίου, αναφέρεται στην έννοια της ταχύτητας μέσα στη μουσική και στόχος είναι να κατανοήσει ο μαθητής τη σημασία της ταχύτητας και το ρόλο της μέσα σε ένα μουσικό κομμάτι. Για να ορίσουμε τη ρυθμική αγωγή, δηλαδή την ταχύτητα εκτέλεσης ενός κομματιού (πόσο γρήγορα ή πόσο αργά πρέπει να ακουστεί) χρησιμοποιούμε μια σειρά από όρους: *allegro* (γρήγορα), *adagio* (αργά), *presto* (γρήγορα), *accelerando* (επιτάχυνση), *ritardando* (επιβράδυνση). Η παρακάτω δραστηριότητα που παρουσιάζεται στο βιβλίο *Μουσική*, εξυπηρετεί στο να γνωρίσουν και να βιώσουν τα παιδιά τους μουσικούς όρους *adagio* και *allegro*.

Μέσα από το παρακάτω σχήμα που δίνεται, ζητάμε από τα παιδιά να παίξουν με ένα κρουστό όργανο ή χτυπώντας τα χέρια στο θρανίο τα παρακάτω ρυθμικά σχήματα ακολουθώντας την ταχύτητα που αναγράφεται πάνω σε αυτά.

Στο *Τετράδιο εργασιών* παρουσιάζεται επίσης μια δραστηριότητα για την κατανόηση των εννοιών *accelerando* και *ritardando*. Βάζουμε τα παιδιά να παίζουν το παρακάτω ρυθμικό σχήμα που τους δίνεται και που περιγράφει την πορεία ενός τρένου, χρησιμοποιώντας ένα κρουστό μουσικό όργανο ή χτυπώντας τα πόδια στο πάτωμα.

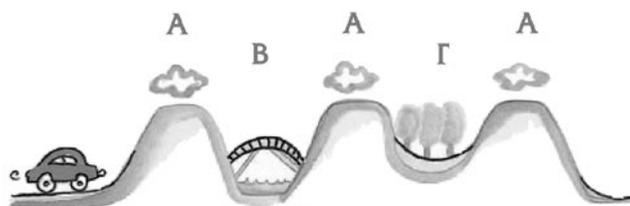
Στο βιβλίο *Μουσική* γίνεται αναφορά για την *τριμερή* μουσική φόρμα A B A, όπου το θέμα A εμφανίζεται στο πρώτο μέρος και επαναλαμβάνεται ξανά στο τρίτο μέρος, μετά από το θέμα B. Μέσα από το τραγούδι «Φεγγαράκι μου λαμπρό» προσπαθεί να γίνει κατανοητή η τριμερής μουσική φόρμα.

Ζητείται από τους μαθητές να τραγουδήσουν το κομμάτι, αλλά αντί για τα λόγια του τραγουδιού να χρησιμοποιήσουν τη συλλαβή «Τα» για τα τέταρτα και όταν τραγουδούν το A θέμα να χτυπάνε ρυθμικά τα πόδια και στο B θέμα να χτυπάνε παλαμάκια.

Έχουμε επίσης τη μουσική φόρμα *θέμα και παραλλαγές*, όπου συνήθως στην μουσική αυτή φόρμα υπάρχει ένα μουσικό θέμα A και καθ' όλη τη διάρκεια του μουσικού έργου το θέμα A παρουσιάζεται όχι το ίδιο, αλλά με μικρές παραλλαγές. Έχουμε δηλαδή τη μορφή A, A1, A2 κτλ. (ανάλογα με το πόσες παραλλαγές έχει γράψει ο συνθέτης).

Και τέλος έχουμε την φόρμα *Ροντό*, όπου μιλάμε για μια μουσική σύνθεση κατά την οποία ένα μουσικό θέμα A που εμφανίζεται στην αρχή του μουσικού έργου επαναλαμβάνεται συχνά, αφού πρώτα παρεμβληθούν άλλα μουσικά θέματα.

Η φόρμα *Ροντό*, γίνεται αντιληπτή μέσα από ένα μουσικό απόσπασμα του μουσικοπαιδαγωγού Zoltan Kodaly το «Βιεννέζικο μουσικό ρολόι». Το μουσικό απόσπασμα έχει τέσσερα μουσικά θέματα και το θέμα A περιγράφει τους ήχους ενός

ρολογιού. Στο *Τετράδιο εργασιών*, δίνονται κάποια γεωμετρικά σχήματα και ζητείται από τους μαθητές καθώς θα ακούνε το μουσικό απόσπασμα του Kodaly να αντιστοιχίσουν το κάθε σχήμα με ένα μουσικό θέμα και να γράψουνε πόσες φορές άκουσαν το βιεννέζικο ρολόι να χτυπάει.

Συμπερασματικά, μετά από την παρουσίαση των βιβλίων (βιβλίο του *μαθητή*, το *Τετράδιο εργασιών* και το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*) της Γ' & Δ' Δημοτικού και των ενοτήτων που αναφέρονται στην μουσική σημειογραφία, μπορούμε να επισημάνουμε και να τονίσουμε τη σημασία που δόθηκε στη μουσική σημειογραφία σε αυτό το στάδιο ανάπτυξης των παιδιών από τους συγγραφείς. Πιο συγκεκριμένα, δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στον τρόπο διδασκαλίας της μουσικής ανάγνωσης και γραφής της δυτικής ευρωπαϊκής σημειογραφίας, προσπαθώντας πάντα σε κάθε ενότητα του βιβλίου να γίνεται ο κατάλληλος συνδυασμός θεωρητικού πλαισίου-γνώσεων με το αντίστοιχο οπτικό υλικό και δραστηριοτήτων-ασκήσεων. Η χρήση του οπτικού υλικού, κάνει τα παιδιά πιο ικανά να αντιληφθούν τα όσα τους διδάσκονται με μεγαλύτερη ευκολία και περισσότερη θέληση. Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε την εκτεταμένη χρήση της γραφικής σημειογραφίας σε αρχικό στάδιο αντί της συμβατικής σημειογραφίας για την κατανόηση διαφόρων εννοιών της μουσικής αγωγής, κάνοντας χρήση διαφόρων συμβόλων, λεκτικών μοτίβων, χρωμάτων, σχημάτων). Ο τρόπος που παρουσιάζονται πολλές έννοιες της μουσικής αγωγής και πιο συγκεκριμένα της μουσικής σημειογραφίας καθώς και κάποιες δραστηριότητες που προτείνονται για τα παιδιά, βασίζονται σε μεγάλο βαθμό και πάνω στα παιδαγωγικά συστήματα και μεθόδους των μουσικοπαιδαγωγών Orff, Kodaly, Dalcroze, τα οποία εξετάσαμε συνοπτικά. Δανειζόμενοι λοιπόν στοιχεία από τις μεθόδους τους, τα προσαρμόζουν στον τρόπο διδασκαλίας τους και παρουσιάζουν τους στα παιδιά. Με λίγα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε σε ένα πρώτο επίπεδο, ότι το σχολικό βιβλίο της Γ' & Δ' Δημοτικού είναι ένα αρκετά καλά σχεδιασμένο βιβλίο κατάλληλα διαμορφωμένο, προσαρμοσμένο και προορισμένο για τα παιδιά. Σε ένα δεύτερο επίπεδο όμως, αν παρατηρήσουμε θα δούμε ότι στον τομέα διδακτικής της

μουσικής ανάγνωσης και γραφής δίνεται γρήγορα ιδιαίτερη βαρύτητα από την πρώτη στιγμή που τα παιδιά ξεκινάνε να έχουν την πρώτη τους επαφή με τη μουσική. Πιο συγκεκριμένα, από το πρώτο κιόλας μάθημα του σχολικού βιβλίου *Μουσική*, τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τους μουσικούς ήχους, μαθαίνουνε πώς παράγονται και καλούνται να αναγνωρίσουν αρκετούς από αυτούς. Στο δεύτερο μάθημα, διδάσκονται τις κατηγορίες των μουσικών οργάνων (έγχορδα, πνευστά, κρουστά) και το ηχόχρωμα του κάθε οργάνου ξεχωριστά. Ενώ στο τρίτο μάθημα εισάγονται απευθείας στην έννοια του ρυθμού και προσπαθούν μέσω δραστηριοτήτων-ασκήσεων να τον αποδώσουν με ποικίλους τρόπους. Μέσα από τα παραπάνω που παραθέσαμε, δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε, ότι η εισαγωγή της μουσικής σημειογραφίας ίσως να γίνεται πολύ γρήγορα και άμεσα στα παιδιά, χωρίς να γνωρίζουμε τι αποτελέσματα και επιπτώσεις έχει αυτό προς τους μαθητές, κατά πόσο δηλαδή, γίνονται κατανοητά και αντιληπτά τα όσα τους διδάσκονται. Σύμφωνα με τα όσα εξετάσαμε στο Α' κεφάλαιο της εργασίας, είδαμε ότι η αρχική σχέση των παιδιών με τη μουσική πρέπει να είναι βιωματική. Προσπαθούν δηλαδή, να βιώσουν και να μάθουν τη μουσική και τις έννοιες που περικλείονται μέσα σε αυτήν αρχικά από το τραγούδι, από την ακρόαση και από το σώμα τους με την κίνηση. Ενώ ο ρόλος της σημειογραφίας σε αυτό το στάδιο ηλικίας των παιδιών, δεν είναι να μάθουν τη συμβατική σημειογραφία (να διαβάζουν και να γράφουν μουσική), αλλά μέσω της σημειογραφίας (γραφική) και των συμβόλων της να κατανοήσουν τη μουσική. Επομένως, ίσως και το σχολικό εγχειρίδιο θα έπρεπε να χρησιμοποιήσει τη μουσική σημειογραφία ως μέσο στη Μουσική Αγωγή και όχι να την θέσει ως πρώτιστο στόχο (εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής της μουσικής) σε αυτή την ηλικία των παιδιών.

Γ.3) Ε' Δημοτικού

Το σχολικό εγχειρίδιο της *Ε' Δημοτικού Μουσική*⁶³, ασχολείται με ζητήματα μουσικής σημειογραφίας εκτενώς αλλά σε ένα επίπεδο διαφορετικό από ότι στο βιβλίο της Γ' & Δ' Δημοτικού. Παρέχει περισσότερες πληροφορίες θεωρητικές, γιατί απευθύνεται σε μεγαλύτερα παιδιά, ενώ στον τομέα της διδακτικής του παρουσιάζει την έννοια του ρυθμού και την έννοια του μουσικού μέτρου, την διάρκεια των μουσικών φθόγγων, των παύσεων, τη συμβατική σημειογραφία και τα σύμβολα της λόγιας Ευρωπαϊκής μουσικής. Επίσης, παρουσιάζει τα σύμβολα δυναμικής της μουσικής, την ένταση, το ύψος, τα στοιχεία της ρυθμικής αγωγής, τις μουσικές μορφές που χρησιμοποιούμε για να παραστήσουμε ένα μουσικό κομμάτι. Ακόμα στο σχολικό βιβλίο της Ε' Δημοτικού, εισάγεται ένα νέο είδος σημειογραφίας στα παιδιά, η Βυζαντινή παρασημαντική (με τους φθόγγους και τα σύμβολά της), με ένα διαφορετικό σύστημα κωδικοποίησης και γραφής των ήχων από αυτό που γνωρίζουμε για την Δυτικοευρωπαϊκή σημειογραφία και τέλος έχουμε τη διδασκαλία της μουσικής καταγραφής μέσω της μουσικής τεχνολογίας, με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των ειδικών προγραμμάτων που διαθέτει. Παράλληλα με τις θεωρητικές γνώσεις που παρουσιάζονται στο βιβλίο *Μουσική*, έχουμε αντίστοιχα και μια σειρά δραστηριοτήτων-εργασιών που προτείνονται από το *Τετράδιο εργασιών*⁶⁴ για τους μαθητές και βοηθάνε με τη σειρά τους στην κατανόηση και στην ομαλή εκμάθηση όλων των παραπάνω που προανέφερα.

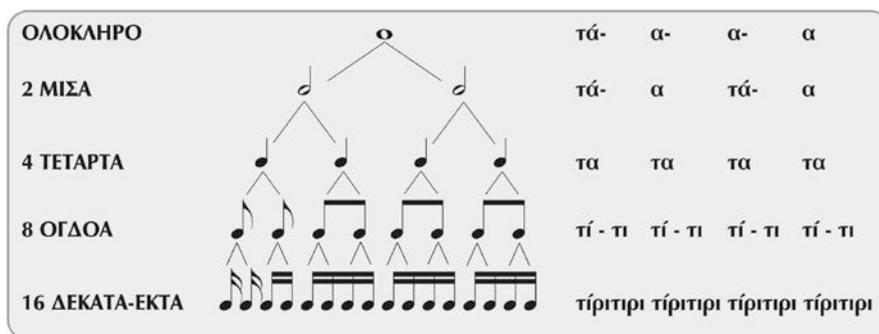
Το τρίτο κεφάλαιο του σχολικού εγχειριδίου, αναφέρεται στα σύμβολα της δυναμικής αγωγής που καθορίζουν της ένταση του ήχου της μουσικής. Ενδεικτικά κάποια από αυτά είναι: forte (δυνατά), piano (σιγά) καθώς και κάποια από τα στοιχεία που υποδηλώνουν την μεταβολή της έντασης μέσα σε ένα κομμάτι, όπως crescendo (σταδιακή αύξηση έντασης), diminuendo (σταδιακή μείωση της έντασης). Αυτές τις θεωρητικές γνώσεις ο εκπαιδευτικός θα προσπαθήσει να τις διδάξει και να τις μάθει στα παιδιά μέσα από διάφορες δραστηριότητες. Δυο δραστηριότητες που

⁶³ Αποστολίδου Κατερίνα, Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

⁶⁴ Αποστολίδου Κατερίνα, Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού, τετράδιο εργασιών*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

προτείνονται μέσα από *Τετράδιο εργασιών*, είναι τα παιδιά να ακούσουν δυο μουσικά αποσπάσματα που περιγράφουν μια καταγίδα και στη συνέχεια να απαντήσουν σε κάποιες ερωτήσεις που τους δίνονται, αν η μουσική ξεκινάει δυνατά ή σιγά και με ποια ένδειξη δυναμικής θα το έγραφε για να το παρουσιάσεις, ποια ένδειξη δυναμικής θα έβαζες στο τέλος αν το έργο τελειώνει χαρούμενα ή σοβαρά κ.τ.λ.

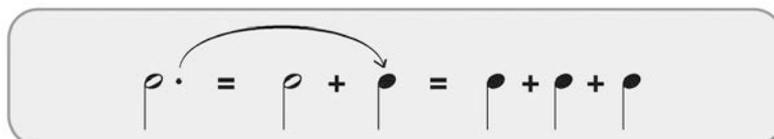
Στο πέμπτο κεφάλαιο του βιβλίου *Μουσική*, γίνεται λόγος για τη συμβατική σημειογραφία και πιο συγκεκριμένα για τη διάρκεια των μουσικών φθόγγων, την έννοια της υποδιαίρεσης των αξιών, την έννοια του παρεστιγμένου φθόγγου και την έννοια του τρίηχου. Στο παρακάτω σχήμα παρατίθεται ένας πίνακας με τα φθογγόσημα, τις αξίες τους, τις υποδιαιρέσεις τους και τα αντίστοιχα ρυθμικά ονόματα που τους δίνονται, έτσι όπως παρουσιάζονται στο βιβλίο του μαθητή.

Ένας χρόνος-χτύπος, μπορεί να περιέχει ένα τέταρτο ή συνδυασμούς από μικρότερες αξίες, π.χ.

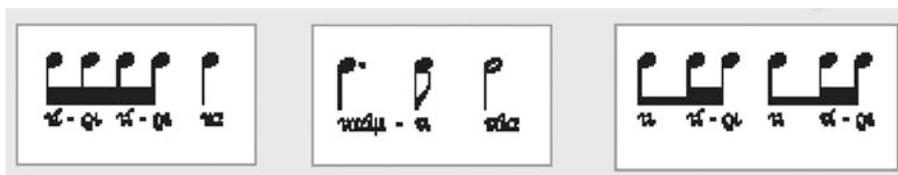

Ο τελευταίος από τους συνδυασμούς αξιών ονομάζεται τρίηχο. Όταν παρατείνεται η διάρκεια ενός μουσικού φθόγγου, δίπλα από το μουσικό φθόγγο μπαίνει μια τελεία και αυτόματα ο φθόγγος διαρκεί μισή φορά περισσότερο από την πραγματική αξία της νότας χωρίς την τελεία. Το φθογγόσημο τότε ονομάζεται παρεστιγμένο.

Για την καλύτερη κατανόηση των θεωρητικών γνώσεων και εννοιών γύρω από τη γραφή της μουσικής, το *Τετράδιο εργασιών* προτείνει κάποιες δραστηριότητες για τα παιδιά, μια από αυτές είναι να δοθούν τρία ρυθμικά σχήματα στα παιδιά και στη

συνέχεια να προσπαθήσουν να τα εντοπίσουν, (τα ρυθμικά σχήματα) μέσα στις ακολουθίες ρυθμικών σχημάτων που τους δίνονται παρακάτω.

Το έκτο κεφάλαιο περιλαμβάνει τα κυριότερα σημάδια που χρησιμοποιούνται στη δυτική ευρωπαϊκή μουσική σημειογραφία και έχει ως στόχο οι μαθητές να αναγνωρίσουν τις νότες από το Ντο (κάτω από το πεντάγραμμο) μέχρι το Λα (πάνω από το πεντάγραμμο), την ύφεση, τη δίεση και μετέπειτα να μπορέσουν να είναι ικανά να καταγράψουν στο πεντάγραμμο μια δική τους απλή μουσική ιδέα. Επιδιώκεται μέσα από το σχολικό εγχειρίδιο, η παρουσίαση της έννοιας του μέτρου και της διαστολής. Οι περισσότερες από τις έννοιες που αναφέρονται σε αυτό το κεφάλαιο του βιβλίου του μαθητή, έχουν διδαχθεί και στην προηγούμενη τάξη Γ' & Δ' Δημοτικού στα παιδιά, με τη διαφορά ότι στο βιβλίο της Ε' Δημοτικού προστίθενται περισσότερες δραστηριότητες-ασκήσεις μεγαλύτερης δυσκολίας και απαιτήσεων από τα παιδιά.

Για παράδειγμα, στη διδασκαλία της δίεσης και της ύφεσης το βιβλίο αναφέρει ότι για να καταγράψουμε τους μουσικούς ήχους με ακρίβεια, χρησιμοποιούμε κάποια βοηθητικά σύμβολα και αυτά είναι η δίεση και η ύφεση.

Στο πρώτο παράδειγμα, είδαμε το φθόγγο Φα με μια δίεση μπροστά του, το οποίο σημαίνει ότι ο φθόγγος Φα με τη δίεση που φέρει, είναι λίγο πιο ψηλός από το φθόγγο Φα και βρίσκεται ανάμεσα στο φθόγγο Φα και Σολ. Ενώ στο δεύτερο παράδειγμα, είδαμε το Σι με μια ύφεση μπροστά από το φθόγγο του και αυτό σημαίνει, ότι ο φθόγγος με το σύμβολο ύφεση είναι λίγο πιο χαμηλός από το Σι και βρίσκεται ανάμεσα από το φθόγγο Σι και Λα.

Στο *Τετράδιο εργασιών*, μια δραστηριότητα που μπορεί να εφαρμόσει ο δάσκαλος στα παιδιά, είναι να σχεδιάσει κάποια ρυθμικά σχήματα και να ζητήσει από

τα παιδιά να προσπαθήσουν να συνθέσουν μια μουσική φράση και στη συνέχεια να βρει τους μουσικούς φθόγγους Ρε και Σολ στο μεταλλόφωνο και να παίξει τη ρυθμική φράση που έφτιαξε.

Επίσης μια άλλη δραστηριότητα, είναι να τοποθετηθούν διάσπαρτες νότες μέσα στο πεντάγραμμο και να ζητηθεί από τα παιδιά να γράψουν τα ονόματα των φθογγόσημων. Έτσι, μέσα από την άσκηση αυτή ο δάσκαλος θα αντιληφθεί κατά πόσο τα παιδιά μπορούν να διαβάζουν τις νότες στο πεντάγραμμο και να τις αναγνωρίζουν μέσα σε αυτό.

Στο ένατο κεφάλαιο, τα παιδιά στο βιβλίο *Μουσική* έρχονται σε επαφή με την έννοια του ρυθμού και στόχος τους είναι να μάθουν να εκτελούν απλά ρυθμικά σχήματα, κάνοντας ανάγνωση ρυθμικής παρτιτούρας, να προσεγγίσουν την έννοια του μέτρου στις πιο απλές μορφές του (2/4, 3/4 και 4/4), να αναγνωρίζουν οπτικά και ακουστικά ρυθμικά σχήματα λέξεων και φράσεων και να αυτοσχεδιάσουν μόνα τους ρυθμικά σχήματα. Για την διδασκαλία του μέτρου των 2/4, μέσα στο βιβλίο προτείνεται ο δάσκαλος να βάλει ένα μουσικό παράδειγμα και να ζητήσει από τα παιδιά να χτυπήσουν παλαμάκια στο ρυθμό της μουσικής. Το σχήμα που ακολουθεί απεικονίζει τους χτύπους. Ο πρώτος χτύπος με σκούρο χρώμα, τονίζεται και ο

δεύτερος με άσπρο χρώμα, δεν τονίζεται. Κάθε χτύπος διαρκεί ένα τέταρτο. Η αριθμητική ένδειξη 2/4 δείχνει ότι σε κάθε μέτρο, οι νότες διαρκούν συνολικά δυο τέταρτα και η πρώτη νότα στην αρχή κάθε μέτρου είναι τονισμένη. Το

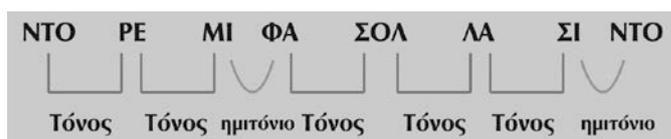
ίδιο σκεπτικό ακολουθείται και για τη διδασκαλία του μέτρου των 3/4, και των 4/4 , πάντα η πρώτη αξία στην αρχή κάθε μουσικού μέτρου είναι τονισμένη.

Μέσα στο *Τετράδιο εργασιών*, στην αντίστοιχη ενότητα για το ρυθμό προτείνεται μια δραστηριότητα για τους μαθητές: δίνονται κάποια μέτρα και τα παιδιά καλούνται να παίξουνε ένα μουσικό παιχνίδι.

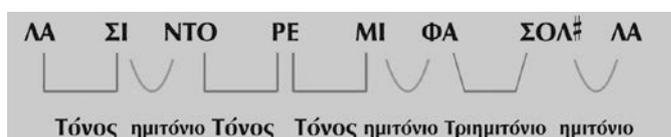

Στα μέτρα με τα τέσσερα τέταρτα, πρέπει να χτυπάνε όλοι μαζί ρυθμικά τέσσερα παλαμάκια (ένα παλαμάκι για κάθε τέταρτο). Στα μέτρα με τις παύσεις ολοκλήρου, σταματάνε τα παιδιά να χτυπάνε παλαμάκια και πρέπει να λένε από μέσα τους τη λέξη «η-συ-χί-α» (μια συλλαβή για κάθε χτύπο), ενώ ταυτόχρονα ένας μαθητής αυτοσχεδιάζει στο ταμπουρίνο και το παιχνίδι τελειώνει αφού έχουν παίξει όλα τα παιδιά ταμπουρίνο. Μέσα από τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, ο δάσκαλος θα δει αν τα παιδιά έχουν κατανοήσει το ρυθμό των μουσικών μέτρων (2/4, 3/4 και 4/4).

Το ενδέκατο κεφάλαιο στον τομέα της διδασκαλίας του, περιλαμβάνει την εκμάθηση της «ηχητικής απόστασης» (διάστημα) ανάμεσα στις νότες, συγκεκριμένα του τόνου, ημιτονίου, τριημιτονίου καθώς και τις «ηχητικές σκάλες» (μείζονα-ελάσσονα σκάλα) και στοχεύει στην κατανόηση και την αναγνώρισή τους ακουστικά. Ο εκπαιδευτικός εισάγει τις έννοιες ημιτόνιο, τόνος τριημιτόνιο, μείζονα σκάλα,

ελάσσονα σκάλα

και προτρέπει τους μαθητές να πειραματιστούν ατομικά σε μεταλλόφωνα, ξυλόφωνα με συνδυασμούς φθόγγων στον μείζονα και ελάσσονα τρόπο. Για την κατανόηση επίσης της «ηχητικής απόστασης», του διαστήματος δηλαδή, ο εκπαιδευτικός δημιουργεί διάφορα σχήματα και ζητά από τα παιδιά να τα αποδώσουν στα όργανα (μεταλλόφωνο, ξυλόφωνο). (βλέπε σχήμα)

Μια από τις δραστηριότητες που προτείνονται και παρουσιάζεται στο βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*⁶⁵ είναι η εξής: οι μαθητές ακούνε ένα κομμάτι «**Η βαρκούλα**» του Μότσαρτ και μιμούνται με το χέρι τους την κίνηση της μελωδίας. Στη συνέχεια ακούνε ένα απόσπασμα ινδικής μουσικής και επαναλαμβάνουν την ίδια διαδικασία. Συγκρίνουν τον τρόπο που κινούνται οι μελωδίες και συζητάνε πώς κάθε λαός χρησιμοποιεί τα συστατικά της μουσικής του (νότες, διαστήματα, σκάλες). Μέσα από την δραστηριότητα αυτή, βλέπουμε αν τα παιδιά έχουν κατανοήσει την απόσταση (μικρή και μεγάλη) των ηχητικών ήχων και αν είναι σε θέση να τις διακρίνουν ακουστικά.

Στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου *Μουσική*, παρουσιάζεται ένα διαφορετικό σύστημα γραφής, της βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, η παρασημαντική. Βασικός στόχος της ενότητας αυτής, είναι τα παιδιά να κατανοήσουν ορισμένες βασικές αρχές από το καινούργιο σύστημα γραφής που διδάχθηκαν και να γνωρίσουν σύμβολα και σημάδια που χρησιμοποιούνται στη βυζαντινή παρασημαντική.

Με βάση το παραπάνω κείμενο βυζαντινής παρασημαντικής, ο εκπαιδευτικός αναφέρει αρχικά τους φθόγγους του μουσικού συστήματος γραφής (Πα, Βου, Γα, Δι, Κε, Ζω, Νη) και ζητάει από τα παιδιά για να γίνουν πιο κατανοητοί οι φθόγγοι της βυζαντινής μουσικής να τους αντιστοιχήσουν με τους φθόγγους της ευρωπαϊκής

⁶⁵ Αποστολίδου Κατερίνα, Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού, Βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007

μουσικής, (Νη-Ντο, Πα-Ρε, Βου-Μι κ.ο.κ.). Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στα σύμβολα-σημάδια αυτής της σημειογραφίας, που ονομάζονται χαρακτήρες ποσότητας και τα οποία δείχνουν πόσο θα ανέβει ή θα κατέβει η φωνή του ερμηνευτή και με ποιον τρόπο θα κινηθεί για να αποδώσει τα διαστήματα αυτής της μουσικής γραφής

Ίσο:	↔	Χαρακτήρας ισότητας
Ολίγο:	—	Χαρακτήρας ανάβασης
Κεντήματα :	↖	Χαρακτήρας ανάβασης
Πεταστή:	↘	Χαρακτήρας ανάβασης
Απόστροφος:	↗	Χαρακτήρας κατάβασης

και στους χρονικούς χαρακτήρες, που δείχνουν πόσο αυξάνουν ή διαιρούν την χρονική διάρκεια.

Κλάσμα:	↘
Απλή:	·
Γοργό:	Γ

Το *Τετράδιο εργασιών*, προτείνει ως δραστηριότητα στους μαθητές να λύσουν ένα σταυρόλεξο, το οποίο λειτουργεί ως ανακεφαλαίωση και εμπέδωση των εννοιών που διδάχθηκαν τα παιδιά.

Το δέκατο πέμπτο κεφάλαιο, αναφέρεται στην έννοια της ταχύτητας μέσα στη μουσική και στόχος είναι να κατανοήσει ο μαθητής τη σημασία της ταχύτητας και το ρόλο της μέσα σε ένα μουσικό κομμάτι. Για να ορίσουμε την ρυθμική αγωγή, δηλαδή την ταχύτητα εκτέλεσης ενός κομματιού (πόσο γρήγορα ή πόσο αργά πρέπει να ακουστεί), χρησιμοποιούμε μια σειρά από όρους: *allegro* (γρήγορα), *adagio* (αργά), *presto* (γρήγορα), *adagio* (αργά, περπατητά), κ.α. Μέσα από την ενότητα αυτή του βιβλίου, τα παιδιά καλούνται να αντιληφθούν και να περιγράψουν καταστάσεις και μεταβολές της ρυθμικής αγωγής σε ένα μουσικό κομμάτι και να μπορέσουν να αποδώσουν με δικά τους εκφραστικά μέσα, καταστάσεις και μεταβολές της ρυθμικής αγωγής. Μια δραστηριότητα που προτείνεται μέσα από το βιβλίο του μαθητή, είναι τα παιδιά να ακούσουν τέσσερα διαφορετικά μέρη από τις **Τέσσερις Εποχές** του Βιβάλντι και να παρατηρήσουν τη ρυθμική τους αγωγή. Επίσης, μια άλλη δραστηριότητα που παρουσιάζεται στο *Τετράδιο εργασιών*, είναι τα παιδιά να μάθουν το τραγούδι «**Ποδηλάτισσα**» και να προσπαθούν να το ερμηνεύουν με διαφορετικές διαβαθμίσεις ρυθμικής αγωγής, επιλέγοντας στο τέλος την ταχύτητα που είναι κατάλληλη για την απόδοση του τραγουδιού.

Στο δέκατο έβδομο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για την ανάπτυξη του τομέα της πληροφορικής και τη διάδοση της μουσικής τεχνολογίας και με ποιον τρόπο και μέσα κατάφεραν οι μουσικοί μέσω των ηλεκτρονικών υπολογιστών, να προσεγγίσουν τον ήχο και τη μουσική με πολλούς εναλλακτικούς τρόπους και να δημιουργήσουν διαφορετικά είδη μουσικής. Ο εκπαιδευτικός εισάγει τα παιδιά στην ενότητα της μουσικής τεχνολογίας, με την ανάγνωση του κειμένου και την παρατήρηση των εικόνων που βρίσκονται στο κεφάλαιο του βιβλίου τους *Μουσική*. Ενδεικτικά, στην σελ.38 του σχολικού εγχειριδίου, βλέπουμε ένα μουσικό πρόγραμμα (sequencer). Το πρόγραμμα αυτό με τα δείγματα ήχου μουσικών οργάνων (samples) που παράγει, μπορούμε να δημιουργήσουμε μουσική στον υπολογιστή και να τη γράψουμε σε παρτιτούρα.

Βασικός σκοπός του μαθήματος, είναι μια πρώτη επαφή των μαθητών με στοιχειώδεις λειτουργίες της μουσικής τεχνολογίας και στόχος του είναι τα παιδιά να συνειδητοποιήσουν βασικές δυνατότητες που προσφέρει η ανάπτυξη της μουσικής τεχνολογίας στη μουσική δημιουργία και να πειραματιστούν με απλές εφαρμογές μουσικής τεχνολογίας.

Στο *Τετράδιο εργασιών* προτείνονται τέσσερις δραστηριότητες, οι οποίες βασίζονται σε διαδικασίες βιωματικής και ενεργητικής μάθησης (η πρώτη δραστηριότητα), που έχουν διερευνητικό-πειραματικό χαρακτήρα (δεύτερη και τρίτη δραστηριότητα) και όλες αφορούν τον πειραματισμό των παιδιών με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, τα μουσικά προγράμματα και το παιχνίδι με τα δείγματα ήχων είτε στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, είτε σε κάποιο μουσικό όργανο (αρμόνιο) και την εξοικείωση με την αναζήτηση στο Διαδίκτυο (Internet).

Στο δέκατο ένατο κεφάλαιο, τα παιδιά έρχονται σε επαφή με την έννοια του ρυθμού και στόχος τους είναι να μάθουν να εκτελούν μεικτά ρυθμικά σχήματα, κάνοντας ανάγνωση ρυθμικής παρτιτούρας, να προσεγγίσουν την έννοια του μέτρου (7/8, 5/8 και 9/8), να αναγνωρίζουν οπτικά και ακουστικά ρυθμικά σχήματα λέξεων και φράσεων και να αυτοσχεδιάσουν μόνα τους ρυθμικά σχήματα. Για την

διδασκαλία του μέτρου των 7/8, μέσα στο βιβλίο προτείνεται ο δάσκαλος να βάλει ένα μουσικό παράδειγμα και να ζητήσει από τα παιδιά να χτυπήσουν το ρυθμό της μουσικής με ξυλάκια. Το σχήμα που ακολουθεί απεικονίζει τους χτύπους. Άλλοι

χτύποι τονίζονται περισσότερο άλλοι λιγότερο και άλλοι καθόλου.

$\frac{7}{8}$ | Ο χτύπος με το σκούρο χρώμα τονίζεται περισσότερο. Κάθε χτύπος αντιστοιχεί σε ένα όγδοο. Η αριθμητική ένδειξη 7/8 δείχνει ότι όταν ένα μουσικό έργο έχει αυτό το ρυθμό, λέμε ότι το μέτρο του είναι σε επτά όγδοα. Το ίδιο

σκεπτικό ακολουθείται και για τη διδασκαλία του μέτρου των 5/8,

$\frac{5}{8}$ | και των $\frac{9}{8}$

$\frac{9}{8}$ |

Πάνω στην ενότητα αυτή, προτείνονται πολλές δραστηριότητες και στο *Τετράδιο εργασιών* και στο βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*. Ενδεικτικά μια δραστηριότητα που παρουσιάζεται στα παιδιά, είναι να ακούσουν το «**Ζεϊμπέκικο της Ευδοκίας**» του Μάνου Λοΐζου και ζητείται από τους μαθητές να χτυπήσουν παλαμάκια ακολουθώντας την ρυθμική συνοδεία που θα παίζει ο εκπαιδευτικός. Το σύμβολο που βρίσκεται πάνω από τις νότες σημαίνει ότι αυτές τονίζονται. Οι μαθητές εκτελούν τις ενέργειές τους με βάση το μουσικό ένστικτο και την ακουστική τους μνήμη και όχι ακολουθώντας μηχανικά την παρτιτούρα. Η ρυθμική παρτιτούρα δηλαδή θα λέγαμε, ότι λειτουργεί στα παιδιά πρωτίστως πιο βοηθητικά και ενισχυτικά.

Τέλος, το εικοστό πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται σε ένα ρυθμικό μουσικό «ταξίδι» και βασίζεται στην εκτέλεση ρυθμικών σχημάτων από τα παιδιά με τη συνοδεία κρουστών οργάνων. Το μάθημα αυτού του κεφαλαίου, έχει βιωματικό χαρακτήρα και επιδιώκεται οι μαθητές να μάθουν να ανταποκρίνονται ψυχοκινητικά σε πολύπλοκους ρυθμούς και ρυθμικά σχήματα, να προσεγγίζουν βιωματικά την έννοια της συγκοπής, του αντιχρονισμού, του παρεστιγμένου και του τρίηχου. Στο βιβλίο του μαθητή *Μουσική*, δίνονται δυο ρυθμικά σχήματα και ζητείται από τα παιδιά να χτυπήσουν το πρώτο ρυθμικό σχήμα με τα ξυλάκια και το δεύτερο ρυθμικό

σχήμα σε ντέφι με ζίλια (η πρώτη νότα του ρυθμικού σχήματος που φέρει ένα σύμβολο πάνω της, σημαίνει ότι θα παιχτεί «κουδουνίζοντας» τα ζίλια).

Οι δραστηριότητες-ασκήσεις που προτείνονται τόσο στο *Τετράδιο εργασιών*, όσο και στο βιβλίο του *Εκπαιδευτικού* είναι πολλές και ποικίλες σε ρυθμικά σχήματα και χρήση διαφόρων κρουστών οργάνων. Ενδεικτικά, στο *Τετράδιο εργασιών* δίνεται ένα ρυθμικό σχήμα και ζητείται από τα παιδιά να συνοδέψουν χτυπώντας το με «στράκες». Στις παύσεις τετάρτου, πρέπει οι μαθητές να αγγίζουν τα χέρια στους ώμους τους και στα τέταρτα πρέπει να χτυπάνε «στράκες».

Συγκεντρωτικά, μέσα από την παρουσίαση των βιβλίων (βιβλίο του *μαθητή*, το *τετράδιο εργασιών* και το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*) της Ε' Δημοτικού και των κεφαλαίων που αναφέρονται στην μουσική σημειογραφία, κάνοντας μια κριτική αποτίμηση θα λέγαμε ότι και στην σχολική τάξη της Ε' Δημοτικού, η εκμάθηση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής καταλαμβάνει μεγάλο χώρο στον τομέα διδακτικής του βιβλίου. Όπως και στο βιβλίο της Γ' & Δ' Δημοτικού, έτσι και στην Ε' Δημοτικού έχουμε μια αρμονία και έναν σωστό συνδυασμό του θεωρητικού πλαισίου με το οπτικό υλικό και τις αντίστοιχες δραστηριότητες σε κάθε κεφάλαιο-ενότητα της διδακτικής. Σε αυτό το σχολικό εγχειρίδιο, μπορούμε να διακρίνουμε την παροχή περισσότερων θεωρητικών γνώσεων στα παιδιά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το πρακτικό κομμάτι είναι ελλιπές και δυσανάλογο σε σχέση με το θεωρητικό. Στην εκμάθηση διαφόρων εννοιών της μουσικής αγωγής, (έννοια του ρυθμού, έννοια του μουσικού μέτρου, διάρκεια των μουσικών φθόγγων, των παύσεων, των στοιχείων δυναμικής της μουσικής, την ένταση, το ύψος, τα στοιχεία της ρυθμικής αγωγής) γίνεται χρήση της γραφικής σημειογραφίας (και σε αυτό το σχολικό εγχειρίδιο) για την καλύτερη δυνατή εμπέδωση και εκμάθηση τους από τα παιδιά. Όταν μιλήσαμε για τον τομέα της μουσικής σημειογραφίας στο βιβλίο της Γ' & Δ' Δημοτικού, αναφερόμασταν στην συμβατική σημειογραφία της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής. Στο βιβλίο της Ε' Δημοτικού, εκτός από την διδασκαλία της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής,

(συμβατικής σημειογραφίας) τα παιδιά έρχονται σε επαφή και με ένα άλλο είδος σημειογραφίας, με διαφορετικό σύστημα κωδικοποίησης και γραφής των ήχων, την βυζαντινή παρασημαντική, μαθαίνοντας τους φθόγγους και τα σύμβολα-σημάδια που περιέχονται στο σύστημα αυτό γραφής. Αυτό είναι σημαντικό, γιατί τα παιδιά διευρύνουν τις γνώσεις τους στον διδακτικό τομέα και μαθαίνουν και άλλα συστήματα γραφής της μουσικής. Επίσης, τα παιδιά μέσα από την Ε' τάξη δημοτικού έρχονται να μιλήσουν για έναν διαφορετικό τρόπο μουσικής καταγραφής, μέσω δηλ. της μουσικής τεχνολογίας με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των ειδικών προγραμμάτων που διατίθενται. Έτσι αρχίζουν να γνωρίζουν πώς μπορούν να προσεγγίσουν τον ήχο και τη μουσική μέσω κάποιων μουσικών προγραμμάτων και να δημιουργήσουν μουσική με τη βοήθεια του ηλεκτρονικού υπολογιστή και μετέπειτα να περάσουν στο στάδιο καταγραφής της σε παρτιτούρα.

Θα μπορούσαμε λοιπόν μετά τα όσα προαναφέρθηκαν και παρουσιάστηκαν, να πούμε ότι το σχολικό βιβλίο της Ε' Δημοτικού είναι ένα αρκετά καλά σχεδιασμένο βιβλίο, διαμορφωμένο και προσαρμοσμένο για τα παιδιά, που στο σύνολό του περιέχει μια σειρά διδακτικών ενοτήτων στον τομέα της μουσικής σημειογραφίας και της μουσικής αγωγής (γενικότερα) μεγάλη και περιεκτική. Η μουσική σημειογραφία λειτουργεί ως ένα βαθμό σε κάποιες διδακτικές ενότητες (όπως και στο βιβλίο της Γ' & Δ' Δημοτικού), ως μέσο για την εκμάθηση μουσικών εννοιών της Μουσικής Αγωγής, αλλά αρκετές φορές λόγω του ότι έχουν διδαχθεί περισσότερα πράγματα στην σχολική αυτή τάξη τα παιδιά πάνω στον τομέα της μουσικής σημειογραφίας, την εφαρμόζουν κιόλας, είτε να διαβάσουν μουσικές παρτιτούρες, είτε να τις εκτελέσουν στα μουσικά όργανα. Ο τρόπος παρουσίασης των όσων προβλέπονται για διδασκαλία, γίνεται αρκετές φορές με έναν τρόπο απλό και κατανοητό, ενώ μερικές φορές ο τρόπος διδασκαλίας σε κάποιες διδακτικές ενότητες γίνεται απότομα και βιαστικά. Για παράδειγμα, η εισαγωγή στο νέο είδος μουσικής σημειογραφίας, την Βυζαντινή Παρασημαντική γίνεται πολύ γρήγορα και άμεσα, χωρίς κάποια προετοιμασία όπως στην συμβατική σημειογραφία που κάνουμε χρήση της γραφικής σημειογραφίας για την κατανόηση των μουσικών εννοιών. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, να αναρωτιόμαστε σε ποιο βαθμό τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν και να διδαχθούν αυτό το νέο είδος μουσικής σημειογραφίας σε αυτή την ηλικία με τον συγκεκριμένο τρόπο διδασκαλίας.

Γ.4) ΣΤ' ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ

Το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ' Δημοτικού⁶⁶, αναφέρεται επίσης σε ζητήματα μουσικής σημειογραφίας σε ένα μεγάλο μέρος αναλυτικά και διεξοδικά, διαφορετικά όμως σε σχέση με τα άλλα δυο σχολικά εγχειρίδια (Γ' & Δ' Δημοτικού και Ε' Δημοτικού). Η προσέγγιση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής περνάει σε λίγο πιο θεωρητική βάση και οι δραστηριότητες-ασκήσεις που υπάρχουν στο *Τετράδιο εργασιών* και στο βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*, είναι πιο σύνθετες και αυτό γιατί τα παιδιά είναι σε μια ηλικία που σκέφτονται πιο αφαιρετικά και που μπορούν να κατανοήσουν -μετά από δυο τάξεις διδασκαλίας της μουσικής- πιο θεωρητικά πράγματα γύρω από τον τομέα της μουσικής σημειογραφίας. Στον τομέα της διδακτικής το σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ' Δημοτικού, περιλαμβάνει την παραγωγή απλών και σύνθετων συνθέσεων με τον κατάλληλο συνδυασμό ήχων που παράγονται από το σώμα, τη φωνή και τα όργανα, επιδιώκεται επίσης να μάθουν τα παιδιά να συνοδεύουν ρυθμικά και μελωδικά παρτιτούρες μουσικών κομματιών, να μπορούν να ανταποκρίνονται βιωματικά στο ρυθμό με χρήση στοιχείων, όπως το τρίηχο, τη συγκοπή, τα δέκατα έκτα, να μάθουν να δημιουργούν δικά τους ρυθμικά σχήματα και συνοδείες και να εξοικειωθούν με χαρακτηριστικούς ρυθμούς παραδοσιακών χορών («συρτό στα τρία», μπαγιά).

Στη συνέχεια, γίνεται μια ιστορική αναδρομή και αναφορά στις προσπάθειες καταγραφής της μουσικής από την αρχαιότητα έως σήμερα. Παρουσιάζονται διάφορα είδη μουσικής σημειογραφίας και αυτό για να μάθουν τα παιδιά και να συνειδητοποιήσουν ότι υπάρχουν αρκετά συστήματα και τρόποι καταγραφής της μουσικής –εκτός της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής και της Βυζαντινής που έχουν διδαχθεί- να ανακαλύψουνε την χρησιμότητα της μουσικής σημειογραφίας και τα μουσικά σημάδια που περιλαμβάνει η κάθε μουσική γραφή. Παρουσιάζονται επίσης

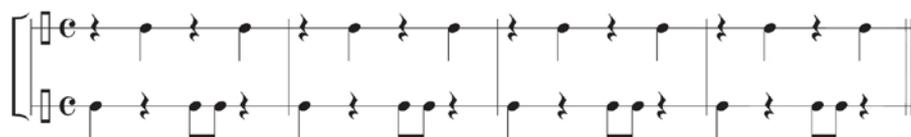
⁶⁶ Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος – Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα – Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007

Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος – Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα – Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού τετράδιο εργασιών* εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007

Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος – Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα – Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007

μουσικά κομμάτια γραμμένα με διαφορετικά συστήματα καταγραφής (συμβατική σημειογραφία, παρασημαντική) και ζητείται από τα παιδιά να μάθουν να ξεχωρίζουν και να συγκρίνουν τις μουσικές καταγραφές μεταξύ τους. Τέλος, περιλαμβάνεται και η εκμάθηση των βασικών εργαλείων που χρειάζονται και που χρησιμοποιούνται για την ηχογράφιση ενός μουσικού κομματιού.

Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου *Μουσική*, γίνεται μια μικρή εισαγωγή-επανάληψη από την προηγούμενη τάξη της Ε' Δημοτικού και σχετίζεται με την διδακτική του ρυθμού και την έννοια του μέτρου. Τα παιδιά στο πλαίσιο αυτής της ενότητας, καλούνται να επιλέξουν και να συνδυάσουν ήχους που παράγονται από το σώμα, τη φωνή και τα μουσικά όργανα για να παράγουν απλές συνθέσεις. Ως δραστηριότητα-άσκηση, δίνεται στα παιδιά να ακούσουν τον ρυθμό ενός κομματιού από ένα CD με τον συμβολισμό του και στη συνέχεια, ζητείται από τους μαθητές να αυτοσχεδιάσουν πάνω στο ρυθμό, απαγγέλλοντας μια σειρά από στίχους που τους δίνονται.

Το έκτο κεφάλαιο, είναι διαρθρωμένο πάνω στο τραγούδι των Κατσαρού και Πυθαγόρα «*Ο Ναπολιτάνος*», πάνω στο οποίο τα παιδιά θα μάθουν να αποδίδουν το ρυθμό του κομματιού με το σώμα τους αρχικά, στη συνέχεια έχοντας την παρτιτούρα του κομματιού θα προσπαθήσουν να το εκτελέσουν με τα μουσικά όργανα της επιλογής τους και έπειτα θα προσπαθήσουν να δημιουργήσουν ένα θεατρικό δράμα, με βάση το τραγούδι που έμαθαν (βλέπε σχήμα).

Ο ΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟΣ

Γ. Κατσαρού-Πυθαγόρα

intro

5

9 canto

13

17 refren

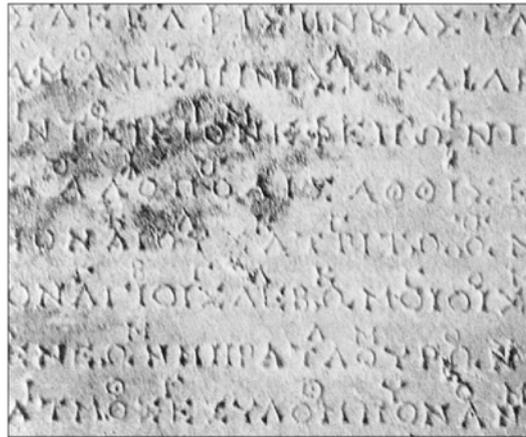
21

D.C. al Fine

Στο *Τετράδιο εργασιών*, δίνονται αρκετές δραστηριότητες πάνω στην ενότητα αυτή που διδάσκονται οι μαθητές. Μια δραστηριότητα που σχετίζεται με την τονοτομία της μουσικής σημειογραφίας, είναι τα παιδιά με βάση το τραγούδι που διδάχθηκαν και έμαθαν στο βιβλίο του μαθητή *Μουσική* να προσπαθήσουν να καταγράψουν το ρυθμικό οστινάτο του τραγουδιού «Ναπολιτάνος».

Στο έβδομο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά σε συστήματα καταγραφής της μουσικής από την αρχαιότητα μέχρι και τις μέρες μας. Στόχος είναι οι μαθητές να γνωρίσουν την εξέλιξη της μουσικής σημειογραφίας και να ανακαλύψουν τη χρησιμότητά της και μέσα από τα όσα θα διδαχθούν στην ενότητα αυτή του βιβλίου, να επιχειρήσουν να καταγράψουν τη μουσική που θέλουν με σύμβολα διαφορετικά, όχι μόνο με αυτά που ήδη γνωρίζουν από την δυτικοευρωπαϊκή μουσική (συμβατική σημειογραφία). Επίσης, θα επιχειρήσουν να αποδώσουν το τονικό ύψος συγκεκριμένων τόνων της μουσικής, με βάση τα σύμβολα της χειρονομικής του Zoltan Kodaly και τέλος, θα χρησιμοποιήσουν συμβατικούς και μη συμβατικούς τρόπους σημειογραφίας για να γνωρίσουν τις δυνατότητες που μας προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία για την καταγραφή, επεξεργασία και αποθήκευση μουσικών έργων.

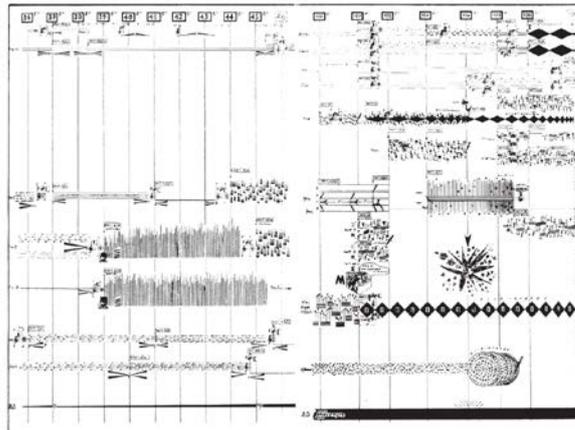
Στο σχήμα που ακολουθεί, παρουσιάζεται ένα σύστημα καταγραφής της μουσικής του 2^{ου} αιώνα, μια σημειογραφία που απεικονίζει γράμματα της αλφαβήτου και πάνω από αυτά υπάρχουν κάποια σημάδια-σύμβολα, τα νεύματα.

Στη συνέχεια, για την διδακτική του τονικού ύψους της μουσικής χρησιμοποιείται το σύστημα χειρονομικής, που συμπεριλαμβάνει στην παιδαγωγική μέθοδό του ο Zoltan Kodaly, όπου κάθε νότα (μουσικός ήχος), συμβολίζεται με μια συγκεκριμένη θέση του χεριού.

Με βάση την γραφική σημειογραφία (με σύμβολα, διαγράμματα, σχέδια) και με την χρήση της συμβατικής σημειογραφίας (νότες, πεντάγραμμα), μπορούμε να δούμε πώς με τον συνδυασμό των δυο αυτών σημειογραφιών φτιάχνουμε μια μουσική παρτιτούρα και πώς με την συγκεκριμένη μέθοδο καταγραφής της μουσικής πετυχαίνουνε μια διαφορετική απεικόνιση των λεπτομερειών σε ένα μουσικό έργο, όπως την επιθυμούν οι συνθέτες, (βλέπε σχήμα).

Στο *Τετράδιο εργασιών* προτείνεται ενδεικτικά η κατασκευή μιας αρχαίας ελληνικής παρτιτούρας. Δίνονται στα παιδιά τα υλικά κατασκευής που θα χρειαστούν για να φτιάξουν την παρτιτούρα καθώς και όλες οι απαραίτητες οδηγίες για την περιγραφή της κατασκευής της. Έπειτα, να επινοήσουν μια δική τους σημειογραφία και να γράψουν μια σύντομη μελωδία στο κερι ή σε ένα χαρτί.

Μια άλλη προτεινόμενη δραστηριότητα είναι με αφορμή μια παρτιτούρα του συνθέτη Μίκη Θεοδωράκη γραμμένη σε χαρτοπετσέτα, να ζητηθεί από τα παιδιά να βρουν έναν ασυνήθιστο τρόπο για να καταγράψουν τις εμπνεύσεις τους.

Στο δέκατο κεφάλαιο, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με την ελληνική παραδοσιακή μουσική, (παραδοσιακά τραγούδια, όργανα) μαθαίνουν να τραγουδάνε, να παρακολουθούν μουσικές παρτιτούρες με παραδοσιακά κομμάτια, να κατασκευάζουν όργανα και γενικά έρχονται να γνωρίσουν την ελληνική μουσική παράδοση. Τα παιδιά διδάσκονται ένα παραδοσιακό κομμάτι «*Να 'χα νεράντζι να 'ριχνα*» και παράλληλα με τους στίχους του τραγουδιού, δίνονται στα παιδιά δυο παρτιτούρες, όπου είναι γραμμένο το κομμάτι που έχουν να μάθουνε. Η πρώτη παρτιτούρα βασίζεται στο σύστημα καταγραφής της δυτικοευρωπαϊκής μουσικής, με τη χρήση της συμβατικής σημειογραφίας (νότες, πεντάγραμμο), ενώ η δεύτερη παρτιτούρα είναι γραμμένη με το σύστημα γραφής της βυζαντινής εκκλησιαστικής

μουσικής, την παρασημαντική. Με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού, τα παιδιά καλούνται να μελετήσουν προσεκτικά τις δυο παρτιτούρες που του έχουν δοθεί και να περάσουν στο στάδιο σύγκρισης των δυο γραφών μεταξύ τους και στην διεξαγωγή συμπερασμάτων και αποτελεσμάτων.

Na 'χα νε ράν τζι να μω ρε να 'ρι χνα στο
 8 πε μα ναμ' στο πέ ρα πα ρα θύ ρι να τσά κι
 15 ζα τσά κι ζα το μα στρα πά ρό δο μου

Ἦ Χ Ο Σ $\frac{4}{4}$ Πά ρ Ρυθμός Τετράσημος
 Na 'χα νε ε ραν τζι να μω ρε να
 ρι ιχ να στο κε ε ε μαν να αμ' στο ο
 κε ε ρα α πα α ρα α θυ ρι να α
 τσα α κι ι ζα α α α τσα κι ι ζα
 α το ο μα α στρα α πα α α α ρο
 δο α μου

Το δέκατο πέμπτο κεφάλαιο, στον τομέα διδακτικής του περιλαμβάνει την εκμάθηση και τον χειρισμό ρυθμικών μοτίβων, φράσεων και μια μικρή επανάληψη σχετικά με τις μουσικές μορφές-φόρμες ενός μουσικού κομματιού, (διμερή, τριμερή μορφή, θέμα με παραλλαγές) του κανόνα και το συμβολισμό τους. Στόχος αυτής της ενότητας είναι ακόμη, η ανάπτυξη ρυθμικής ανεξαρτησίας εκτελώντας ρυθμικούς κανόνες, η δημιουργία μικρών συνθέσεων από τα παιδιά κάνοντας χρήση των μορφών που ήδη έμαθαν και ο σχεδιασμός μουσικής μορφής-φόρμας ενός κομματιού, χρησιμοποιώντας τα γράμματα του αλφαβήτου, ως συμβατικό κώδικα ανάλυσης. Προτείνονται αρκετές δραστηριότητες-ασκήσεις πάνω στο κεφάλαιο αυτό που διδάσκονται τα παιδιά, ενδεικτικά μια που προτείνεται για την κατανόηση και εμπέδωση του ρυθμικού κανόνα, είναι με βάση μια παρτιτούρα που θα δοθεί από τον εκπαιδευτικό και τη χρήση πέντε μουσικών οργάνων (τυμπάνων) να προσπαθήσουν να παίξουνε έναν ρυθμικό κανόνα οι μαθητές. Τέσσερα παιδιά παίρνουν από μια

μπαγκέτα. Ξεκινάει το πρώτο παιδί να παίζει το πρώτο μέτρο από το πρώτο πεντάγραμμο στο πρώτο τύμπανο. Στη συνέχεια, παίζει το δεύτερο μέτρο (πάντα από το πρώτο πεντάγραμμο), αλλά στο δεύτερο τύμπανο. Όταν το πρώτο παιδί παίζει στο δεύτερο τύμπανο, τότε το δεύτερο παιδί ξεκινάει στο πρώτο κ.ο.κ. Είναι ένα παιχνίδι το οποίο χρειάζεται μεγάλη αυτοσυγκέντρωση και συγχρονισμό και σε αυτό θα πρέπει να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο ο δάσκαλος για την σωστή οργάνωση και καθοδήγηση.

Το δέκατο έκτο κεφάλαιο, αναφέρεται στην έννοια του ρυθμού, στα στοιχεία σημειογραφίας (τρίηχο, συγκοπή, δέκατα έκτα), στα στοιχεία της ρυθμικής αγωγής (*moderato*, *presto*, *andante*..) και στους παραδοσιακούς χορούς διαφόρων περιοχών. Στόχος της διδακτικής αυτής ενότητας, είναι τα παιδιά να εμπεδώσουν τα στοιχεία σημειογραφίας (τρίηχο, συγκοπή, δέκατα έκτα κτλ.) που έχουν διδαχθεί (σε προηγούμενες τάξεις) και να ανταποκριθούν βιωματικά στο ρυθμό με τη χρήση αυτών των στοιχείων. Να εμπεδώσουν επίσης τη διαφορά του ρυθμού και της ρυθμικής αγωγής και να αποδώσουν με μεγαλύτερη ευχέρεια τις εναλλαγές και τις μεταβολές της ρυθμικής αγωγής.

Στο βιβλίο του μαθητή, προτείνεται μια δραστηριότητα για να αντιληφθούν και να κατανοήσουν τα παιδιά τα στοιχεία της ρυθμικής αγωγής. Δίνεται ένα ρυθμικό σχήμα στα παιδιά και τους ζητείται να το αποδώσουν είτε με παλαμάκια, είτε με ένα κρουστό όργανο αρχικά σε μέτριο τέμπο (*moderato*). Έπειτα, να το αποδώσουν σε αργό τέμπο (*andante*) και στη συνέχεια σε γρήγορο (*presto*).

Επίσης, στο *Τετράδιο εργασιών* παρουσιάζεται η εξής δραστηριότητα-άσκηση: ο δάσκαλος παίζει στα παιδιά τους ρυθμούς (βλέπε παρακάτω σχήμα) και τα παιδιά θα

πρέπει να συμπληρώσουν δίπλα από κάθε κουτάκι που βρίσκεται αριστερά από τον κάθε ρυθμό, την σειρά με την οποία ακούστηκε. Ο κάθε ρυθμός, περιέχει νότες που είναι γραμμένες σε δυο σειρές-γραμμές. Οι νότες που είναι γραμμένες στην κάτω γραμμή, είναι πιο τονισμένες σε σχέση με τις νότες που βρίσκονται στην πάνω γραμμή.

Στη συνέχεια, ζητείται από τα παιδιά να παίξουν τους παραπάνω ρυθμούς, στην διαδικασία αυτή μπορούν να συμμετέχουν δυο μαθητές κάθε φορά, ο ένας μαθητής να παίζει το ρυθμό σε ένα σταθερό τέμπο που έχει επιλέξει και ο άλλος συμμαθητής του να αυτοσχεδιάζει πάνω σε αυτό που ακούει.

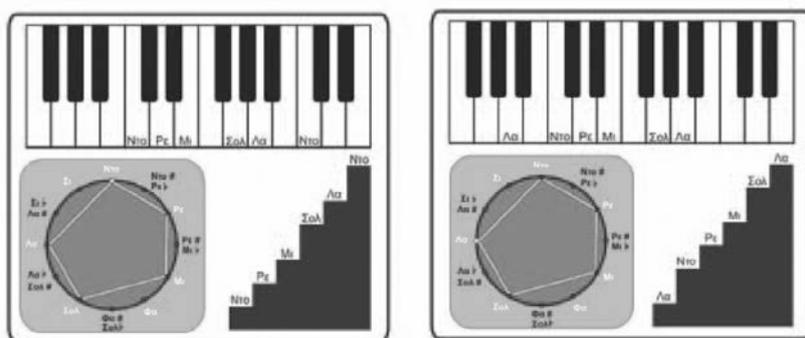
Στο δέκατο όγδοο και δέκατο ένατο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά γύρω από το θέμα των μουσικών κλιμάκων (μείζονα, ελάσσονα κλίμακα, πεντατονική) και του τονικού ύψους. Οι διδακτικοί στόχοι αυτή της ενότητας, είναι τα παιδιά να οργανώσουν τις προϋπάρχουσες γνώσεις τους (που έμαθαν από τις προηγούμενες τάξεις) για τις κλίμακες (μείζονες, ελάσσονες) της δυτικής μουσικής, να τις επεκτείνουν και να τις χρησιμοποιήσουν δημιουργικά. Αυτό μπορεί να γίνει, είτε παίζοντας μουσικά κομμάτια τα παιδιά μελετώντας τις μουσικές κλίμακες στις οποίες κινούνται, είτε τραγουδώντας μελωδίες πάνω στις μουσικές σκάλες, παρατηρώντας και μαθαίνοντας κάθε φορά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα-χαρακτηριστικά της κάθε μουσικής κλίμακας-σκάλας.

Μια δραστηριότητα που προτείνεται μέσα από το *Τετράδιο εργασιών*, είναι να δοθούν δυο μελωδίες στα παιδιά, να προσπαθήσουν να τις εκτελέσουν με κάποιο μουσικό όργανο, στη συνέχεια να περάσουν στο στάδιο να τις συγκρίνουν και τέλος να αναγνωρίσουν πάνω σε ποιες μουσικές κλίμακες-σκάλες κινήθηκαν οι μελωδίες που έπαιξαν.

Μελωδία 1

Μελωδία 2

Για την εκμάθηση της πεντατονικής κλίμακας, το βιβλίο *Μουσική* προτείνει ο εκπαιδευτικός να μιλήσει αρχικά για τον ορισμό της πεντατονικής κλίμακας και στη συνέχεια με τη βοήθεια του οπτικού υλικού (βλέπε παρακάτω) να μιλήσει στα παιδιά για την Ντο ματζόρε πεντατονική και τη Λα μινόρε πεντατονική.

Όταν ο δάσκαλος αντιληφθεί ότι τα παιδιά έχουν κατανοήσει την έννοια της πεντατονικής κλίμακας, τότε περνάει στη σύγκριση των πεντατονικών κλιμάκων με τις υπόλοιπες κλίμακες (μείζονες, ελάσσονες) που διδάχθηκαν στην προηγούμενη ενότητα και στη διεξαγωγή συμπερασμάτων.

Στο εικοστό κεφάλαιο, τα παιδιά καλούνται να έρθουν σε βιωματική επαφή με βασικούς μουσικούς όρους, (οπλισμό, δίεση, ύφεση, τονικό ύψος, μουσικές σκάλες, ταχύτητα εκτέλεσης μουσικών κομματιών) να εκτελέσουν και να ενορχηστρώσουν ομαδικά κα ατομικά ρυθμούς και μελωδίες.

Ενδεικτικά, για τη διδασκαλία της δίεσης και της ύφεσης, το βιβλίο του μαθητή αναφέρει αρχικά ότι παρουσιάζουμε τα δύο σύμβολα (δίεση και ύφεση) σαν σύμβολα που κάνουν τον κόσμο των ήχων πλούσιο και συναρπαστικό. Εξηγεί ότι μπαίνουν πάντα μπροστά από την νότα που θέλουμε να αλλοιώσουμε κάθε φορά σε ένα μουσικό κομμάτι, ενώ επισημαίνει ότι όταν θέλουμε να αλλοιώσουμε μια νότα καθ' όλη τη διάρκεια ενός κομματιού, τότε στην αριστερή άκρη του πενταγράμμου

βάζουμε μια δίεση ή μια ύφεση στη θέση της νότας που θέλουμε να αλλοιώσουμε. Το «τέχνασμα» αυτό στη γλώσσα της μουσικής ονομάζεται «οπλισμός», π.χ.

Πάνω στη διδακτική ενότητα αυτού του βιβλίου, προτείνονται αρκετές δραστηριότητες και στο *Τετράδιο εργασιών* και στο βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*. Το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*, αναφέρει τα βασικά στοιχεία που επιτρέπουν στα παιδιά να πειραματιστούν, να δημιουργήσουν και να αυτοσχεδιάσουν με τη φωνή τους ή με τα όργανά τους και είναι το Οστινάτο (ρυθμικό σχήμα που επαναλαμβάνεται συνέχεια), το Μπορντούν (βασικός ήχος που επαναλαμβάνεται συνέχεια, όπως ο ισοκράτης και συνήθως σχηματίζεται από το διάστημα της 5^{ης}, π.χ. ντο-σολ) και από το Ντεσκάντ (μελωδία σε ψηλότερη τονικότητα που προστίθεται σε υπάρχουσα γνωστή μελωδία).

Συμπερασματικά, μετά από την παρουσίαση των βιβλίων της ΣΤ' Δημοτικού (βιβλίο του *μαθητή*, το *Τετράδιο εργασιών* και το βιβλίο του *Εκπαιδευτικού*), μπορούν να συμπεράνουμε ότι και το βιβλίο της ΣΤ' Δημοτικού, ασχολείται με το ζήτημα της μουσικής σημειογραφίας (ανάγνωση και γραφή) εκτενώς στο σύνολο της διδακτικής του. Σε πρώτο στάδιο το σχολικό εγχειρίδιο προσπαθεί να φέρει τα παιδιά σε πρώτη επαφή με την μουσική προφορικά μέσα από την κίνηση, το λόγο και το τραγούδι. Για την καταγραφή της μουσικής και την εκμάθηση της μουσικής ανάγνωσης και γραφής, γίνεται χρήση εναλλακτικών σημειογραφιών (γραφική σημειογραφία) -που έχουν δοκιμαστεί και σε προηγούμενες τάξεις- και μετέπειτα η διδασκαλία της συμβατικής σημειογραφίας (νότες και πεντάγραμμο). Θα λέγαμε ότι η διδασκαλία και η μάθηση της μουσικής σημειογραφίας, έχει επιτευχθεί σε ένα μεγάλο βαθμό στα παιδιά στις δυο προηγούμενες τάξεις του Δημοτικού. Για τον τομέα της μουσικής σημειογραφίας, το σχολικό εγχειρίδιο παρατηρείται ότι χρησιμοποιεί στοιχεία διδακτικής από τα μουσικοπαιδαγωγικά συστήματα-μεθόδους του Carl Orff, Emile Dalcroze και του Zoltan Kodaly. Ενδεικτικά, κάποια από τα βασικά στοιχεία που χρησιμοποιούνται και επιτρέπουν στα παιδιά να πειραματιστούν, να αυτοσχεδιάσουν και να δημιουργήσουν με κάποιο μουσικό όργανο και με τη φωνή τους είναι: το μπορντούν (bordun), το ντεσκάντ (descant), το οστινάτο (ostinato) και τα χειροσύμβολα (με τα οποία γίνεται η εκμάθηση της έννοιας του τονικού ύψους στα παιδιά). Όλα αυτά τα στοιχεία που παρουσιάζονται μέσα στο σχολικό βιβλίο της ΣΤ'

Δημοτικού, βοηθούν τους εκπαιδευτικούς στο να διδάξουν τις έννοιες της μουσικής αγωγής στους μαθητές και να τις κατανοήσουν με πιο εύκολο και ενδιαφέρον τρόπο.

Γενικότερα, θα λέγαμε ότι οι γνώσεις πάνω στο αντικείμενο της μουσικής ανάγνωσης και γραφής που δίνονται από το σχολικό εγχειρίδιο, είναι περισσότερο θεωρητικές και αυτό γίνεται γιατί τα παιδιά στην τάξη αυτή βρίσκονται σε ένα επίπεδο που μπορούν να αντιληφθούν και να αφομοιώσουν κάποια πράγματα καλύτερα σε σχέση με προηγούμενες τάξεις του Δημοτικού. Οι διδακτικές ενότητες που ασχολούνται με την σημειογραφία είναι πολλές. Ενδεικτικά, γίνεται ιστορική αναδρομή και διδάσκονται διάφορα είδη μουσικής σημειογραφίας και αυτό για να συνειδητοποιήσουν τα παιδιά, ότι υπάρχουν και άλλα συστήματα και τρόποι καταγραφής της μουσικής, εκτός της Δυτικοευρωπαϊκής μουσικής και Βυζαντινής που έμαθαν. Επίσης, τα παιδιά έρχονται σε επαφή με την τεχνολογία και τις δυνατότητες που μας προσφέρει στο να αναπαράγουμε ήχους και να καταγράψουμε τη μουσική μας σε παρτιτούρα, μέσω ειδικών μουσικών προγραμμάτων. Όλες οι θεωρητικές γνώσεις φυσικά και στο σχολικό εγχειρίδιο της ΣΤ' Δημοτικού, συνοδεύονται με ένα πλούσιο οπτικό υλικό κυρίως στο βιβλίο του μαθητή *Μουσική* και στο *Τετράδιο εργασιών* που περιέχει μια σειρά από δραστηριότητες και ασκήσεις. Μια σημαντική διαφορά στο *Τετράδιο εργασιών* της ΣΤ' Δημοτικού, (σε σχέση με τα άλλα δυο των προηγούμενων τάξεων) είναι ότι σε αυτό (*Τετράδιο εργασιών*) προσφέρονται και πολλές δραστηριότητες δημιουργίας κάνοντας χρήση διαφόρων σημειογραφιών.

Γενικότερα, μέσα στα πλαίσια της ΣΤ' Δημοτικού, το σχολικό βιβλίο δεν στοχεύει στην διδασκαλία τόσο της μουσικής σημειογραφίας (υποτίθεται έχει διδαχθεί σε προηγούμενα χρόνια), αλλά μέσα από αυτήν οι εκπαιδευτικοί προσπαθούν να δείξουν και να μάθουν άλλα πράγματα και έννοιες της μουσικής αγωγής στα παιδιά. Η μουσική σημειογραφία θα λέγαμε λειτουργεί ως εργαλείο, δηλ. μέσα από τη χρήση της τα παιδιά μαθαίνουν να διδάσκονται το ρυθμό, τη μελωδία ενός κομματιού, τα στοιχεία και τις έννοιες της Θεωρίας της μουσικής κ.τ.λ. Στόχος θα λέγαμε του βιβλίου, είναι τα παιδιά φεύγοντας από το πλαίσιο του Δημοτικού, να είναι σε θέση εκτός από τις θεωρητικές γνώσεις όλων των χρόνων που διδάχθηκαν μουσική, να μπορούν να διαβάσουν, να τραγουδήσουν και να παίξουν μια παρτιτούρα ενός μουσικού κομματιού, αναγνωρίζοντας όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία της μουσικής αγωγής που εμπεριέχονται μέσα σε μια παρτιτούρα (τονικό ύψος, ένταση,

χρονικές αξίες, την έννοια του μέτρου, του ρυθμού, στοιχεία δυναμικής, στοιχεία ρυθμικής αγωγής κ.τ.λ.).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στόχος και σκοπός της πτυχιακής εργασίας, ήταν η παρουσίαση και η μελέτη της *Μουσικής Σημειογραφίας* ως προς το χειρισμό και τη χρησιμότητά της μέσα στα πλαίσια της επιστήμης της Μουσικής Παιδαγωγικής και συγκεκριμένα στον χώρο της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Μέσα από την παρουσίαση των σχολικών εγχειριδίων της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (Γ' & Δ' Δημοτικού, Ε' Δημοτικού και ΣΤ' Δημοτικού) μελετήσαμε και παρουσιάσαμε αναλυτικά τον τρόπο διδακτικής και περιεχομένου του τομέα της μουσικής σημειογραφίας (ανάγνωσης και γραφής) στα παιδιά. Στο Α' και Β' κεφάλαιο της πτυχιακής εργασίας, αναπτύσσεται και αναλύεται ένα γενικό θεωρητικό πλαίσιο γύρω από την προβληματική του θέματος που μελετάμε (μουσική σημειογραφία). Στο Γ' κεφάλαιο, εξετάζουμε τα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, τον τρόπο διδασκαλίας των μουσικών εννοιών της μουσικής αγωγής, τις δραστηριότητες-ασκήσεις που προτείνονται για τα παιδιά κ.τ.λ.

Σε μεγάλο βαθμό θα μπορούσαμε να πούμε, ότι το θεωρητικό μέρος της εργασίας (πρώτο και δεύτερο κεφάλαιο) σχετίζεται και συνδέεται με το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, που αναφέρεται στα σχολικά εγχειρίδια. Δηλαδή, έχουμε την εφαρμογή αρκετών στοιχείων που παρουσιάσαμε και αναπτύξαμε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας στο τρίτο κεφάλαιο. Συγκεκριμένα, τα σχολικά βιβλία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης στο διδακτικό τομέα εκμάθησης της μουσικής σημειογραφίας, χρησιμοποιούν στο σύνολό τους τη συμβατική σημειογραφία (νότες, πεντάγραμμο) και τη γραφική σημειογραφία (αντί για νότες, σχήματα, λέξεις, χρώματα...), για την παράσταση μουσικών εννοιών της μουσικής αγωγής. Μέσω της εναλλακτικής σημειογραφίας (γραφική), των γραφικών συμβολισμών και γραφικών παραστάσεων δηλαδή, γίνεται πολλές φορές η διδασκαλία και η καταγραφή των μουσικών εννοιών σε αρχικό στάδιο και μετέπειτα περνάμε στο στάδιο μεταβίβασης των μουσικών εννοιών στην συμβατική σημειογραφία.

Επίσης, στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, παρουσιάσαμε τα Μουσικοπαιδαγωγικά Συστήματα-Μεθόδους (Kodaly, Orff, Dalcroze) και τα στοιχεία που περικλείονται σε

κάθε διδακτική μέθοδο. Πολλά από αυτά τα στοιχεία λοιπόν, βρίσκουν την εφαρμογή τους μέσα στα σχολικά εγχειρίδια. Δανειζόμενοι στοιχεία από τις μουσικοπαιδαγωγικές μεθόδους για την παράσταση μουσικών εννοιών (τονικό ύψος, ένταση, διάρκεια φθογγόσημων, εκμάθηση ρυθμικών μοτίβων κ.τ.λ.) προσπαθούν να επιτύχουν όσο το δυνατόν την πιο εύκολη και πιο κατανοητή διδασκαλία και εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας στα παιδιά.

Όσα προαναφέραμε, δείχνουν την άμεση σχέση και εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου της εργασίας με το τρίτο κεφάλαιο της εργασίας, τα σχολικά εγχειρίδια. Στο δεύτερο κεφάλαιο (B.1) της πτυχιακής εργασίας όμως, μιλήσαμε για τη βιωματική σχέση και την επαφή των παιδιών με την μουσική, πρώτα μέσα από το τραγούδι, το παιχνίδι, την κίνηση, την ακρόαση και γενικότερα των δημιουργικών εργασιών και μετέπειτα την εισαγωγή της ανάγνωσης και γραφής και την εκμάθηση της μουσικής σημειογραφίας και των μουσικών συμβόλων. Στα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, παρατηρούμε την άμεση εισαγωγή των παιδιών στην μουσική σημειογραφία από την πρώτη τάξη που αρχίζουν να διδάσκονται μουσική (Γ' & Δ' Δημοτικού) κάνοντας χρήση της συμβατικής σημειογραφίας (νότες και πεντάγραμμο). Αν τα παιδιά, έρχονται όντως για πρώτη φορά σε επαφή με την μουσική στα πλαίσια του σχολείου από την Γ' & Δ' Δημοτικού και δεν έχουν καμία άλλη σχέση με την εκμάθηση της μουσικής από τις προηγούμενες τάξεις του Δημοτικού (Α' και Β'), τότε ερχόμαστε αντίθετοι σε αυτό το σημείο με το θεωρητικό πλαίσιο και την ιδέα ότι τα παιδιά πρέπει να έχουν αρχικά μια βιωματική σχέση με τη μουσική.

Επίσης, στο πρώτο κεφάλαιο (A.2), αναφέραμε και παρουσιάσαμε εκτός από τη σημειογραφία της Δυτικοευρωπαϊκής μουσικής και άλλα είδη μουσικής καταγραφής και μουσικών σημειογραφιών. Έτσι και στα σχολικά βιβλία του Δημοτικού εκτός από την Δυτικοευρωπαϊκή μουσική και τη συμβατική σημειογραφία, τα παιδιά διδάσκονται και το σύστημα καταγραφής της Βυζαντινής μουσικής, την Βυζαντινή Παρασημαντική. Η εισαγωγή στο νέο είδος μουσικής σημειογραφίας, γίνεται άμεσα χωρίς κάποια προετοιμασία (όπως στην συμβατική σημειογραφία που κάνουμε χρήση της γραφικής σημειογραφίας για την κατανόηση των μουσικών εννοιών), με αποτέλεσμα να αναρωτιόμαστε σε ποιο βαθμό τα παιδιά μπορούν να κατανοήσουν και να διδαχθούν αυτό το νέο είδος μουσικής σημειογραφίας σε αυτή την ηλικία με τον συγκεκριμένο τρόπο διδασκαλίας. Κάποιες φορές μέσα στα σχολικά εγχειρίδια, κυρίως της Ε' Δημοτικού και ΣΤ' Δημοτικού, παρατηρείται η διάθεση για μια

πολύπλευρη μάθηση και αντιμετώπιση του διδακτικού τομέα της μουσικής σημειογραφίας, χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα και την πλήρη κατανόηση και εμπέδωση όλων των διδακτικών ενοτήτων και μουσικών εννοιών από τα παιδιά.

Γενικά, σύμφωνα με τα παραπάνω μπορούμε να μιλήσουμε για έναν διττό ρόλο της μουσικής σημειογραφίας μέσα στα πλαίσια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Από τη μια η μουσική σημειογραφία λειτουργεί σαν **μέσο**, έχει δηλαδή ως στόχο την κατανόηση της μουσικής μέσω εναλλακτικών σημειογραφιών (γραφική) και των συμβόλων της και όχι την εκμάθηση ανάγνωσης και γραφής της συμβατικής σημειογραφίας. Ενώ από την άλλη η ίδια λειτουργεί σαν **εργαλείο**, την εφαρμόζουμε δηλαδή για να διδάξουμε άλλα πράγματα και μουσικές έννοιες στα παιδιά. Για παράδειγμα την χρησιμοποιούμε για να διδάξουμε τη Θεωρία της μουσικής.

Συμπερασματικά, μέσα από την παρούσα πτυχιακή εργασία, εξετάσαμε σε ένα μεγάλο βαθμό τη σχέση της μουσικής με την σημειογραφία, το ρόλο, τη χρησιμότητα και τη θέση που κατέχει ο τομέας της μουσικής σημειογραφίας μέσα στην επιστήμη της Μουσικής Παιδαγωγικής καθώς μελετήσαμε και το χειρισμό της διδακτικής της, έτσι όπως διαφαίνεται μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Επιλέξαμε να ασχοληθούμε με την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση και να δούμε τον τρόπο προσέγγισης του φαινομένου, γιατί η συγκεκριμένη βαθμίδα Εκπαίδευσης, αποτελεί βασικό και κύριο μοχλό για τις θεμελιώδεις και ουσιαστικές βάσεις στον τομέα της μουσικής αγωγής στα παιδιά και πιο ειδικά στο θέμα που εξετάζουμε την μουσική σημειογραφία (ανάγνωση και γραφή).

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστόπουλος Β. Δ., *Λαϊκά τραγούδια και παιχνίδια για παιδιά*, Ψυχογιός, Αθήνα 1991
- Ανδρούτσος Λ. *Μέθοδοι Διδασκαλίας της Μουσικής*, εκδ. Ορφέας, Αθήνα
- Ανδρούτσος Π. *Μέθοδοι διδασκαλίας της μουσικής: παρουσίαση και κριτική θεώρηση των μεθόδων Orff και Dalcroze*, Αθήνα: Ορφέας, 1995
- Αποστολίδου Κατερίνα - Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Αποστολίδου Κατερίνα - Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού, τετράδιο εργασιών*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Αποστολίδου Κατερίνα - Ζεπάτου Χρυσάνθη, *Μουσική Ε' Δημοτικού, Βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Βλαγκόπουλος Πάνος, *Προφορικότητες τα κείμενα*, Σειρά: Τετράδια Νο 3, εκδ. Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Άρτα 2007
- Γιάννης & Ανθούλα Παπαδοπούλου, *Τι θέλω να ξέρω για τη μουσική*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 2003
- Γκάνας Γ. Ζησοπούλου Ε. Θεοδωρίδης Ν. Καραχάλιου Κ. Κοκκίδου Π. Χατζηκαμάρη Π., *Το σχολείο- εργαστήρι τέχνης και δημιουργίας*, Β' έκδοση, Θεσ/κη 1998
- Δαράκη Π., *Ομαδικά παιχνίδια των παιδιών μας*, Gutenberg, Αθήνα 1986
- Διονυσίου Ζωή, σημειώσεις από το φάκελο σημειώσεων *Μουσική Παιδαγωγική Ι*, Άρτα 2004
- Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος - Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα - Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007

- Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος – Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα – Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού τετράδιο εργασιών* εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007
- Θεοδωρακοπούλου Μαρία - Παπαντώνης Γρηγόριος – Παρασκευοπούλου Χαρίκλεια-Άννα – Σπετσιώτης Ιωάννης, *Μουσική ΣΤ' Δημοτικού βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα 2007
- Θεοδωρίδης Ν., *Τραγουδοπαίχνιδα*, Θεσ/κη 1996
- Καραδήμου - Λιάτσου Παυλίνα, *Από την Ακρόαση στην Ακοή*, Ορφέας, Αθήνα 2001
- Καρκάλας Γιάννης, *Θεωρία της μουσικής*, Βόλος 1978
- Καρολίνι Όττο, *Εισαγωγή στη Μουσική*, μτφρ. Καλοκύρη Τρισευμένη, Νεφέλη-Μουσική (χ. χ)
- Κεφάλου Χ.Ε., *Ρυθμική, το χρονικό της ρυθμικής: σύστημα και μέθοδος διδασκαλίας*, Orpheus, Αθήνα (χ. χ)
- Κόπλαν Άαρων, *Μουσική και φαντασία*, (Γρηγορίου Μιχ. μτφρ), εκδόσεις Νεφέλη
- Κουτσουπίδου Μ., Καραγιώργης Ε., Ιωάννου Μ., *Μουσική Ι*, Λευκωσία 1996
- Μακροπούλου Έφη- Βαρελάς Δημήτρης, *Μουσική, το πιο συναρπαστικό παιχνίδι*, Fagotto, Αθήνα 2001
- Μακροπούλου Έφη- Βαρελάς Δημήτρης, *Τραγουδώντας λέξεις*, Fagotto, Αθήνα 2005
- Μαντούβαλου Σοφία, *Ντορεμιφασολλασι*, Υβέτ Παπαδοπούλου, 9^η έκδοση, Καστανιώτη, Αθήνα 1994
- Ματθαίου Σεβαστή, *Μουσικό τετράδιο για νηπιαγωγούς, μια σύγχρονη προσέγγιση της μουσικής αγωγής στο νηπιαγωγείο και στις πρώτες τάξεις του δημοτικού*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα (χ. χ)

- Ματθαιοπούλου Δέσποινα, *Μουσικοπονηριές I*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα (χ. χ)
- Ματθαιοπούλου Δέσποινα, *Το πρώτο μου βιβλίο*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα 1998
- Μελίδου Μαρία, *Η μικρή μουσική θεωρία*, εκδόσεις Ντο-Ρε-Μι, Θεσ/κη 2001
- Μπογδάνη - Σουγιούλ Δέσποινα - Σαλκιτζόγλου Δέσποινα - Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Μπογδάνη - Σουγιούλ Δέσποινα - Σαλκιτζόγλου Δέσποινα - Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού, τετράδιο εργασιών*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Μπογδάνη-Σουγιούλ Δέσποινα - Σαλκιτζόγλου Δέσποινα - Καψημάνη Μαρία, *Μουσική Γ' & Δ' Δημοτικού, βιβλίο Εκπαιδευτικού*, εκδ. Λιβανη, Αθήνα 2007
- Σακελλαρίδης Γιώργος, *Παίζοντας με τη Μουσική*, Ελληνικά Γράμματα, Β' έκδοση, Αθήνα 1994
- Σέργη Λένια, *Δημιουργική Μουσική Αγωγή για τα Παιδιά μας*, Gutenberg, Αθήνα 1991
- Σέργη Λένια, *Δημιουργική Μουσική Αγωγή για τα Παιδιά μας*, Gutenberg, Αθήνα 1991
- Σταυρίδης Μιχάλης, *Μουσική Αγωγή και Παιδεία σύγχρονες προσεγγίσεις και προοπτικές*, Gutenberg, Αθήνα (χ. χ)
- Σταύρου Γιάννης, *σημειώσεις από το φάκελο σημειώσεων Μουσική Παιδαγωγική 1*, Άρτα 2005-2006
- Τόμπλερ Μ., *Ήχων στόχων ηχώ*, εκδ. Ορφέας, Αθήνα 2002
- Τσαφταρίδης Ν., *Μουσική - κίνηση – λόγος*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1997
- Τσουμάνης Αντώνης Σ., *Μουσική αγωγή στο νηπιαγωγείο από την θεωρία στην πράξη*, Καστανιώτη, Αθήνα 1995

- Φραγκοπούλου Τιτίκα, *Το Μουσικοχωριό*, εκδ. Ντουντούμη 1999
- Χαϊκάλη Αντωνία, *Το βιβλίο της θεωρίας*, εκδόσεις Φίλιππος Νάκας, Αθήνα
- Χαραλάμπους Α. *Μουσικοπαιδαγωγικά, ανοικτό σχέδιο εργασίας φλογέρα, κρουστά όργανα, τραγούδι*, Φίλιππος Νάκας, Αθήνα
- Χαραλάμπους Α. *Μουσική: η παιδαγωγική της- η αισθητική της*, Νάκας, Αθήνα 1996
- Χαραλάμπους Ανδρ., *Η Θεωρία της μουσικής*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Campbell P.S. & Scott-Kassner C. *Music in childhood education: from preschool through the elementary grades*, New York: Schirmer Books
- Choksy L. *The Kodaly Method*, New Jersey: Prentice Hall, 1988
- Choksy L. *The Kodaly Context Creating an Environment for Musical Learning*, New Jersey: Prentice Hall, 1981
- Cook Nicolas, *Μουσική, Όλα όσα πρέπει να γνωρίζετε*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007
- Dalcroze E. J. *Rhythm, music and education*, London: The Dalcroze Society
- David Wheway - Shelagh Thomson, *Εξερευνώντας τη μουσική*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2002
- Denkmann Meyer, *Πειραματισμοί στον ήχο «ηχοχρώματα»*, (Μ. Τόμπλερ επιμ.-μτφρ) Orpheus, Β΄ έκδοση, Αθήνα 1990
- Jukka Maki, *Η χαρά της μουσικής*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995
- Walter J. Ong, *Προφορικότητα και Ενγγραματοσύνη*, μτφρ. Κ. Χατζηκυριάκου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2005